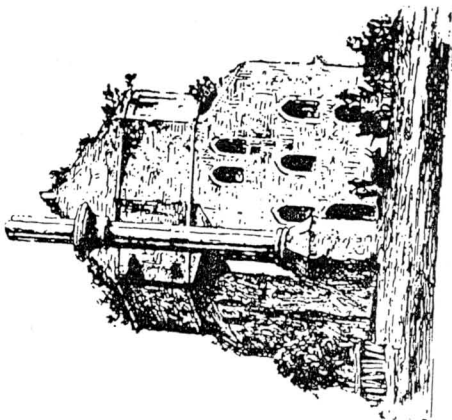

БЕОГРАД ПРЕ СТО ГОДИНА

НАПИСАО
МИХАИЛО С. ПЕТРОВИЋ

Цртеж насловне стране од Пјера

БЕОГРАД
ГРАФИЧКИ ИНСТИТУТ „НАРОДНА МИСАО“ А. Д.
1930.

ЧИТАОЦИМА.

Једна од најзначајнијих година у новијој историји Београда бесумње је година 1830. Те године београдски пашалук званично је проглашен за вазалну кнежевину са наследним кнежевским достојанством, а Београд, главно место тога пашалука, ушао је у нову периоду своје историје. Дотле претежно турска и источњачка варош, Београд од 1830 године постепено прелази у српске руке. Турци почињу да продају своја имања Србима. Срби, којих је после Другог устанка било сасвим мало у вароши, досељавају се све више и више из свих крајева Српства. Једна за другом подиже се мноштво грађевина у модерном, европском стилу и ствара се нови Београд.

Цела 1830 година и године око ње пуне су знаменитих догађаја. Године 1829 и следећих година отпочело је грађење читавог низа грађевина у Београду. Ту долазе: Нови конач, стара зграда Министарства Финансија, дворца у Топчидеру, Ђумрукана; Маркова црква, Велика касарна, Саборна црква, и многе друге, које још и данас заузимају видна места у вароши. У фебруару 1830 зазвонила су прва звона на православној цркви. У новембру, приликом кнежевог доласка, појавили су се у вароши први српски униформисани војници. Тада су први пут српске страже заузеле две варошке капије. Исте године Исидоровић је отворио у Београду Велику школу. После читавог низа митрополита Грка фанариота, постављен је 1831 године за митрополита београдског Србин, митрополит Мелентије Павловић. Године 1830 установљена је српска полицијска управа у вароши и предузете су припреме за набавку прве штампарије у ослобођеној Србији и у Београду. Године 1832 оштампан је први, пробни број првих београдских новина и отпочело је штампање и издавање црквених и мирских књига...

Сви ови догађаји и многи други, скоро исто толико значајни, навели су ме на мисао, да би било интересантно, данас, после сто година, прикратити Београд онакав, какав је он у оно време изгледао.

У овој књизи употребљени су двојаки извори: прво списи из онога доба, који су сачувани у Државној архиви, а затим штампани радови, који су се бавили историјом Београда почетком прошлог века. Што се ових последњих тиче, сматрао сам да неће бити излишно употребити материјал, који је у њима већ штампан; јер је он досад био искувише раштркан по многобројним књигама од којих је неке тешко, а неке немогуће наћи.

Мислим да ми се неће замерити, што у неким одељцима ове књиге извори нису наведени испод текста, који је из њих изведен, већ само на крају одељка. То је учињено тамо, где би се неколико извора морали наизменице искувише често понављати, што би несразмерно увећало број приредби испод текста и отежало читање.

Неке догађаје, који могу изгледати безначајни, испричао сам лично подрбно јер мислим да често и по неки ситан догађај из свакодневног живота може дати изразитију слику једнога доба, него дуга разлагања.

Објављујући ову књигу нисам имао претензију да публици пружим исцрпну и потпуну слику културних и друштвених прилика у Београду пре сто година. Бићу задовољан, ако сам успео да дам неколико живописних и занимљивих скица, и да код читалаца изазовем љубав и интересовање за необично оригиналну и поучну прошлост Београда.

На крају сматрам за дужност да се захвалим свима онима, који су ми у овоме послу помогли.

М. С. П.

Од преисторијског насеља до модернога града

Скоро све велике вароши постале су од малих насеља, која су у току векова расла, развијала се и богатила материјално и културно. Са Београдом није тако било. Судбина Београда личи на судбину човека, који је вечно све стављао на коцку. У више махова Београд је за неколико деценија постајао један од највећих и најславнијих градова југоисточне Европе, да се ускоро после тога, преконоћ, претвори у пусто згариште.

Београд је био преисториско насеље и келтски град, римска тврђава и Атилиин табор, бедем Византије против навале варвара и престоница српских краљева и деспота. У њему су једни за другим владали: старешине преисториских породица и келтске војсковође, римски патрицији и хунске поглавице, сарматске вође и германске старешине, византијски стратиоти и аварске војсковође, бугарски намесници и мађарски племићи, српски краљеви и цареви и турске паше.

Београд је био те зле среће, да се у току дугих векова готово непрестано налази на граници два света. У старо доба граница између цивилизоване римске и византијске империје и северних варвара пролазила је дуго кроз сам Београд или веома близу њега. У новоме веку, Београд је био на граници између хришћанског запада и муслиманског истока.

Због честих и наглих преокрета судбине, које је Београд преживео, онај који буде писао историју Београда од најстаријих времена до наших дана, неће имати да пише историју једне вароши, већ историју читавога низа градова, који су на ономе ћувику изнад утока Саве у Дунав, у току векова, подигли и рушени један за другим. И зато, кад је Тодор Вилдовски историју Београда назвао метаморфозама Београда, заиста јој није могао наћи прикладније име.

Београд је први пут дошао у српске руке под владом Немањиног унука краља Драгутина, који га је добио 1284 године као мираз уз своју жену Катарину, ћерку мађарског краља Ладислава IV. Драгутин је у Београд преместио своју престоницу и варош је за време његове владавине знатно напредовала. У Београду је тала постојала велика митрополитска црква и у њој чудотворна икона свете Богородице.

Под владом свога краља Карла Роберта, Мађари су 1319 године заузели и попалили Београд. Од тога доба, па све док није постао престоница деспота Стевана, Београд је био прилике веома честих борби. Душан га је у два маха освајао 1334 и 1354 године. После Душанове смрти Мађари су га поново отели и у њиховим је рукама остао са неколико прекида све до првих година петнаестог века, када га је Мађарски краљ Жигмунд уступио деспоту Стевану, који је признао мађарску врховну власт, да би на тој страни био обезбеђен и да би се могао одупрети Турцима.

Ево како Константин филозоф, који је написао Живот деспота Стевана као његов савременик, у томе своје написао описује ондашњи Београд:

„Тај град бејаше један од великих, старих градова, на красном месту, као што више пута рекосмо, као ретко који у васељени: особито просторнога обима и с лабама као с крилима, на царски начин, и са свакојаким утврђењима и довозом свакојаке хране.....

„И ко би могао довољно писањем исказаати какви бејашу положаји и лепоте и добротe, колико ту многобројних ипалкса сазида (деспот) за људе, који живљаху унутра и изван, и високе грађевине.

.....Бејаше украсио царске палате многим шареним узвишењима, а окр града начини изврсне прокопе споља, иза двојих зидова. А овај у истини бејаше као седмобрхи, јер као велики и красан град једначаше се по изгледу са Сионом високога Јерусалима, којета ради и пророк тамо вапије: „Радјуј се врло кћери Сионова, јер си међу високим и угледала си долазак царев.“

„А други је (град) на рекама, ниже овога, у ком је пристаниште лаба, са северне стране великоме граду, који се може поредити са доњим Јерусалимом, кад би се и са истока ширио, као што говораше: „Јер у васељени не видесмо ништа слично Јерусалиму као овај град“; нити истину говори, ако ко друкчије говори, сем Јелеона, али овоме место Јелеона тече на исток рајска река. У овом дакле другом граду свака је сличност са местом под Сионом, где је живионосни гроб. А трећи је (град), где је пристаниште царским лабама, који има и мношто утврђења. Четврти је велика кула налик самога дома

Давидова, и ровом и здањем и местом. Пети је, кад се онај прође у ком су сва царска скровишта. А шести стуб, који је овоме с истока, дели обе куле да би се уистину по Солумуну могло рећи: „Стуб Давидов на ком висе хиљаду шпигова и све стреле њихове“. А овај се као неко изврсно чудло види из свих даљних крајева, утврђен на бедемима. Седми на западу с другим царским узвишењем домом. Кроз ове дакле пролажаше овај благочастиви к лабама, као тајним путем.

„А горњи град има велика четворна врата: на исток и запад и север и југ, а пета воде у унутрашњи град. Велика дакле на исток и југ, са стубовима великим и мостовима покретним на веригама, а на западу мала врата, и ова с мостом тагође, и на северу мала, и та уводе у доњи град к рекама. А врата, која воде кули, имају такође мост преко рова на веригама. Имају баше приступа само с југа, а од истока и запада и севера био је јако, и опет рекама, утврђен.

„А велика црква је с истока града, где се силазило као у Кедарски поток, и налажаше на Гетсиманију. И она је дакле била митрополија Успења Пречисте Владичице и имајаше около општежиће, различне садове, украсене свакојаким дрвећем, с многим достојањем, селима и другим обитељима, где је дакле био престо митрополита београдског, егзарха свих српских земаља. Ова дакле црква бејаше најбогатија, више од других у дане овога благочастивога. Сагради и цркву из основа у Периволији трима великим светитељима ради потреба архиепископа те цркве. Сазида и склонисте за болне и цркву у њем у име светог чудотворца Николе на слаткој води, и насади садове свакојакога изабранога воћа, и приложи села и многа достојања, где храњаше болне и стране и даваше им одмора.

„Сабра од свих страна својих најбогатије људе и насели их у том граду и удостоји их, као равноапостолни дванаесторицу у свом граду негда. Даде и ослобођење том граду од свакојаких послова, а даде им и завет са сваким потврђењем, да се то не поколеба, у ком су и благодати Божје, које су се на њем збиле; слободе од работа написа и са златним печатом даде овом граду, да онај који хоће да тргује може ићи на сваку страну, само да прими књигу с печатом, да је становник тога града, па да не да нигде ни царине нити за пролазак. Измоли и утврди и од господара страна око себе, па и од самог угарског краља, да и по тим странама буде тако ослобођење трговцима. И почеше и од свих околних страна непрестано с дана у дан долазити; и за мало времена јако се насели тај град. Ну у колико већи биваше, у толико се више овај човек широке руке не насиђаваше. Зато нареди да се још од његових страна сабере и пошље, и насели као Нејемија некад у Јерусалиму. И тако све се више град његов подизаше и светљаше свима потребама, као и дом царски. И тако дакле за све дане његова живота град се овај просећиваше и расташе, да би се као и за Јерусалим могло за њ узвикнути и рећи: „Узведи околу очи своје и види сабрана ти чеда.“

Нажалост напредни и велелепни Београд деспота Стевана, овакав, каквога га описује Константин филозоф, није био дугога века.

После смрти деспота Стевана Београд је поново потпао под власт Мађара. Али ни они га нису дуго држали. Султан

Сулејман I освојио је Београд 29 августа 1521 године и одмах по уласку његових трупа у варош почео претварати цркве у џамије и од хришћанског Београда стварати турски Београд.

Од августа 1521 године, па до септембра 1688, пуних 167 година Београд је без прекида био у турским рукама. За то време он је постао напредна источњачка варош и по речима турскога путописца Евлије Челебије прва турска варош после Стамбола. У њему је било доста великих и лепо сазиданих грађевина. Један чак путописац каже, да је у Београду, пред крај шеснаестог века било шест хиљада кућа, а други тврди да је набројао шездесет џамија. У Београду су у то доба поред Турака живели Срби, Мађари, Јевреји, и Цигани.

Евлија Челебија, претерујући мало, каже да је око 1661 године живело у Београду 98.000 душа и да је у 38 махала било 17.000 кућа са по пет до шест одаја, затим 100 великих сараја, 240 турских богомоља и џамија, 7 мециди, 65 зиданих зграда, 270 основних школа, 600 селбихана, 6 каравансераја, 21 трговачки хан, 3700 дућана, 9 црква, 7 јавних амама, 7.000 амама по кућама и 600 воденица, које на Дунаву, које на суву. Евлија каже даље, да нигде није било баклаве, као што је београдска и да су је београдски мајстори правили као точак од кола велику и са хиљаду танких кора.

Аустријанци су први пут освојили Београд 6 септембра 1688 године, али су га држали само две године, до 18 октобра 1690. После 27 година, 22 августа 1717 године, аустриски војсковођа принц Евгеније Савојски освојио је поново Београд, и у њему веспоставио цесарову власт за цуне 22 године.

Одмах по освојењу Београда под принцом Евгенијем Аустријанци су турску варош уништили и подигли потпуно нову, по европским узорима. Тада је на рушевинама средњовековних турских утврђења сазидан данашњи београдски град, по систему француског маршала Вобана, а варош је опасана са два шанца, једним који је ишао око саме вароши и другим мало даље од ње. Овај други шанец назван је касније Лаудановим шанцем, зато што га је маршал Лаудан обновио.

После својих пораза 1739 године Аустријанци су Београд предали Турцима, пошто су претходно порушили већи део утврђења.

Турци су у Београд ушли 10 јуна 1740 године и одмах понапали и порушили све што се њиховом турском укусу

није свидело. Цркве су опет претврили у џамије и магацине, а од материјала солидно зиданих аустриских грађевина начинили су себи бондрукаре, окружене високим зидовима. Тако, на брзу руку склепаној вароши Турци ни изблиза нису дали оне размере и ону раскош, које је Београд имао у доба, кад га је описивао Евлија Челебија. Од тога доба Београд се никако више није потпуно опоравио од ратних страдања, све док није дошао у српске руке.

Аустријанци су још једном освајали Београд. Пред сам српски устанак, за време Кочине крајине, маршал Лауден 30 септембра 1789 јуришем је заузео град, али су га Аустријанци, после Свиштовског мира 1791, поново морали предати Турцима. За то кратко време Аустријанци нису у Београду предузимали никакве веће радове, јер су предосећали да њихова владавина неће бити дуга века.

По поновном уласку Турака у Београд варош је продужила да живи оријенталским животом. Турци нису имали ни воље ни средстава да на рушевинама хришћанскога Београда из доба принца Евгенија солидно зидају нову варош. Они су живели међ тим рушевинама у јадним и жалосним страћарама, подигнутим на брзу руку од слабог материјала.

Такав је Београд био, кад га је Кара-Ђорђе 30 новембра 1807 освојио од Турака.

За време првога устанка Срби су очистили и поправили извештан број зграда, који им је био потребан за установе и станове народних вођа. Ту долазе: зграда у којој је био смештен Правитељствујући совет, кућа у којој су становали Доситеј и руски агент Родофиникин, зграда Велике школе, станови советника и осталих виђених људи, који су стално или привремено у Београду живели. За време Карађорђево предузимани су и неки радови на оправци утврђења, али непрестани живот на ратној ноzi није дозвољавао устаницима грађевинске радове већег стила. И зато је Београд углавном задржао свој изглед из турског доба.

Ни после Другог устанка читавих петнаест година није у Београду ништа подизано од већег значаја. Скоро сва имања у вароши припадала су Турцима. Хришћани, који су се почели у варош досељавати чим су се прилике мало средиле, живели су или по турским кућама, под кирију, или су градили кућерке на турским имгањима, која су им Турци такође изнајмљивали.

Нико се није усуђивао да подигне што озбиљније, јер се живело у вечитој страху и неизвесности.

Тек од 1830 године Београд се почиње нагло преображавати. Те године задати су први озбиљнији ударици староме, прљавоме, бедноме и заосталоме турском Београду и ударени су камени темељи данашњег новог, напредног Београда.

У грађевинском и у културном погледу година 1830 била је значајна за Београд. До те године Турци су у Београду били власници безмало свих имања, а Срби само кираџије. И војна и цивилна власт била је у турским рукама. Оно мало представника српске власти, који су у Београду и пре те године седели, били су ту више као Милошеви посланици преко којих он одржава везу са везиром, него ли као извршиоци српских закона и кнежевe воље.

Од 1830 године почињу се у Београду стварати српске административне, поледијске, судске и просветне установе. Турска имања постепено прелазе у српске руке и Срби увелико почињу изграђивати свој део вароши, лепши и бољи од турскога дела. Од тада је Београд све мање и мање турска пананка, а све више модеран европски град. Једна по једна нићу у њему лепе модерне грађевине, а руше се старе турске дашчаре. У њему је сваке године све више и више културних установа, а све мање и мање палисада, шанчева и нахерених минарета.

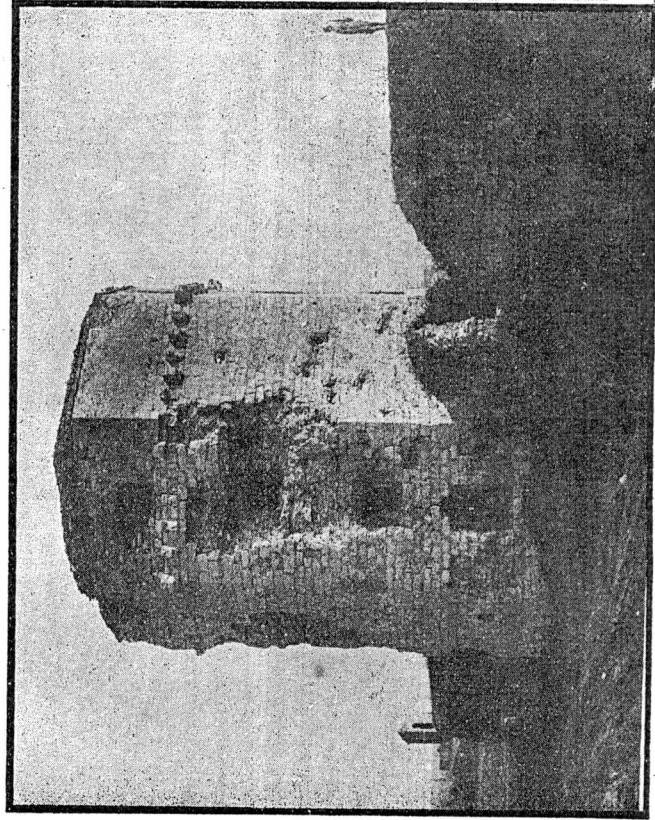
Данас, кад је од старога, турског Београда једва остало неколико кућића, модерни Београд би могао да прослави своју стогодишњицу, јер је пре сто година отпочела његова последња метаморфоза.¹⁾

Сараји и хареми паше са три туга

Београд пре сто година ни мало није лично на данашњу варош. И по изгледу и по пространству он је био нешто савим друго.

Путници, који су му прилазили нису издалека гледали високе зидове петокатних грађевина, фабричне димњаке и кубета монументалних зграда, већ десетине белих, витих минарета, која су штрчала изнад ниских кућица и многобројних рушевина.

У Београду се онда нису стицале ни железничке пруге, ни аутомобилски друмови, нити су Савом и Дунавом пловили парни бродови. Јединим цариградским друмом могла су гћи

Кула Небојша

¹⁾ Тодор Вилковски, Стари Београд и Метаморфозе Београда; Влад. Ђоровић, Крацак преглед историје Београда; Миливоје Башић, Из старе српске књижевности.

кола и то само кад је суво. А Дунавом и Савом пловили су капици, босанске лађе са високим кљуновима и турски бродићи од грубо истесаног дрвета.

На први поглед Београд је оставао утисак сличан ономе, који су до скоро остављале на посетиоца паланке по Старој Србији и Македонији. Уске кривудавае уличице са нахереним кућама од слабога материјала, мало шира главна улица, чаршија, са ћепенима и прљавом калдрмом пред њима, живина по улицама па чак и крупнија стока, џамије и рушевине на све стране, ето то су биле карактеристичне слике старог Београда.

У Београду су се онда, као и данас, разликовали Град и варош. Само што је онда Град играо много важнију улогу, него што је данас игра.

Варош се са северне стране граничила градским пољем, Калемегданом. Са свију осталих страна била је опасана «шанцом». То је био близу шест метара висок бедем, нека врста насипа од земље, дуж кога је са спољне стране ишао ров, дубок око четири метра.

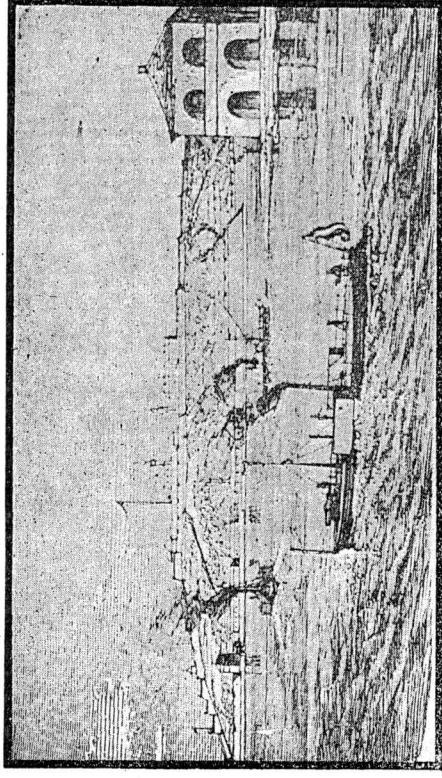
Тај шанец почињао је на самој савској обали, испод наших Великих степенца, пео се до врха оне стрме падине, где је сада хотел «Национал», па је одатле ивицом падине ишао десном страном данашњег Косанчићевог венца. Даље се пружао отприлике правцем, који сада заузимају улице Топличин и Обилићев венац и избијао на данашњи Позоришни трг. Од Позоришног трга шанец је кривудао дунавском ладинам, држећи се углавном правца југ-север, до Дунава. Завршавао се на обали у близини места, где данашња Дубровачка улица избија на Дунав.

Цела варош налазила се између Калемегдана и шанца. Ван шанца су биле само две мале циганске насеобине и два села: Палилула и Савамагла. Данашње Теразије, Поенкареова улица, Зелени венац и сви крајеви Београда даљи од ових били су или пуне утрине или њиве, ливаде и воћњаци.

Град је био у жалосном стању. На све стране наилазило се на саме рушевине и на гомиле ђубрета. Сви путници који су у оно време посећивали београдски Град описују га са згражањем.

У Доњи град улазило се на две капије. Са дунавске стране улазило се кроз Видин капију, која је за време аустријске

владевине звана капијом принца Евгенија и која је најлепша градска капија. Она се и до данас доста добро одржала. Израђена је од тесаног камена, са укуским орнаментима. Са савске стране се улазило кроз Савску капију, грађену са много мање архитектонских претензија.

Поглед на Београд са Саве, цртао Ф. Каниц шесетих година.

У Доњем граду постојале су касарнске зграде још од аустријског времена и једна џамија, која је касније, кад су Срби добили Град, претворена у магацин. На северној страни Доњег града, последњи остатак средњовековних београдских утврђења, кула Небојша служила је Турцима као тамница. У њу су они затварали осуђенике и мучили их најгрознијим мучкама. Осим касарни, џамије и куле Небојше у Доњем граду није било ничег више, сем бедних страћара у којима су живели турски војници и неких рушевина за које је народно предање говорило да су то остатци старе цркве Марице. Сва градска платна била су у рушевинама и зарасла у коров.

На бедемима стајале су десетине топова у заклонима начињеним помоћу корпи од прућа напуњених земљом.

Те топове не треба ни упоређивати са данашњим модерним топовима. Они су више личили на мало веће прагије. Многи од њих нису имали ни лафета ни остале опреме, стојали су само на дрвеним точковима. Чак ни ти точкови нису били прави точкови, већ когури начињени тестерењем дебљих, округлих клада, онако како деца по неки пут праве точкове

за своја колица. Поред ових, било је и боље опремљених топова, али у много мањем броју. Сегедински парох Павле Стаматовић, који је 1834 године посетио Београд, видео је у Граду «множество топова» већих и мањих, али су од њих само два, годину дана раније у Минхену изливена, имала точкове, а сви остали подупирани су циглама.

Капије градске чувале су турске страже. Прота Стаматовић даје необично живу слику тих пашиних гардиста:

«Под пространим над истим вратима сводом (реч је о Савској капији) стајаше прва турска стража по већој части неубувена; не само неједнако, но најсиромашније одевена. Стражари ми се ови више сиромашним земљеделицама, него жели војницима царским подобни бити видеше. Неки сирјеч у највећој нечистоћи, поред места где ватру ложе, под стеном од столетија неокреченом, но од дима у највеће гадило обученом, лежаше, дремаше или спаваше, а други опет с прекрштенима на земљи ногама, као просјаци седећи, неуредним неким гласопревијањем песме своје певаше или зевајући на пригревици сунчаше се. Више од три пушке, које о дрвени клинови обешене бејаху не видесмо.»

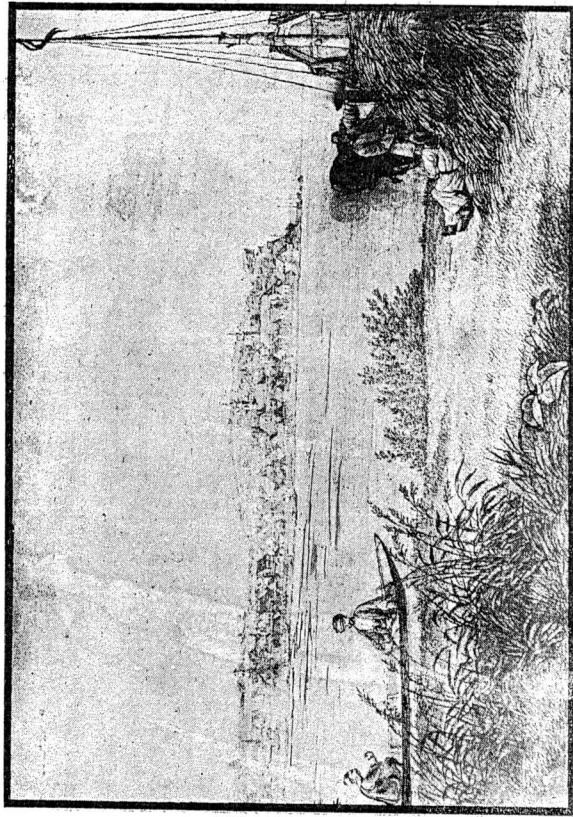
Ни мало ружичастије градску посаду не описује ни Пирх, који је пет година пре протје Стаматовића био у београдском Граду. Говорећи о градској капији, која из Горњег града води на Калемегдан он каже:

«У унутрашњости капије, која испод главног бедема води у варош, била су велика удубљења, као неке ћелије, у којима је стража лежала пушећи или спавајући. Оружје је лежало у нареду горе или са стране; нигде стражара, нигде страже на бедему. Шта више ишло би тешко, кад би се хтела затворити капија у том тренутку. Стража на капији смењује се сваких три, четири или осам дана, како се кад деси. О војничким вежбањима, о строју и раду нема ни помена. Часови молитве, примање ајлука и животних намирница, чишћење оружја, једини су предмети реда и тачности».

Из Доњег града ишло се у Горњи град стрмим, рђаво калдрисаним путем, ограђеним зидовима и рушевинама. Тај пут, који и сад постоји, има неколико савијутака под оштрим углом. Са десне стране, после једног савијутка, постојао је један турски барутни магацин, који је, по народном предању, био некада црква Ружица. Мало ниже, на падини у једном

удубљењу у стени и сад постоји извор, за који стар Београђанке верују, да је лековит и на који нецелом и празником долазе сељанке из околине да траже лека. Пре сто година том су се водом лечили од грознице и Срби и Турци. Мада је предање говорило, да је та вода лековита зато, што пролази кроз темеље некадање цркве Свете Богородице, коју су Турци порушили, Турци ипак нису забрањивали лечење том водом. Тако су поступали између осталог и зато, што су болесници у воду бацали новце, које су Турци после купили. Говорило се да се ноћу о великим празницима из цркве Ружице и цркве Марице могло чути побожно цјеније и да су се због тога турски сејмени плашили тих рушевина. Срби, долазећи на лековиту воду, крстили су се кришом од Турака.

Пењући се тим стрмим путем из Доњег града у Горњи наплавило се, одмах близу улаза у Горњи град, на две високе зграде, два војна магацина, које су Аустријанци били подигли за време своје владавине од 1717 до 1739. Под Турцима ти су магацини опустели. Врата ни прозора нису имали него су затварани даскама, које су се споља подупирале. Уосталом ти магацини махом су зврјали празни, јер Турци нису имали шта у њима да сместе, пошто су живели од данас до сутра.

На али према Земуну

Мало даље, ка истоку, уза сам главни бедем Горњег града био је један четворougаони комплекс зграда на два спрата са мноштвом танких високих димњака, који су штрчали над крововима. Те зграде биле су прилично велике, али од свим слабог материјала и већ потпуно срунуте. Нису биле видане, већ грађене од бондрука, дасака и исплетеног пружа, премазаног блатом. То је био везиров сарај.

У унутрашњости тога четворougла било је двориште пуно ђубрета и свакојакe нечистоће. Свуд околу дворишта дизали су се доклати са широким надстрешницама. Над стубовима тих доклати, испод стреје, сигурно су постојали полукружни луци, онакви какви се често виђају по доклатима наших сеоских кућа. Ти луци потесили су, ваљда, Јоакима Вујића на аркаде унутрашњих дворишта грађевина у италијанском стилу и дали му повода да у своме «Политическом земљеописању» напише, како је везиров конач у београдском Горњем граду «по италијанској архитектури устројен.»

Широким дрвеним стеницама пело се из дворишта на доклате, из којих се ишло у поједине собе.

Ево шта о улиску, који је на посетиоца остављала резиденција мұхафиса београдског кажу два путника онога доба, један Србин, а други Прус:

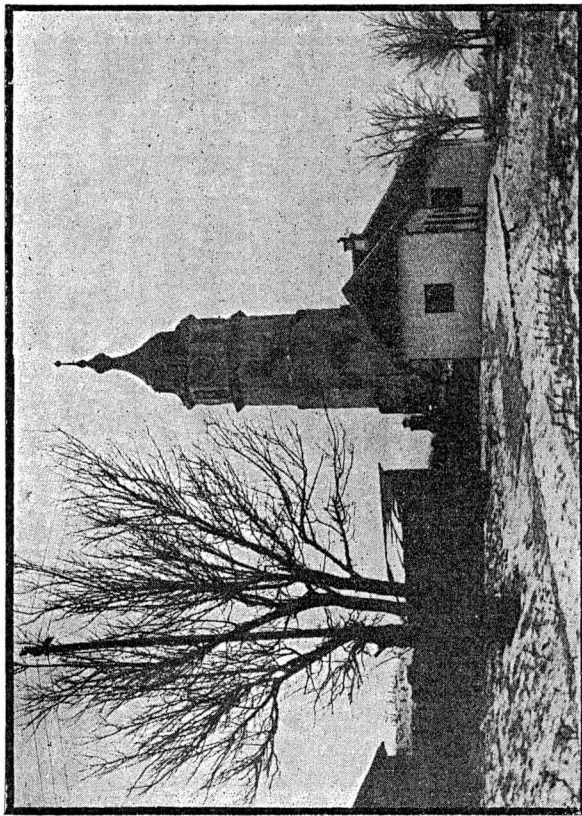
«Двор је доста велик и довољно простран, но сав од самог дрвета, писао је 1834 прота Стаматовић. Никаквога поновлења на њему видети не бјаше. Прозори на више места узидана вевани бјаху. Све је старо, све излупано. По ходницима, у истом двору, преко стотине Турака без сваког посла предаваше. По целој тврдињи једнака свуда нечистоћа.»

Прус Пирх исто је тако категоричан у неповољном мишљењу: «Све то има некакав чудан, прљав изглед. Двориште само је сметлиште све могуће нечистоће; великегомиле ђубрета, које се свакога дана на најгаднији начин множе; на све стране остаци од јела, фуражи, црепови, пръе; над свим тим једна слика и задах трулежи.»

Поред магацина и везировог сараја у Горњем граду је било још неколико зграда. На првом месту џамија. Она се налазила на средини Града. Била је видана од камена и доста висока, али без украса, као и већина турских богомоља. Јоаким Вујић тврди, да се при ведром времену могла видети чак из Карловаца са Банстола.

Над «римским» бунаром била је онда још непорушена кула. Сахат кула је и онда постојала и са ње су избијали сати, наравно по турском начину рачунања времена.

Испод Сахат куле био је гроб неке Туркиње, коју су Турци држали за светињу. Мало даље тулбе над гробом великог везира Кара Мустафа паше, који је у Београду удављен гајтаном, зато што му је војска под Бечом поражена. Око сараја биле су штале за многобројне коње и још неке зграде за послугу, али је све то било у најјаднијем и најжалоснијем стању и упола порушено.

Сахат кула

Као и у Доњем граду свуда по бедемима били су распорени топови у заклонима начињеним од корпи напуњених са земљом. Те корпе у преводу Пирховог путописа називају се фашинама. Вујић међутим каже, да су то били «кошеви пунџи набити земљом». Како су фашине чврсто увезани снопови пружа, те се не могу ничим пунити, а корпе пуне земљом употребљују се и данас при утврђивању земљишта, то је вероватно, да то нису биле фашине већ корпе.

Из Горњег града ишло се у варош преко мостића, који је био у рушевинама и путем сасвим пролоканим и исквареним.

Око Града простирало се г адско поље, или Калемегдан. На Калемегдану не само што није било данашњег парка и дрвећа, већ је то била једна сасвим пуста и прљава утрина, пуна сметлишта и сваковрсних отпадака. Уосталом и сама намена Калемегдана није дозвољавала, да се по њему сади дрвеће или да се подижу макакве грађевине. Топови на градским бедемима морали су имати пред собом извештан брисан и прегледан простор, на коме би слободно могли тући нагадача. И зато се на простору од пет стотина метара, отприлике, око градских бедема није смело ништа видати.

Онај део Калемегдана над савеском падином, близу недавно подигнутих монументалних степеница, Турци су звали Флџир бајиром, што значи: брег за размишљање. То су му име дали због величанственог погледа, који се одагле пружа на све стране.

Мало даље одагле, близу онога места где је сада водоскок са Росандићевим рибаром, били су обори кнез Милошевог конака и пластови сена, које су сељаци доносили и ту садевали, а кнезови Народне канцеларије одређене количине о Митрову и Ђурђевудану предавали везиру, по уговору, који је Милош имао са Марашлијом.

На падини, испод Малог калемегдана, било је турско гробље, у коме су сарањивани виђенији Турци.

Између гробља и Флџир бајира пружала се пуста утрина пуна гомила ђубрета и изгладнелих турских паса.

По турским обичајима пса је било забрањено убити и убијање паса строго се кажњавало. Зато су се пси око турских насебина страховито множили. На Калемегдану их је било толико, да су, немајући шта да једу, од глади слепили и мањкавали.

Ти изгладнели пси нападали су на пролазнике као вуци, тако да онуда нико није смео проћи, ко није био добро наоружан да се брани. Они су се и између себе давили, клали и један другог ждрали. Све је то у близини гробља и гомила ђубрета представљало необично језиву и одвратну слику.

Турци, а нарочито њихове делије, коњаници, излазили су често на Калемегдан да се цилитају. Цилитање је било једна груба и често врло опасна војничка игра.

Изводила се овако: Играчи се подеде у две групе. Обе су групе на коњима. Сваки играч држи у руци јак штан. Затим

се једна према другој обележе две белеге. Пошавши од једне белеге, једна група играча пусти другу да измакне испред ње на извесно растојање, затим ошине коње и потрчи за предњом групом што брже може. Ако који играч из задње групе стигне некога из предње групе, он га оним штапом туче по леђима, по рамену, а по неки пут и по глави доклегод може. Али чим играч из прве групе стигне до белеге, он се брзо окрене, па свога гониоца распали штапом где год дохвати. Лако је схватити да се у оваквој игри често дешавало да играчи једни друге осакате. Било је падова с коња и ломљења ногу и руку, а по неки пут и смртних случајева. У цилитањима су највише ипак страдали јадни коњи, од којих су многи, после цилитања остајали неспособни за даљу службу.

Та цилитања била су задуго једине спортоке егзибиције у Београду.⁽¹⁾

1) Т. Виловски: Метаморфозе Београда, Стари Београд; Ј. Вујић: Путештвије по Србији, Политическо Земљеописеније; Ср. Ј. Поповић: Путовање по новој Србији; М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија; Пирх: Путовање по Србији; Прота Стаматовић: Српска пчела за 1836 г; В. С. Караџић: Даница за 1827 г.

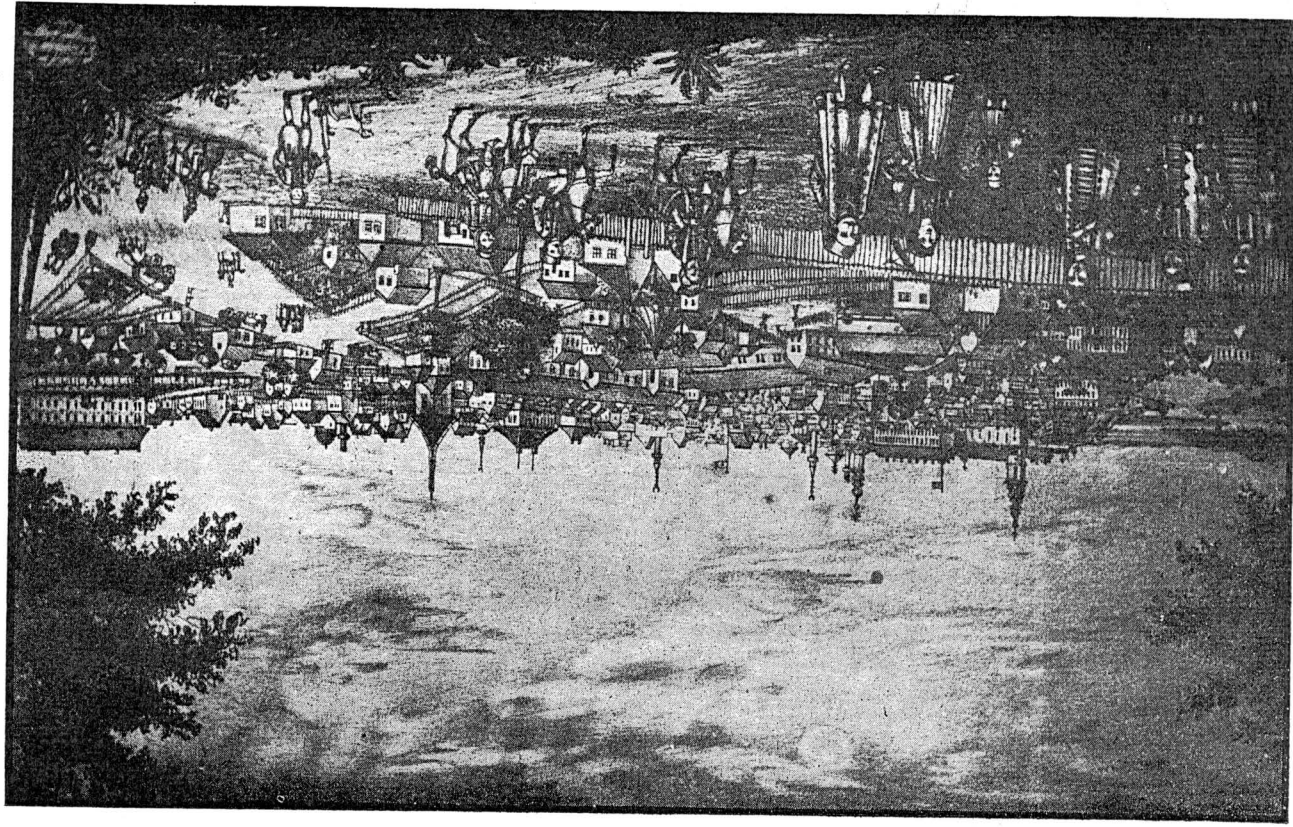
Гробља, цамије и ћепенци

После Другог устанка доклегод су Београдом господарили само Турци, или претежно они, и варош је била запуштена, прљава и неуређена као и Град. У њој тада није било оног источњачког шаренила и живописне раскоши, о којима говоре путници, који су Београд видели у шеснаестом и седамнаестом веку. А није било ни западњачког реда и напретка, као у доба аустријске окупације од 1717 до 1739. Живело се у њему мурдарски, од данас до сутра. Свако је водио рачуна само о свом кућерку и свом ћепенку. О општем изгледу вароши ником није ни падало на ум да се брине. По целој вароши, а нарочито на Дорћолу било је дуно рушевина од зграда, које су за време последњих немира и ратова порушене и поцаљене. По свима улицама зврјали су празни плацеви са сумњивим господарима или чак и без господара. Осветлења није било. Уређеног водовода такође. По улицама су постојале чесме, али већина је од њих била сувапреко целе године, јер о њима није нико озбиљно водио рачуна. Свуда по вароши била су расута гробља, турска и хришћанска, неуређена, зарасла у коров, са нахереним, поломљеним и пообараним надгробним споменицима.

Варош се делила у мале. Свака мала имала је по неколико улица, које су биле узане, кривудае и калдрисане рогобатном турском калдрмом.

Српски део вароши био је сконцентрисан око православне цркве, која је била онде, где је сада Саборна црква и око Варош капије, која се налазила на углу данашње поп Лукине улице и Косанчићевог венца, близу Валожићеве књижаре и кафанице «Чрни коњ».

Српских кућа било је до Барјак цамије, која још постоји и до Велике пијаце, на којој су се налазиле куће Јеврема Обреновића, онде где је сада Стари универзитет, мајор Мишина, Германова, а доцније близу чаршије Гарашанинова и Вучићева. Кад су Срби после 1830 узели маха, почели су зидати.

Поглед на Београд (Цртеж М. Ненадовића из 1849 г., Н. Музеј)

и по турској мали. На Дорћолу су подигли куће: Христула, Кутула, писар Лаза, Божих, Гуша и Пешика.

Зерек се протезао од данашње цамије, ка српском крају и цркви. На целом том простору, од Краља Петра улице, онда главне чаршије, па ка Калемегдану није било тада скоро ни једне куће. Близу данашњег угла Кнез Михаилове и Краља Петра улице налазила се сејменска караула, једна чесма и терaziје са резерваром воде за Град, а на углу Кнез Михаилове и Рајићеве улице, преко пута «Грчке Краљице» стара мезулана, поштанска станица у којој су поштеноше мењале коње.

Испод Зерека и испод Велике пијаце била је Турска мала са високим зидовима око лепо уређених зелених башта, у којима су биле скривене куће са решеткама на прозорима. Турци су насељавали целу падину окренуту Дунаву, од ондашњег гробља и Барјак цамије, па до Видинског сокака и Дорћола. У томе крају биле су готово искључиво турске куће.

Најживљи и најглавнији део вароши била је чаршија. Она је обухватала три главне улице. Једна од тих улица ишла је, углавном, правцем данашње Васине улице. Полазила је од Калемегдана, преко Велике пијаце и завршавала се на Стамбол капији, која је била на данашњем Позоришном тргу. Друга улица чаршије ишла је правцем онога дела данашње улице Краљев Петра, који се спушта ка Дунаву. Трећа је полазила од угла Краља Петра и Душанове улице ка Граду.

Чукур чесмом називао се крај око Чукур чесме, која се налазила на углу Добрачине и Симине улице.

Дорћолом се звао онај део вароши, који и данас носи то име. Мало даље, ка Дунаву била је Јеврејска мала или Чифутана, у крају који је и сада насељен већином Јеврејима.

Турци су становали не само у Турској мали, већ и у свима сесталим крајевима вароши. И у српском делу Београда било је турских кућа. Он се по чистоћи и реду што је у њему владао видно разликовао од турског и јеврејског дела, који су били страховито прљави и запуштени.

Ван шанпа било је неколико предграђа. На првом месту Савска варош, око данашњег пристаништа, затим две циганске мале: једна око данашње Скадарске улице а друга око Зеленог венца и најзад два села, сасвим одвојена од вароши: Пали-

лула испод Ташмајдана и Савамата, поред Циганске баре, данашње баре Венеције.

Све зграде у вароши, сем цркве, неких цамија и неколико других зграда, биле су од слабог материјала, бондрукаре или плетаре облепљене благом.

Бондрукарама се називају оне зграде, чији је скелет од дрвених греда са међупросторима испуњеним циглом или ћерничем. Зидови таквих зграда обично су дебели пола цигле, ретко колико цела цигла. Те зграде од бондрука облепљиване су благом или малтером, а затим кречене.

Већина зграда била је покривена препом, али тако рђаво, да су се сваке године морале препокривати, па ипак су киснеле кадгод удари јака киша. Прозора нигде није било стаклених, већ је хартија пецхерлија разацињана на дрвене рамове, па су ти рамови углављивани у прозоре.

Међу најлепшим и најуређенијим кућама у вароши биле су у прво време, док Срби још нису почели издати, куће Али-бега Новљанина, Алај-бега и Асан-бега. Зато, кад је 1820 у Београд долазио царев изасланик, хоџаџан, Мехмед Есад-бег, онда је Милош наредио, да се овоме високом госту спреми конач у кући Али-бега Новљанина или Алај-бега, а кад ови нису то дозволили, онда је хоџаџану спремио конач у кући Асан-бега.

Београдску чаршију пре сто година не треба ни упоређивати са данашњом чаршијом. То је био низ ниских дрвених дуђана са крововима од шиндре напред јако испалим. На неким од тих дуђанчића, изнад крова, мало увучен, био је још један спрат.

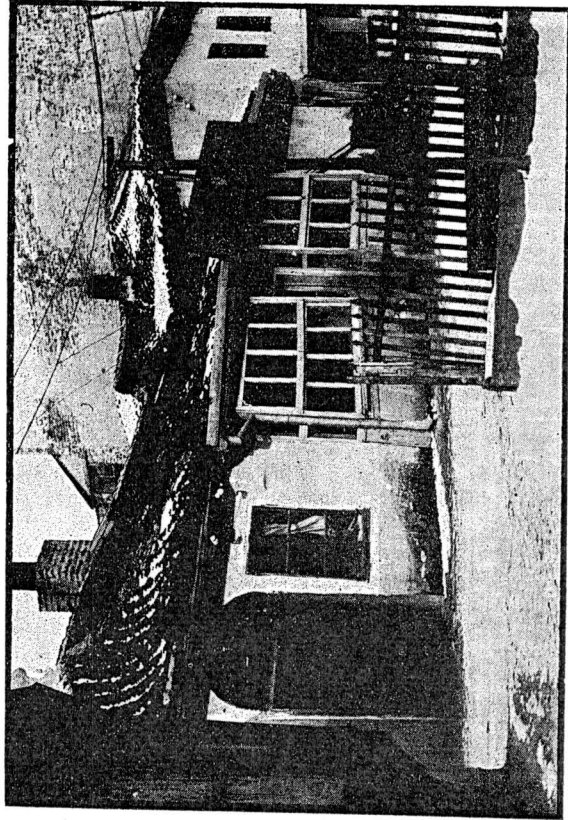
У четворуглима од дуђанчића налазиле су се трговачке куће са авлијама лепо поплочаним циглом.

Готово свака улица имала је по једну чесму. Поменућемо неколико главнијих. Једна се чесма налазила близу цркве и кнежевог конача. На земљишту данашње зграде Академије Наука постојала је Делиска чесма. На сред Велике пијаце, према данашњој Управи града и Карацићевој улици била је лијачна чесма, која је добијала воду од Делиске чесме. На пресеку Симине и Добрачине улице постојала је Чукур чесма. У данашњој Вишњићевој улици била је Мала чесма, а у Јевремовој улици, близу улице Краља Петра, Сака чесма, која се тако звала, јер је имала и једну високу лулу за пуњење сака.

Јеврејска мала имала је једну већу чесму на сред мале, према старој синагози.

Варош је била везана за Горњи град са више подземних ходника од којих су се неки у оно време још могли употребити за пролаз.

На југозападном крају главне улице, данашње улице Краља Петра, око цркве, један комплекс зграда одсикао је од осталих делова вароши. Црква је била велика, старо и прилично оронуло здање, зидано од камена, без торња и крста. Налазила се на истоме месту, где је данашња Саборна црква. Око ње је било хришћанско гробље, на коме су сахрањивани виђенији људи. Ни црква, ни гробље нису били ограђени. Изгледали су запуштено скоро исто онако, као и турска гробља око џамија. Тек после 1830 године забрањено је сахрањивање око цркве. Гробље је тада почело да се прекопава и место заравњује.

Један угао са Варош капије

Близу цркве била је велика, двоспратна шарена механа и до ње празан плац са неким старим подрумом на сводове. Деца су се играла око механе и тих развалина, али нико није смео ни да пригвире у подрум, јер се причало да је у томе

подруму Краљевић Марко држао свога Шарца и да се по неки пут из мрачног, старог подрума чује рзање Шарчево. Причало се још да је и механа због Шарца названа Шареном механом. Неки стари подруми постојали су и мало даље, близу конака и митрополије. Лаза Поповић, писар магистрата, причао је своме сину, да је у једноме од тих подрума глава Карађорђева одерана и памуком напуњена. Касапина, који је тај посао радио од страха је ухватила грозница, тако да је од ње и умро.

Преко пута западних прквених врата, онде где је сада патријаршијска зграда, налазио се стари Милошев конак, велика грађевина на два спрата, од слабог материјала. Над улазом у конак био је истакнут грб, са султановим именом. Ту грађевину купио је Милош себи за конак 1818 године за 15000 гроша. Десно, до конака, идући ка Калемегдану, био је митрополитов двор, који се састојао из две зграде, обе двоспратне, али старе. На спрату прве станао је митрополит, а у приземљу калуђери и момци. Простор иза митрополије називао се Циганском малом, по некадашњој циганској насео-нини, која је ту била.

Мало даље ка југу Милош је од 1829 до 1831 сазидео Нови конак или Љубичин конак. Та зграда и данас постоји. У њој је, пошто је претала бити кнежев конак, прво био смештен лицеј, а од 1863 Касацциони и Апелациони суд. После европског рата био је ту Завод за васпитање глувонеме деце. Данас је у Новом конаку Музеј принца Павла.

Иза цркве, онде где је данас Основна школа, налазило се велико здање, у коме је прво била смештена школа, а затим и Београдска читаоница.

У близини цркве, ка северу и Калемегдану, до некадашње Богословије, постојала је једна мања кућа, у којој је у почетку била смештена Народна канцеларија, а касније прва виша школа под управом Димитрија Исаиловића. Ту, у непосредној близини, налазило се и двоспратно здање београдског магистрата, у четворougалној авлији, ограђеној прљобитно тарабом, а касније зиданом оградом.

Преко пута цркве, са супротне, јужне стране било је неколико бољих кућа. Две од њих и данас постоје. Једна је припадала знаменитом београдском трговцу и базрђанбаци Науму Ичку. Њу је кнез Милош сазидео од материјала, који му је био остао од зидања Новог конака и осталих јавних

зграда у томе крају. У њој је била прва српска пошта у Београду, прва апотека и прва штампарија. А пре тога она је припадала Хаџи Николи Брзаку, зато је позната и као Брзакова кућа. Кнез ју је од Брзака купио, кад је 1830 набавио штампарију.

Преко пута магистрата имао је своју кућу Никола Христић, Вадемлија. Та кућа је имала изглед отменијих турских кућа. У њој је била смештена Богословија, док за Богословију није сазидана она велика зграда до цркве, што је недавно порушена.

Одатле се сизазило доле ка Сави, рђавим колским путем, око кога се на стрмој падини налазило само неколико кућа. Пред њима, на пустој утрини, испод калемегданске стене, пасли су биволи и друга стока.

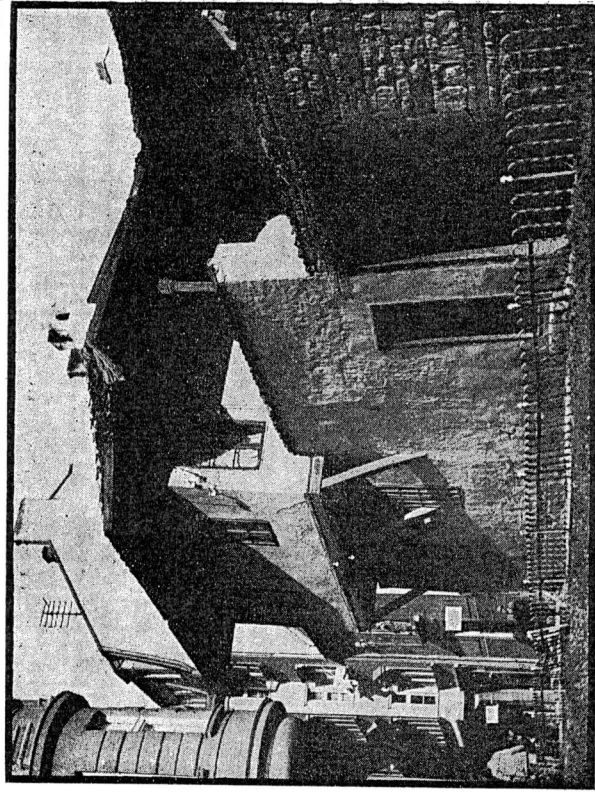
Од цркве и коначка ишло се у чаршију кроз једно уско сокаче, у коме су биле симиднице, хлебарнице, млеканице, старе оронуте механе и бакалнице. То сокаче било је толико тесно, да су се у њему двоја воловска кола једва могла мимовићи. Сад је то Краља Петра улица, са високим палатама, између којих могу и чепири аутомобила упоредо да јуре. Узано сокаче протезало се до близу данашњег угла Кнез Михаилове и Краља Петра улице. Тек од тога угла почињала је права, велика чаршија.

Најотменије српске куће налазиле су се у сокаку, на чијем је месту данас улица Цара Лазара. Ту су биле куће првих трговаца: Сараф Костина, Мите кочијаша, Циган Митина, Топал Настина и друге.

Прва двокатна кућа од тврдог материјала и с балконима, била је кућа Димитрија Радовића. Она се налазила у чаршији. Касније је у њој био смештен Руски конзулат, а после њега Трговачки суд. Данашња зграда резалке припадала је првome полидискоме управнику Београда Цветку Рајовићу.

Око цркве и испод Стамбол капије најлепше су куће имали: Риста Вадем, Димитрије Радовић, Спаса Терајија, Хаџи Јованче, Кара Никола, Лепи Јова, Богдан касалин, Еђим Тома, Х. Грабов, Јеленка и Димитрије мумџија, Тома Ђурчија, Манојло Стефановић, Никола лончар, Шишко Маркс, Димитрије Срећеновић, Павле папуџија, Димитрије Цинцар бакал, Здравко Јовановић, Пулче, Ђуро Копривица, Паразлама, Хаџи Лаза, Хаџи Марко, Милутин Радовановић, Николче абација, Цветко

Карабиберов, Илија Брзаковић, Риста Величков, Дука Пешиќа, Живко бакал, Пеја кантарџија, Ђока Попадић, Илија Станисављевић, Ђура Главинић, Радован касалин, Лаза Казас, Каралешкић, Арса калшакџија, Башкалфа, и Коста Прапорче.

Једна кућа која је некад била у близини Делиске цамије

У Кнез Михаиловој улици, преко пута зграде Варошког суда налазила се једна стара турска кафана у којој се играо караџоз. То је била нека врста турскога Куку Тодоре. На месту где је сада зграда Железничке дирекције, на углу Грачаничке и Краља Петра улице, био је један стари хан у коме су одседали кириџије, рекалије и кочијаши. Тек касније кнез Михаило подигао је на томе месту зграду, која и данас постоји и која је позната као Старо здање. Некада је у њој био хотел «Јелен» први модеран хотел у Београду. Авлија хана који се налазио на земљишту Старог здања била је баровита и нуна ђубрета. Ту је у једној згради из авлије имао собицу, у којој је становао, чувени Ђока клисар, код кога су господска деца учила буквар. Преко пута је било дућанче првога београдског књиговесца и књигопродавца Глигорија Вазаровића.

Од угла Кнез Михаилове улице, на низ брдо ка Дунаву, правцем данашње улице Краља Петра, пружала се главна

чаршија. То су била два реда ниских дрвених дућанчића са ћепенцима. Међу њима су били дућани чувених београдских трговаца: Гаврила Вуковића, Хаџи Лазића, Марка Радовиновића, Ђуре Главинића, Ристе Бадемлића, Пера Белопољца кмета београдског, Димитрија Радовића, Манојла Стефановића, Сараф Косте, Ристе Милушића, Цветка Карабибериновића, Ђоке Попадића, Дуке Пешике и других.

После једног великог пожара на Дорђолу Дука Пешика подигао је на згаришту шест дућана, све од тврдог материјала, с гвозденим вратима и прозорима и тиме је задивео чаршију са нахереним ћепенцима. Скоро у исто време дугогодишњи београдски кмет Милутин Радовановић, сазидао је до Пешиких дућана двосратну зграду од тврдог материјала с великим подрумима на свод. То је била велика новина за Београд и његову стару чаршију. Свет је долазио да гледа кметову зграду као неко чудо.

Преко пута Пешиких дућана и кметове двокатнице, била је трговина једног од најбогатијих, а несумњиво најобразованијег београдског трговца, Хаима Давичо, који је говорио више језика и стојао у вези са свима европским трговачким центрима. Ту је била и Зисина кафана, најчувенија у Београду. У њу су долазили најзнатији трговци, особито Грци, чији је број у Београду био велики у оно доба. Поред Зисине кафане на Дорђолу и Ејим Томине код цркве, постојала је и кафана Пеје кантарџије, а доцније је отворена и Гушанчева негде у близини данашњег «Српског Краља.»

Дућани у чаршији били су већином невероватно ниски. Сретен Л. Поповић наводи један занимљив детаљ. Говорећи о слепоме Ђури Милутиновићу, Црногорцу он каже, да је Ђура као висок човек често разбијао чело о стреје и врата тих дућана. Описујући дућанчиће и ћепенке београдске чаршије Пирх у своме путопису из 1829 каже:

«Српски, грчки, турски трговци седе у таквим дућанима један до другог. Ту валите лепе енглеске и турске штофове, еспапе сваке врсте, све то укусно распрострањено и поређано. Поред трговаца у таквим истим дућанима раде занатлије, било унутра у дућану или на јако испалом епенку. Фурунџија, шиљар, продавци печеног меса и рибе изнели су своје еспапе на ћеленак и справљају у отвореном простору иза тога другога тазе. Само кафеџија и берберин раде у затвореном простору

и имају на прозорима стакло, што је лукусу у турским варошима. У њиховим је дућанима човек као у каквој соби. Сиромасх за-натлија, обично без жене и деце, живи са неколико момака, станује у свом тескобном дућану и спава у једном малом, мречном простору у позадини његовој. Ту се виде најразличније прилике и лица. Терзије, пушкари, фурунџије, ашџије, већином су Турци. Они се лако познају по белом муселинском омотачу око главе, жутиим, мрочним лицима, равнодошном, презривом погледу. Грк са његовом црвеном капом тргује, а очима леле на све стране, пуне спекулације и позива странца, да купи штогод, са учтивошћу из које провирује поносита успомена на велике му претке, на које и најближи Грк никад не заборавља. Србин у својој округлој кали и скромној ношњи, гледа у оног, који улази код њега прво госта, а затим купца. Из целог његовог држања провирује весела нарав, наслеђе његовог народа.

«У уским улицама, које се час спуштају час пењу, тискају се симиције и алвације са великом дреком, а пандур са белим ниталом хита послом. Мала кола у којима су упрегнути волови задречавају пут.

«Ништа тако не пада у очи странцу као то, да женског света сасвим нема на улици. Ретко се прошуња каква турска бџба заогрнута и скривена у беле огртаче, поред дућана, а сасвим је изузетно, да се види каква Српкиња, где брзим кораком иде улицом.»

Исто је тако занимљив и опис београдске чаршије од протге Стаматовића, који ју је видео 1834 године. Ево шта он каже:

«Пол скоро часа пролазисмо једном само предугом стегном: и с једне и с друге стране у малим кућама све једна до друге продавнице и то тако многочислене налазе се, да би по свој прилици трејином пештанске продавнице на броју превосходити могле. Кројачи, кожухари, сатојници, усмари, ужари, златоткачи, среброделци, ковачи, пушкари, котлари, сукноподавци, пекари, колари, лулари, лончари, и премноги други својим послом најприљезније занимаху се.»

По обичаје ондашње београдске чаршије карактеристична је једна примедба протге Стаматовића:

«Већ у намери бесмо, каже он, да Београд оставимо, а оно једанаести час пред поднем, као што ми числимо, а по њиховом броју од восхожденија сунца шест избјаше. У исто време сви

терговци место што би као код нас продавнице своје, кад на обед иду, позакључавати морали, оставе их сасвим без сваког чувара отворене, с палицом само једном врата преречивши, за знак да притјажатеља у продавници нема. Злато, сребро, свилу и друге најбогатје робе нико од множества пролазећег народа и погледати не хотијаше. Тако дакле безбедно у Сербји сваки са својим добром живити може.»

Није прога Стаматовић једини, који подвлачи ову безбедност од крађа у Београду онога доба. О томе има више помена код разних писаца, а и у самим званичним актима забележен је невероватно мали број крађа.

У подножју дунавске падине главна чаршија пресецала је Видински сокак (Душанову улицу) и то раскршће звало се са читавом околином Дорћол или тачније турски Дорџол, што значи четири сокака. На тој раскрсеници извршивали су Турци смртну казну. Осуђеницима је одсецана глава, па је леш остављан да на раскрсеници лежи потрбушке два дана, са одсеченом главом између бутина.

Од Дорћола ка Дунаву ређале су се саме касапнице. Тај део чаршије био је нечијет, пун ђубрета и смрада, јер тада није било кланице, него се стока убијала и клала у самим касапницама. Одмах до ових касапница продавала се и риба. Око касапница и продавница рибе вукли су се безбројни пси, меркајући које парче меса или кост са пања и ченгела и лижући крв, што са обешених черека капље.

Близу угла Душанове улице и Кнез Михаиловог венца, испод Калемегдана, биле су развалине дворца Принца Евгенија, чувена Пиринчана. Међу полу порушеним зидовима некадашње палате аустриског принца и војсковође, турски трговци и занатлије били су поградиле бедне дућанчиће.

Даље, ка Дунаву протезала се страховито запуштена Јеврејска мала. Цео Дорћол био је нижи него што је данас. Приликом излива Дунава, вода је по неки пут долазила до самог дорћолског раскршћа и плавила је баште, које су се налазиле испод Видин капије. У Јеврејској мали постојале су и рушевине неке старе цркве, али су оне сасвим исчезле пре него што их је ико испитао.

Осим чаршије сав остали Београд састојао се из уских, кривудавих улица, оивичених високим тарабама и зиданим оградама, иза којих су се криле турске, јеврејске и српске

Изглед турског Дорћола (Цртеж Е. Браумана из 1849 г., Народни Музеј)

куће. Између авлија, затворених са свију страна зидовима и тарабама постојали су свуда капицици, кроз које су жене једне другима ишле у посету. Кроз те капицке оне су могле обићи целу малу, а да се не појаве на улици.

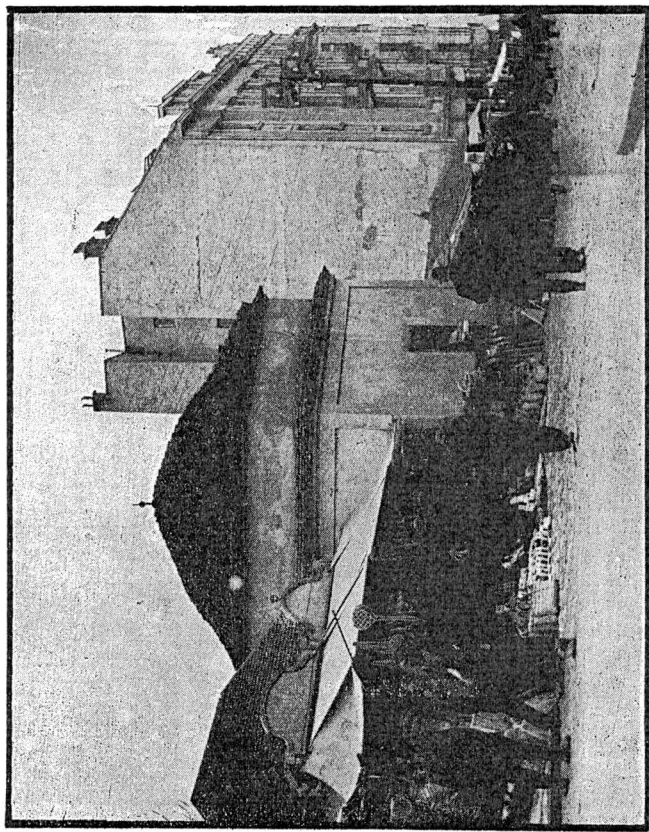
У вароши је било десетак дамија и око сваке турског гробље. Једна дамија налазила се у непосредној близини право-славне цркве, негде у Иван беговој улици. У близини зграде Академије наука, на углу Караџићеве и Кнез Лазареве улице постојала је Делиска дамија, а на углу Караџићеве и Кнез Михаилове улице, одриликоне онде где је сад зграда Сласићеве задужбине, био је Делиски конач, велико здање од тесаног камена, у коме је за време Карађорђевог заседавао Правитељствујушчи совет. Негде у близини налазила се Ваљевчева кућа, у којој је кнезу Александру Карађорђевићу било саопштено, да је изабран за кнеза. На данашњем Универзитетском тргу, некадашњој Великој пијаци, било је турско гробље са многим чалмама, пашалиским и делиским калшацима од камена, бојадисаним разним бојама. Те су споменске српски пандури, сваку ноћ по неколико, изваљивали и ломили и тако се то гробље мало по мало рашчишћавало. Испод гробља налазиле су се две дамије, једна до текије, која и данас постоји код Управе града, на углу Вишњићеве улице и Трга, а друга у дворишту жандармериске касарне.

Близу угла Књегинје Љубице и Чика Љубине улице такође је била једна дамија. Испод Стамбол капије уз сам шанац, било је турско гробље и на њему дамија, која седуго одржала. Синирли дамија била је доле код Видин капије. Постојале су још у вароши Кара дамија и Цинирли дамија или циганска дамија. Највише дамија било је на Дорћолу. Тамо их је било неколико.

Око вароши, као што је већ речено, пружао се шанац. На шанцу су биле четири капије, кроз које се улазило у варош.

Доле на Сави била је Сава капија, испод данашњих Великих степеница. То управо није била капија у правом смислу, већ само остаци од некадашње капије, коју су Аустријанци са осталим деловима утврђења порушили, напуштајући Београд. У једном отвору бедема стојала су два зидана стуба, остаци некадашњег већег зида. Над њима се налазила земуница у којој је становала стража. То је било све, што је остало од некадашње тврде, зидане капије.

Варош капија, на углу Косанчићевог венца и Поп Лукине улице, није била ништа боља. Напротив. Код ње се нису били сачували ни остаци старе, зидане капије. Она је била скрљена од дрвених греда са неком врстом чардака од дасака над њом.

Текија испод Велике пијаци.

Стамбол капија, код Кнежевог споменика, стајала је једна још онаква, какву су је Аустријанци сазидали. Испод ње, као кроз неки мали тунел, улазило се у варош. Она је била сачувана од тесаног камена и изгледала је прилично лепо. Са стране је имала нише за стражаре. На зидовима капије, споља, биле су чепеле, о које су некада Турци вешали рају.

Видин капија, у близини данашње дорћолске цркве, била је од слабог материјала као и прве две, и није имала значајног на себи.

Између капија протезао се шанац, али не у правој, већ у испреламаној линији, са бастioniма, т. ј. клинастим испадима, подешеним за смештај топова, којима је браћен шанац. Испреламана линија коју сачињавају улице Косанчићев, Топличин и Обилићев венац даје и данас још прилично тачну

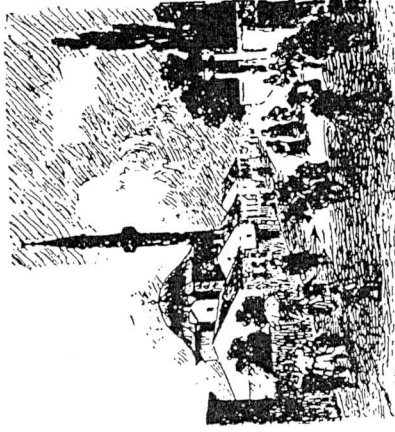
слику облика некадашњег шанца, који је заузимало, отприлике место тих улица. На појединим бастioniма било је места за један до осам топова, према величини. Најглавнији бастioni су били: један на Сави, испод Сава капије, други горе на брду испод Варош капије; трећи између Варош капије и Стамбол капије, он је био највећи, са осам топова; четврти и пети налазили су се између Варош капије и Видин капије. Од Видин капије до Града било је више мањих. У близини топовских места налазила су се подземна сместишта за муницију. Цео бедем шанца био је утврђен палисадама. То су били око два метра високи и 20 до 30 сантиметара дебели дрвени кочевци, побијени један уз другог у земљу, тако да грбеном бедема сачињавају неку врсту ограда, као заклон за стрелце. У палисадама су били отвори за пушке стрелаца. На сваких педесетак метара налазиле су се дуж шанца стражаре са пушкарницама.

Од примирја са Марашлијом 1815, па све до хагишерифа од 1830 године, Турци су тежили да шанца и палисаде на њему одржавају у исправном стању. У више махова предузимани су опсежнији радови на обнови палисада. Радну снагу и материјал давали су, наравно, Срби кулуком. Милошу није ишло у рачун то оправљање утврђења око вароши и зато је увек гледао да изврда пашиним захтевима, кадгод му се овај обраћао и тражио кулчаре, којим ће у оближњим шумама сећи и у Београд доносити палисаде. Али му то није свакад полазило за руком. На годину две дана пред 1830 годином палисаде су обновљене. Сељаци су секли и доносили дрва, а Београђани су морали копати и чистити ровове. Тада се у Београд могло ући само на капије.

Пре него што је дошао у Београд 1830 године, кнез Милош је захтевао од наше, да се Сава капија и Варош капија предаду нашој народној војсци. Паша је то одобрио и наши су војници поселили те капије и карауле дуж целог шанца. Чим су се сместили у караулама, наши војници, сељаци, почели су одмах један по један палисад да чулају и да ложе ватру. То је касније прихватила и варошка сиротиња, којој су требала дрва, и тако су на палисадама прво направљене бреше, па су се те бреше после постепено шириле, док није најзад сасвим нестало палисада. А догле су и ровови испуњени земљом и ђубретом, тако да су од шанца најзад остале само безобличне рупчаге и гомиле земље.

Франуски дипломата Боа ле Конг, који је у Београду био 1834 каже о шанцу:

«...Варошки је шанца опао и на хиљаду је места испробијан. Овај шанца чини један јарак, који на малим размацима бране бастioni, већ одавно лишени топова. Бастioni су везани један за други дебелим, дубоко у земљу укопаним кољем (палисадама). Јарак је већ скоро испуњен и сваки дан извлаче и ложе на ватру оно мало, што је још остало од коља, које је служило као ограда.»

Делиска капија

1) Извори исти као и за претходни одељак.

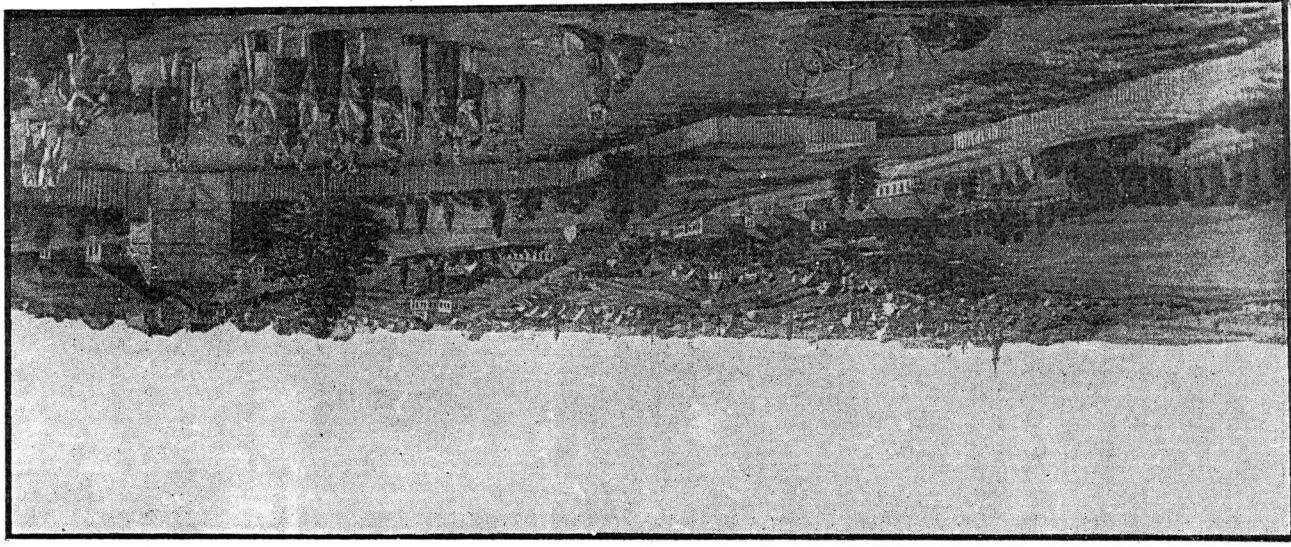
Кад су Теразије биле на периферији

Ван шанца пружале су се утрине, ливаде, њиве, воћњаци и виногради.

Испод Видин капије и испред ње, по Булбулдеру имали су београдски баштовани своје баште. Мало више, на месту данашње Скадарске улице, поред шанца, а ван њега, била је Циганска мала, нешто слично данашњој Јагаган мали. То је била група прљавих и јадних циганских колибица. Још више, испред саме Стамбол капије, налазио се један брежуљак. Мислило се да је баш на томе брежуљку игуман Пајсије са својим ђаком набијен на колац. Од брежуљка па даље ка Батал цамији биле су неке баруштине обрасле шеваром. Оне су заузмале сав онај простор, који сад заузима Коларчева зграда, палата Југословенске банке, Поенкареова улица и комплексе зграда иза Југословенске банке, све до Скопљанске улице. Цео тај простор био је пун прљавштине и ђубрета, које се избацивало из вароши. У трци и шевару живели су и колици су се пси без госа. Ти пси били су толико изгладнели да су нападали на људе и на стоку. Деца туда никад нису смела сама пролазити, већ увек само у друштву и са моткама спрењеним за одбрану. Сретен Л. Поповић тврди, да је у томе шевару зими било чак и курјака, што није невероватно, кад се узме у обзир да је цео тај крај био ненасељен.

Од Стамбол капије, преко једног оронулог мостића, крај ових руччага и баруштине водио је Цариградски друм, који је даље ишао поред Батал цамије и Таш мајдана.

Батал цамија била је онде, где се сада зида зграда новог парламента. То је била једна од највећих београдских цамија. Била је задана од тесаног камена, али још од пре Првог устанка у њој се није служило. Минаре јој је било до половине срушено. Срби су веровали, да га је Карађорђе, за време опсаде Београда оборити ђулетом из свога топа од вишњевог дрвета, али је вероватно, да је оно још раније било порушено.

Поглед с Врачара (Цртеж Е. Браумана из 1849 године Н. Музеј)

Око Батал цамије, као и око свију осталих цамија било је турско гробље. Испод гробља, идући ка Стамбол капији распознавали су се још где-где трагови од темеља некадашњих грађевина. Околину Батал цамије Турци су звали Циганском малом, јер је и ту неко време било неких циганских колиба.

Кад је стари Влајковић 1834 године, оградно свој плац у данашњој Влајковићевој улици, пријатељи су му се смејали. Питали су га:

— Што оде тамо на гробље?

— Море, окуда је била негда варош, па ће опет бити! — одговарао је Влајковић и није се преварио.

Даље од Батал цамије, око Цариградског друма биле су њиве. Сав простор од данашње дворске баште, па дуж Александрове и Крурске улице био је засађен пшеницом и кукурузом. Све до тридесетих година није било ни Маркове цркве, ни гробља око ње. Само испод Ташмајдана постојало је село Палилула, насељено већином досељеницима из Старе Србије.

Из ношће старих Палилулаца, из њиховог говора и из чињенице, да су се они дуго служили биволима, лако се може извести ово њихово јужњачко порекло. Кнез Милош је касније у Палилулу доселио и Савамалице.

Ташмајдан, који је добио име од турске речи таш, што значи камен, давао је Београђанима камен за зидање још од најстаријих времена. У његовим подземним ходницима и рупчагама крили су се опсађивачи Београда за време свију ратова и немира.

Маркову цркву кнез Милош је сазидао 1835 године новцем из заоставштине београдског трговца Лазара Нанче, који је био родом из Катранице у Македонији. На северном зиду црквеном и сад постоји табла на којој пише:

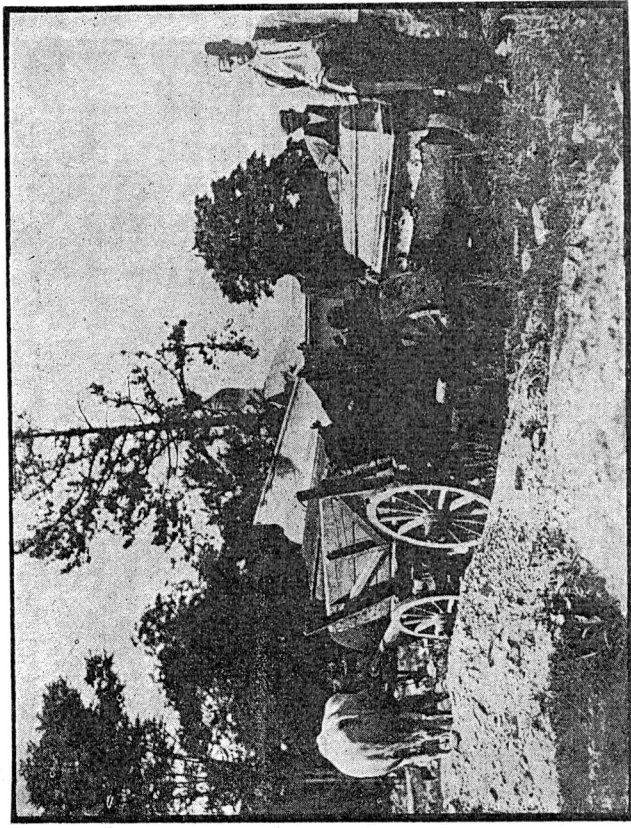
«Као што је Светли Књаз Милош, поданом Му од почившег Лазара још за живота његова аманету, од заоставшег имања Лаза раба Божиј Храм оваи Св. Евангелиста Марка у граду Палилули за спасеније душе његове у години 1835 сазидао дао, тако он почивајућему овде основатељу Храма Лази Нанчи и надгробни оваи, вечног спомена ради положи камен, 1838 године.»

Историјат цркве Светога Марка и њене и данас чувене славе и вашара веома је занимљив.

Већ је речено, да је ван шанца поред Палилуле постојало још једно село: Савамаала. Савамаала је изгледала као што сва села још и данас изгледају. Сву савску падину од Краља Милана улице и Теразија низ Милоша Великог и Балканску улицу све до Циганске баре и Саве, заузимали су вођњаци, њиве и виногради Савамалаца. По тим вођњацима било је раштркано око сто педесет сељачких кућица, плетара.

На месту, где је данашњи Хајдук Вељков венац налазило се неколико ладњака, саграђених од грађа и неке старе руже шевине. Савамалци су веровали да су те руже шевине од старе цркве Светога Марка и зато су сваке године славили Марков дан, као славу своје одавно порушене цркве. Под једним од ладњака тога дана служена је служба Божија, а после службе ношен је крст.

Кад је кнез Милош после хатишерифа од 1830 године решио, да у Београду подигне велику касарну за смештај српских војника и још неке зграде, изабрао је земљиште за то баш у Савамали, јер је она била довољно близу вароши и због свога пољаја прилично заклоњена од турских топова са града. Готово

Раскопавање гробља код цркве Светог Марка

ева имања у Савамали припадала су тада Милошу. Он их је био добио на поклон од Мараши Али паше. Куниберт тврди, да је Милошу већ тада био циљ, да у Савамали подигне нову варош. И због тога је нередио, да се Савамалци кселе у Палилуду.

«Да би овај посао извршили, каже даље Куниберт, оставио им је једногодишњи рок, па је ставио у дужност управнику полиције Цветку Рајовићу, да се брине о извршењу ове наредбе и о томе, да се Савамалци снабдеју потребном грађом за подизање нових домова, из народних шума. Савамалцима остављена година за осељавање била је већ истекла, кад је кнез (3 маја 1834) стигао у Толцидер, да лично разреши Београђанима земљиште, које им је потребно за подизање њихових нових домова. И он је био страшно ражљубљен, те би Рајовић јамачно извукао тешку казну за свој немар око овог посла, да Савамалци нису примили на себе један део његове кривице, признајући да су, и поред свих његових нављивања, хтели да имају непосредну кнежеву наредбу за осељавање, и да се нису понудили да одмах поруше своје куће и да очисте земљиште, обећавајући да ће све бити готово за два дана.

«Милошева нестрпљивост није међутим допуштала никакво одлагање. Он је хтео да се одмах и без одлагања приступи послу. У тој сврси се његови момци придружише Савамалцима, те псеницама и петама сравнише са земљом за неколико часова ове страћаре исплетене од прућа и излепљене земљом. Њихови власници су ирешли у нове куће у Палилуду, понева са собом и по нешто од наменштаја, т. ј. по неколико земљаних судова, врата, која су на овим грађевинама највише вредела, понешто од бољих дрвених ствари, које су се још могле употребити. У подне истога дана Савамала је претстављала једну гомилиу трулежа и развалјана. Требало је још да се и земљиште очисти. Али су досадашњи њени становници замолили кнеза за долуштење, да ту гомилиу потпале, како би себи уштедили посао чипшења и преношења, те је тако остатак дана употребљен на подпиривање пламенова, који су једва били у стању да прогутају дрвенарију претрлану иловачом.»

Спирјан Робер, који је увек претеривао у истицању рђавих Милошевих особина, описује ово насилно осељавање Савамале као акт страховитог Милошевог варварства и каже да је Милош западио Савамалу.

«Жене и деца, вели он, дали су се у бекство, трудећи се да спасу још по који остатак свога сиротињског покућанства, али је разјарени огањ лизао својим страшним пламеновима околне брежуљке.»

Несумњиво је да Милош није поступао у рукавицама са непослушним Савамалцима, који ни за годину дана нису извршили његову заповест, али је вероватно да све то није изгледало ни баш овако страшно, као што тврди Спирјан Робер. Пошто су исељени у Палилуду, Савамалци су продужили да славе своју славу Марков дан, код нове цркве, која је следеће године подигнута и посвећена њиховој патрони.

Исте године појавили су се први зачетци данашње улице Краља Александра, доскорашње Фишекиске чаршије.

Године 1834 догодио се пожар у кући Симе Ковачевића у Савској вароши. Опасност је била велика, јер је у дућану било много барута. Срећом ватра је брзо угушена, те није дошло до експлозије. Кад је кнез Милош дознао за овај случај, забранио је држање барута у вароши. Суду нахаје и вароши београдске наложено је «да он наредбу учини и заповеди, да се нико у вароши београдској не усуди барута у већем количеству држати и да изабере код Батал цамије безопасно место једно, где ће у повећем количеству држати барут они, који право на то имају, а у чаршији да допусти само на неколико места фишкеке продавати и то у толико малом количеству, да у догађају пожара не могу на приметну штету бити; притом да сви ти дућани буду споља означени једним одређеним знаком, по коме би сваки знати могао, да се у њему продају фишеци, које би се у догађају пожара могли одмах на стражу уклонити, да до њи ватра не дође.»

После ове наредбе, близу Батал цамије, око Смедеревског друма почели су се подизати дућани у којима је држан барут и од њега прављени фишеци за ондашње пушке. Тако је постала данашња Александрова улица.

Испред Стамбол капије биле су само радња једног колара и две ковачнице. Простор од шанца, који је пролазио поред данашње кафане Руски цар, па до данашњег Двора називао се Теразијама, због теразија за воду, које су се налазиле у Сремској улици. Ту, наравно, онда није било улице. Од шанца па све до савамалских њива и вољњака пружала се утрина. Онде где су данас кафане «Касина» и «Шипко»

биле су салане, у којима се топио овчи лој и силиао у бурад. Од тога лоја прављене су после свеће, једино сретство за осветлење, а веће количине су и извожене.

Око самих терација за воду, данашњег угла Сремске и Призренске улице, била је група циганских колиба.

Из те циганске насеобине, кроз некакве вратнице излазило се на њиве и ливаде, што су, као што је већ речено, заузимале сву падину по којој се данас пружају Призренска, Балканска, Ломина, Краљице Наталије и Босанска улица.

Простор данашње пијаце на Зеленом венцу покривала је једна велика бара, у коју се сливала вода са свију страна и по којој је увек било пуно гусака и пловака. Циганска деца по ваздан су се брчкала по тој бари. Близу угла Рељине и Краљице Наталије улице, код кафане Триглав, била је Циганска чесма. У близини се налазила «Манојлова башта», прва кафанска башта у Београду. Поред баре са северне стране био је подрум са пићем. У том подруму продавана је ракгија, амберија и вино. Касније је ту точено и пиво. Газда је за свој дућан држао привезан један чунчић и кадгод је имао да прими пиво из пиваре кнеза Михаила, подигнуте 1839 године, он се тим чунчићем превозко на другу страну баре и тамо утоварио бурад, која су њему намењена.

Од Варош капије, лево, ка Зеленом венцу дружило се српско гробље, десно, око данашње зграде Државне штампарије у Поп Лукиној улици било је Кужно гробље.

Та два гробља раскопана су после 1836 године. Те године почело је сахрањивање око нове цркве Светог Марка. На новоме гробљу код Маркове цркве први је сахрањен неки пијанац Димитрије «бик», који се сам убио после једне разуздане теренке. Доцније су ту сахрањивани сви Београђани. У томе гробљу лежале су кости наших највиђенијих људи из прошлога века.

На месту старог гробља, код Варош капије, подигнуте су нове улице. Господска, данас Брашкова и Поп Пангина, данас Космајска.

Од Сава капије ишло се ка савској обали, где су биле кафанице за босанске лађаре и бостанице и к лиману, уз који су пристајале савске дерелије. Ту је постепено постала читава Савска варош. Место данашње Карађорђевог улице заузимао је Савски сокак, прљав и некалдрмисан. Преко сокака

било је свуда понаештано камење, да пролазници скачу с камена на камен, јер се, кад је благо, друкчије преко сокака није могло прећи.

Целу леву страну Савског сокака, ону која је ближа обали, сачињавале су магазе, соларе са ћепенцима. Оне су се ређале од Сава капије уз Саву ка лиману, који се налазио иза хотела «Бристол» и Београдске задруге. У магазима је држана влашка со у крупицама, затим брашно, шипарке, босанско гвожђе у полугама и друга роба. Ту се стоваривала и Турцима продавала храна за београдски гарнизон, коју су Срби морали давати. Око издавања те хране на Сави је често долазило до свађе па и до крвавих туча и бојева између Турака пашалија, делија и сејмена. Сваки је хтео да има првенство у приману тајина, сваки је хвадио свога агу да је старији и важнији. Ради тога првенства често су севали мачеви и звиждали куршуми изнад глава Срба, који су предавали Турцима брашно, зоб, сено и и осталу закру.

Пре него што је кнез Милош подигао испод Великих стеница данашњу царинску зграду са аркадама, на томе је месту била нека двокатна дрвенара, а до ње, где је сад хотел Крагујевац налазио се Нонин хан у коме су одседали каврани, са робом. Ту су се често могле видети и камиле, где се одмарају од дугога пута који су превалиле под теретом дењкова памука и сафтијана.

У Савској вароши постојала је и једна џамија, која је порушена 1859 године.

Савски лиман је био веома живописан. Ево како га описује Сретен Л. Поповић:

«За мојег детињства, а и после тога дуже времена радио је тај лиман. Лиман је што и пристаниште, у које се укрдаваше лађе од ветра и ту се истовариваху и товарилаху. С пролећа, како би се отворила пловидба по Сави, био је тај лиман лун босанских лађа. Ове су здраво дугачке, а мање шире, са одвећ уздигнутим крајевима спреда и остраг (фаром и башом). На овим лађама доношене су Уном и Савом пресне јабуке, крушке (тутуље) суве шљиве, пекмез у дугачким фучијама, мед и брезове метле. Ове лађе што су им већма биле уздигнуте фаре и башови, као оно гондоле по венецијанском каналу и што су имале на себи лепше оправе и биле омазане катраном

обштенародни зданија, која ће се у истој махали градити.»

Све је то више или мање допринело, да се средиште Београда и његовог промета помери према Сави. Чак и данас, кад је нестало и Турака и свих тих разлога, Дунавска падина није успела да поврати онај значај, који је имала некада, када је око њене Главне чаршије био сконцентрисан сав привредни и културни живот Београда.¹⁾

и нашаране, биле су својине босанских бегова и спахија. На њима су босански бегови и спахије доносили већ поменућу своју робу од десетка са својих спахилука и продавали су је на тогтан, јербо продавати је на крчму, то би они држали испод свога достојанства. И на овим лађама виђао бих често на башу лећу ћошкицу застргу богатим Ћилимом, окружену јастуцима и миндерлук застрт богатим сипадетом: то је место бега. Ту нико не би смео доћи, а камо ли сести, осим доброга госта, па био Турчин или Хришћанин.»

Близу лимана и Циганске баре, око данашње Херцеговачке улице, Цигани су имали своје черге и рибари своје колибице. Одатле к Сави и уза Саву биле су многобројне ћерамицинице. Због копања земље за ћерамиду ту је било много рупа скоро увек пуних воде. Те рупчаге попуњене су касније, кад су бедеми шанца раскопанани и земља доле сношена.

У Савској вароши врло рано почеле су се подизати велике и богате куће. Већ тридесетих година ту је било пуно кућа богатих трговаца, који су били у вези са страним тржиштима и који су се трудили да у својим домовима заведу европски начин живота.

Што је најзанимљивије тада је први пут у својој историји Београд почео да се шири и у правцу савске падине и поред савске обале. И Римљани, и Византинци и Мађари и Срби у Средњем веку и Турци и Аустријанци имали су своју варош на дунавској падини.

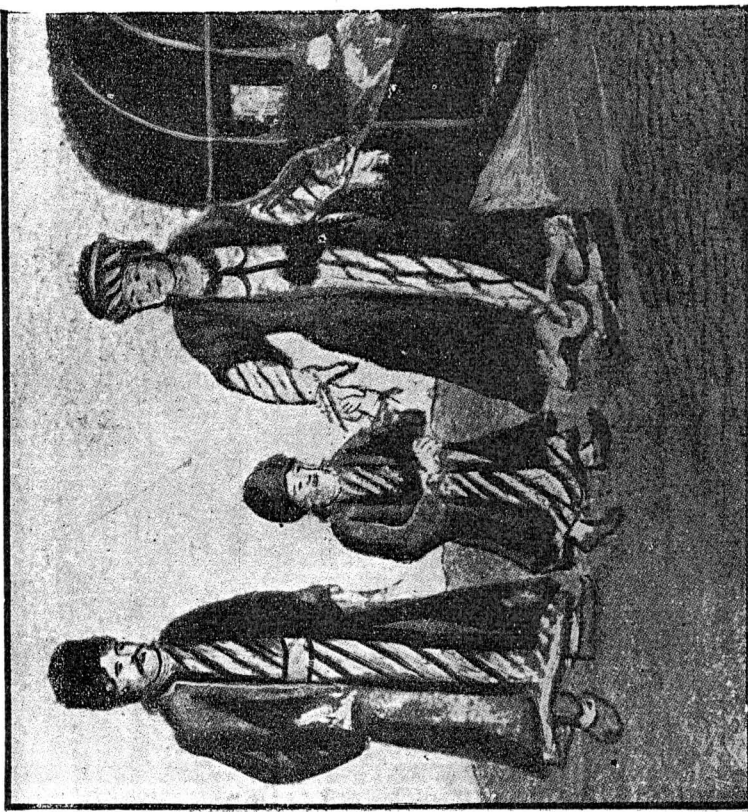
Кад су се после Другог устанка Срби почели досељавати у Београд заузели су прво земљиште око православне цркве, а кад им је тај угао уз Варош капију постао тесан, почели су, сасвим природно, да шире свој део вароши ка Сави. Тамо су најлазили на мањи отпор Турака, били су даље од њих и њихове прљавштине, а имали су и више слободног простора. Поред тога Милош је у Савамали био сопственик пространих терена, које је делио и продавао. Он је у Савамали подигао читав низ великих грађевина и сматрао је, да се баш у Савамали има подићи нова варош. Изградњом Савамале он се нарочито интересовао:

«Откако је књаз дошао у Топчидер, кажу Српске Новине од 12 маја 1834 године, готово сваки дан излази сам у Савамалу и разгледа где би најгоднија места била за зидање

¹ Извори као и за два претходна одељка.

лутају и леже по улицама. Тек следи Бура Милутиновић, Црногорац, каже Поповић, својим ауторитетом успео је да укљони говеда из чаршије и да научи чаршилије каквом таквом реду.

Али док је у неким стварима владао мурларлук, који се нама чини нечувен, у другима, напротив, владао је ред, какав би се тешко могао данас завести. Стари, угледни београдски трговци никад не би прошли кроз чаршију, а да свима својим

Одело грађана београдских (Слика из Путешествија Ј. Вујића)

колегама, поред чијих дућана пролазе не назову Бога, па макар ови и не били испред дућара, већ унутра. Једном приликом кнез Милош је наредио: «да се у будуће нико не усуди на сокаку пушити или с чибуком празним по сокаку ходити, или пред кафаном Томинем, сiproћу цркве, пушити на бесчестије и непочитаније цркве!»¹⁾ Сретен Л. Поповић

¹⁾ Вилевски, Стари Београд, Срп. Књ. Гласник 26, 375.

Улице без жена

И пре сто година београдске улице биле су живе и променле, бар оне главне. Само та живост није личила на данашњу хуку и јурњаву превозних средстава. Стара чаршија била је жива пре свега зато, што се са системом ћепенака готово сва трговина водила на улици. Поред тога, од раног јутра улицама су врели продавци свих могућих животних потреба. На улици су се продавали симити, бурек, ћаје, ђевреци, кисело млеко, разни слаткиши. Лети воће и бостан, а зими салеп и кокице. Безбројни улични продавци држали су се преко целог дана кроз сокаке и хвалили свако своју робу.

Тој живописној дреци треба додати још и певање муезина са четрнаест џамија, викање телала, који су обзнањивали наредбе власти и дреку татарара, који су с времена на време пролазили на коњима од капија ка Граду. Данас је тешко и замислити у Београду сав тај ориенталски дар-мар.

Једна је појава нарочито падала у очи странцима, који су посећивали Београд. То је осуетво жена на улици. «Ништа тако не пада у очи странцу, каже Пирх, као то да женског света сасвим нема по улицама. Ретко се прошуња каква турска баба, заогрнута и скривена у беле огртаче, поред дућана, а сасвим је изузетно да се види каква Српкиња, где брзим корацим иде улицом».¹⁾

Овакво држање жена сасвим је разумљиво, кад се узму у обзир турски појмови о женама и силедијско понашање неких Турака.

Ни иначе ред и обичаји на улици ни мало нису били у складу са нашим данашњим појмовима о томе. Сретен Л. Поповић прича, како су трговци остављали сандуке од еспапа испред својих дућана у чаршији и како су пулгали краве да

¹⁾ Пирх, Путовање по Србији 30.

постојала је *лора*. Ево шта о том необичном обичају каже Сретен Поповић:

«Само кад се на нешто викне: *Лора!* (грабеж) свега би за тили час нестало. Колико пута преко дан не учини се лора онима, који продаваше свакојако воће, симите или ђевреке».

*

Велику узбуну на улици изазивао је увек пролезак татара, поштоноша, а још већу пролазак везира или његовога харема.

Ислазак пашин из Града и његова шетња на теферич до Булвандера била је знатан догађај за Београд. Пашини изласци извођени су по нарочитом церемонијалу и са великом поштом. «Пред пашом и за њим ишла је читава наоружана војска. Најпре су јахали на коњима таламбасије, који су у таламбасе ударали. За овима, пред самим пашом, ишли су пешиде чауши, са великим чалмама и црвеним башлицима (огрточима) и са штаповима налик на владичанске патарнице, на којима је мноштво прапораца висило и звекетало. Затим је јахао везир на лепо оседланом коњу. Њега су окружавали гавази од којих су двојица држали руке на сашима пашина коња, којег је тукум био богато сребром искићен. За све време везирова похода таламбасије би по такту ударале у таламбасе, а чауши би час по час дерали се и нешто по турски подвикивали и штапове своје тресли да се чује звекет прапораца. За пашем је ишла права војска: делије на коњима, с копљима и с високим калпацима, а за овима крдалије, такође на коњима. Жене су се по кућама увек затварале док је ова сила пролазила, а деца једва ако су смела вирити кроз капију. Кад су пак жене пашине на колима ишле у шетњу из харема и кад су пролазиле кроз варош, гавези су трчали напред да то огласе. Тад су се сви дућани на Зереку затварали и нико није смео ни кроз ћепенке вирити, а камо ли главе помолити».¹⁾

Ако не тако свечано, а оно уз исто толико ларме пролазили су београдским улицама и татари. Испред татара јахао је увек по један или по двојица суруџија, који су водили резервне коње, за случај да онај испод татарина утиче од немилостиног

¹⁾ Виловски, Стари Београд, Срп. Књ. Гласник 26, 377, по усменома Ф. Христића.

каже у својим успоменама, како је често виђао где у дућану или пред дућаном један чита књигу, а комшије се окупили око њега па слушају.

«Морам казати, вели даље Сретен Поповић, да су београдске ерлије — Турци грађани — били пуни такта, лепе предустрелности и поштовали су сваког, да и њих други поштује. Требало је видети њихову децу, како мирно из школе иду без цакле и ларме. Турци су по свим малама имали своје «џанбасе», душепопечитеље. Они су пазили на владање све турске деце, ђака и шегрта». И Срби су исто тако водили рачуна о својој деци.

На улицама се никад нису могле чути ружне псовке. Ни бабе, кад би седеле пред кућом, нису пролазнике отпоздрављале седећи, већ су увек устајале. Жене су на улици мушкарцима одавале нарочиту пошаст. Никаква жена, макар била и стара, није хтела ни мушком детету преко пута да пређе, него га је пуштала да оно прође испред ње.

Наведено је већ чуђење протје Стаматовића, кога је у Београду задивила безбедност од крађа, кад је видео да трговци, полазећи у подне на ручак, остављају отворене дућане.. То су биле патриархалне и идеалне навике старог Београда. Али зато не треба замишљати, да је сав живот био у њему тако смирен.

Пушење пред Томином кафаном одавало је «бесчестије и непочитаније цркве». Међутим преко пута исте цркве, само са друге стране, градски бедми били су често искићени мртвим главама, али против тога «бесчестија и непочитанија» право-славне светиње, није се ништа могло.

Жене су ишле улицама искривене, као и буле и склањале су се с пута мушкарцима, па ипак, кад би се жалбе, упућене кнезу Милошу из Београда средиле по предмелима, једна од највећих била би она група, у којој се жене жалеле на своје мужеве.

Безбедност од крађа била је осигурана. А и како не би? Везир је 1820 године једног младића осудио на смрт, зато што је у чаршији украо неколико марама, које су вределе 50 гроше.¹⁾ А ни Милош није био много блажи за крадљивце. Али зато,

¹⁾ В. и Н. Петровић, Грађа за историју Србије, 131.

терања. И татари и сурудије имали су камџије, којима су шибапи коње, а татари су тим камџијама често шибали и своје сурудије. Сурудије су се при улазу у варош дерале из свега гласа, тако да се њихова дерњава са велике даљине чула. То је био знак да им се свет склања с пута и да им се у мезулиани спреме одморни коњи. Турски татари јурећи кроз варош имали су обичај да камџијом, из беса, шибају свакога, кога би на улици или испред дућана само могли да дохвате.¹⁾ И испред њих, као и испред пашине пратње Београђани су морали бежати.

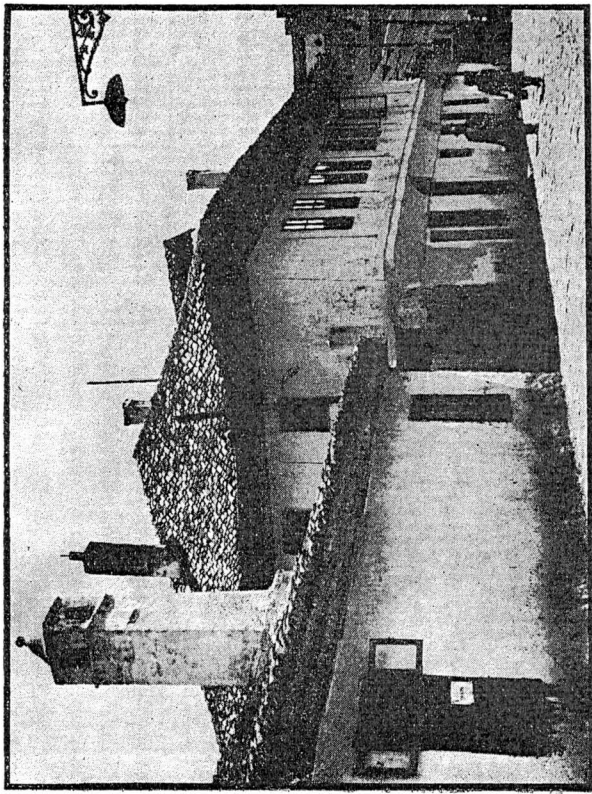
Два суманута створења била су саставни делови београдских сокэка тога доба. То су били луда Розика и луди Мејо. Нико није знао откуд Розика у Београду. Мислило се да је Ителијанка. Она је у Београду прва понела европске женске хаљине и женски шешир. Била је напад за оне, који би се усудили да је дирну или изгрде. Гађала их је камењем и повала их grubим пескима. Своју кућу стално је китила неким барјачићима, па је се барјачићима и по улицама ишла. Турци је нису дирали, чак и кад их је вређала, јер они поштују умно оболеле. Њихов луди Мејо водио је за собом, по сокацима читаве руље паса и хранио их хлебом. Својим песима Мејо је давао имена српских старешина, а најје штедео ни оне Турке, који би му се учинили да нису ак дин, правверни.

Док су Турци ерлије били махом врло тактични, па по неки пут и пријатељски расположени према Србима, сејмени, крџије, а нарочито топџије из Града били су страховито осинови и бесни. Поводом њихових испада често је на београдским улицама долазило до крвавих сукоба између Срба и Турака. Због вечитога страха једних од других односи су били тако затенути, да је била довољна једна варница па да се ватра распламти. Крајем августа 1834, на пример, по Србији се био пронео глас, како је у Београду дошло до великога крвопролића између Срба и Турака. У ствари то је била једна од оних обичних уличних свађа, са тучом, које су се често догађале по београдским сокацима.

Било је време купљењу харача, који је узиман од свију Хришћана. Пандур харачија, купећи харач по вароши, нађе на великој пијаци гаваз башиног сеиза, који је био Хришћан-

¹⁾ Ср. Л. П. 14 писмо.

нин и заиште му харач. Како сеиз није хтео да плати заметне се свађа између њега и пандура, те се због њихове више сакупи већа гомила грађана. Гаваз-башин сеиз потргне тада нож, па нагне да бежи кроз гомилу, али пандуру харачлији притекне тада у помоћ још неколико српских пандура, који сеиза вежу и одведу у затвор. У ову ствар умешао се и везир. Он је преко гавазбаше наредио српском суду, да онога сеиза пусти и суд га је пустио, али то није умирило Турке. Због затварања гавазбашиног сеиза најогорченији су били гавази Дели Ме-

Доситијева Велика школа.

хмед и Ахмет. Они истога дана дођу у механу Ђорђа Нишића на варош кашији и ту затекну на ручку два ерпока пандура. Једнога од тих пандура Дели Мехмед је одавно мрзео, јер му тај пандур није дао да пођускита по механама и улицама и због тога, чим га је у механи угледао обрецнуо се на њега. Пасторак механџијин Миленко каже на то Дели Мехмеду да му остави госте на миру, јер и они троше као и он. То Турчина расерди, те извади нож и посече Миленка по ноzi. Али ни Миленко не буде лењ, већ шчепа пушку и опали на гавазе. Они на то почну бежати. Да би их што више заплашио и један пандур избаци за њима у ветар своју пушку. На пуцњаву

дотрчи војвода (муселим) са стражом, узме гавање к себи и пође са њима у варош. Али дотле већ се била начинила узбуна на Варош капији. Свет се почео скупљати са свију страна. Буљубаша је трчао са капије и викао:

«Удрите шта гледате!»

Настала је туча. Пет Срба рањено је ножевима. Да ниу интервенисале српске власти и уздржале Србе од битке, дошло би и до већег крвопролића.¹⁾

Најобичнија ситуација била је по неки пут дозвољена да се читава чаршија узбуни. Једна, макар и измишљена вест могла је произвести прави хаос.

Крајем марта 1830 године београдски магација хаџи Мемед добије писмо из Брчке, од некога Амет-Лознице, који му је писао како се у Босни купи војска и како је на Брчку ударено да да 150 војника. Даље је у том писму писало, како је издана заповест «да се сваки готови с чим је оскудан», па чим пукне топ сви војници да се искупе на уговореном месту. На крају се тврдило, да је и у Ниш дошло 3000 војске, и да Бошњаци мисле како ће се војевати на Србију.

Ове вести београдски Турци «примили су за готове паре», како је писао Алекса Симић Милошу. Они су међу собом говорили:

«Да се може како на лађама спустити из Босне 2000 војске, пак после Срби нек једу што не треба!»

Због ових вести настала је велика забринутост у Београду. И међу Србима и међу Турцима завладао је страх. Алекса Симић ишао је у Град везиру и испричао му шта се говори. Везир га је умирио изјавивши му, да је у Ниш дошло само 600 војника, које ће нишки паша са Синан хазнадаром послати у Берковац, и да Хусеин капетан купи војеку против Алипаше Видајића, а не против Србије.²⁾

То није помогло. По вароши су се и даље препричавали свакојаки гласови, а ерлије су се почеле спремати за случај немира. Назад су представници српских и турских власти морали одржати неку врсту конференције, на којој су решавали шта да се ради.

Томе састанку, који се одржао на мехџеми (суду) прису-

¹⁾ Српске Новине, 1. септ. 1834.

²⁾ Држ. Арх. А. Симић Милошу 27. III. 1830.

ствовали су кадија, муфтија, алајбег, мукабелџија, везир и делибаша хаџи Даут «и проче ерлијске аге». Од Срба је ту био Алекса Симић.

Турци су са задовољством примили Милошеве поздраве, које им је Алекса Симић изручио, али су изјавили да су се морали поплашити и чувати се «кад кнез Пера чини којешта».

«Нек смо ми на миру док смо овде, — говорили су Турци — а како цар заповеди да идемо одавде, ми ћемо одмах ићи. Донде да живимо на миру, а адапсузе (смутљивце) са обе стране да хватамо».

На ово им је Алекса Симић одговорио, како је нужно да српски пандури кроз сваку малу пролазе ноћу као кол (паторола) «јербо у сваком буџаку има меана, па кад пандури не пролазе свуд, како ће сваког адапсуза наћи, да га казне».

Турци су се са овим сложили, али су тражили да и два војводина (муселимова) момка иду са пандурима, као што и српска два пандура иду са војводом.

Тако је дошло до споразума, који је и везир одобрио. Везир је још заповедио своје туфекли баши да даде, кадгод затраже српскоме полицају два своја момка за ноћне патроле. Војводи је наредио да на турске адапсузе оштромотри и да на лицу места кажњава смутљивце, које нађе по кафанама или их ухвати «да што противно говоре». Ерлијама је издао заповест «да се више не чувају по сокацима и кафанама, него сваки нека иде својој кући». ¹⁾ Тако се та узбуна стигала и од тога доба српски пандури крстарили су и по турској мали.

Турци су имали обичај да свако весеље пропрате пуцњавом. Довољно је било да аустријски командант пређе из Земуна у Београд, или да везир добије какав добар глас, на пример да неће бити премештен, па да са Града запуцају топови и плогуни пушкака.

Није пуцао само везир, већ је и сваки Турчин сматрао за своје право, да и најмање лично весеље објави пуцњавом. Због тога су турска весеља често преседала Србима. Ево једнога примера:

Уочи Рамазана у пролеће 1835 године пуцали су са Града топови и плогуни. Неки Антоније Рајковић, са својим ортаком Јованом Радаковићем и са породицом својом и ортаковом

¹⁾ Држ. Арх. А. Симић Милошу, 12.V.1830 и 14.V.1830.

изађе пред авлијску капију, одакле се видео цео Град и стане да гледа свечаност.

Док су радознали Срби гледали весеље, Мутиш, син њиховог суседа, налбанте Мустафе, извади пиштољ, обрне га на њих и опали, па се маши и за други.

«Немој комшија овамо обртати!» каже му на то Антоније, али Туре у исти мах опали и други пиштољ у правцу радозналих Срба. Овај пут погоди Антонија у бутину тако несрећно, да се куршум задржао у кости.

Чим је српски суд за ово дознао, отпужи Мутина муселиму, који је био надлежан за турске кривце. Муселим Мутиша «заарестује», реши да Мутиш плати ећима, који је Антонија лечио па га одмах ватим пусти.

Антоније није добио чак ни триста гроша за дангубу и осталу штету, коју му је рана нанела.¹⁾

Против оваквих турских шенлука Срби у почетку нису могли да се боре, али касније, кад су српске власти у Београду узеле маха, енергично су их сузбијале. Ево једне занимљиве старе приче о томе, како се провео неки муслиман, Босанац, што је по чаршији шенлучио. Веома је карактеристична. Босанац сам прича:

«Ја, валах, намислих да идем у Биоград, како је тако је. За једну јефту (седмицу) дана дођосмо у Биоград и ја ударим демир у обалу и вега лађу и теслимисмо туртуле (врсту крушака) Турцима по он (10 гроша) и пару, а Власима по он и двије. Па онда седнемо, бива, у каву те попијемо по два по три полића од оне, бива, Шумадинке. Онда ти се дигнемо, бива, и пођемо на наше лађе. Ту извадим двије моје мале, па пукнем ради шенлука, па узмем Алила, па ћемо мало на Дорћол. Прођемо поред влашке цркве и дођемо на Дорћол. Кад и ту дођосмо, а ми опет, бива, пописмо по два по три полића меке. А мене, бива, дође опет нека ћевшина, па извадим оба моја аберадара, па пукнем у ћандију, па ућиним, бива, сан. Валах, бива, Мујо, ту стадосмо и поћевшисмо још по два полића меке. А ето ти однекуд, бива, ћетири Милошевца.

— Је л' ти Мујо пуће овди у сред ћаршије?

— Вала, бива, теслимисмо сам туртуле, па ћиним шенлук!

¹⁾ Држ. Арх. Антоније Рајковић Милошу 19. III. 1835.

— Устај, Мујо, па ајде са нама, да ти и ми дамо шенлук и ћевшине, бива, по туру.

Иду, валах, двојица предамно, а двојица за мно. Одведе ме, бива, као год оно влашку младу на вјенчање у један ођак на два боја. А ту, бива, шједе два Влага за једном великом тактом (даском) обадва гологлава.

— Је ли бива, Мујо, ојћелдум? (добродошао)

— Вала сада дођо! и погегнем ћибук и ударим у такту да истресем. Онда бива запита ме Милошевац:

— Шта ћеш то Мујо?

— Валах коца Милош, оћу по једну да загаламам.

— А је л' ти, Мујо, пуће у сред ћаршије наше?

— Валах, бива, пуко сам, јер сам продао моје туртуле, па сад ћиним шенлук.

Ондак, бива, рекоше Милошевцима:

— Водите га доликана.

И мене бива узеше за руке и рекоше:

— Ајде, Мујо, доликана, да ти дамо шенлук и да загаламиш по један ћибук, па ћемо ти дати ватру.

Сведосхе ме доликане у авлију. Кад у авлији, бива, стоји једна такта дугаћка и широка и на њој, бива, двоје алке. По-викаше:

— Ајде, Мујо, лези на такту!

Ја кажем, бива, не спава ми се. Они бива кажу:

— Лези, Мујо, само ћерек сата.

Ја, вала, као ћевшине немам да спавам. Али најпосле морадо за њиову љубав мрвићак лећи. А они одма, бива, метнуше алке на ноге и на руке. А она два коца Милошева пандура као год крмци почеше прегурати неке шћапове. Онда бива стадосхе један с једне, а други с друге стране, пак поћеше као год наши кметови босански кад млате гра. Ја већ виђо да се поћеше пушити димлије, као год, бива, магла у висину кад пође. Један бива таман дигне, а други истом спусти, ка-когод коваћи кад кују... Ја се, бива, дера као год зворнички бик. Броји ја, бива, до јерми беш (25) али, дина ми, ћини ми се ударише ми и алтмиш (60). Пита ме бива један Милошевац:

— Оћеш ли, Мујо, опет да пукнеш? Ја му рекох:

— Бива нећу докле год не дођем у моју Брћку. Једва ме једном пустише, па ми кажу:

— Иди сад, Мујо, па кад долераш други пут туртуле, дођи опет у Биоград па цукни у ћандију, па ћемо те боље поћастити.¹⁾

*

Турска сила нагло је опадала и то се опадање необично изразито осећало и на београдској улици. У колико су аге и бегови више пролазили, утолико је београдска улица добила напреднији и модернији изглед. Али у и највећој беди Турци су остајали Турци: охولة фаталисте до краја. Ево о томе неколико занимљивих редова од францускога дипломате Боа ле Конга, који је видео Биоград 1834 године:

«Један Турчин, случајно се десио на раду, кад је кнез пролазио. Он остави свој алат, посади се на земљу наред пута, којим ће кнез проћи и, прекрстив ноге, запали чибук, гледајући кнеза са осећањем надмоћности, мада му је милостиња била од преке потребе. Кнез сместа нареди, да му се удари 20 батина, па му онда даде милостињу. У овом жалосном положају опште сажалење побуђују жене, којима се поменути пребор нема зашто чинити. Оне по улицама нуде на продају људима остатке свога кућног посуђа, чак и екере из својих кућа, а кад кнегиња прође, пред ноге јој се бацају и она сваки дан чини милости многим, и многим од њих.²⁾

Осимон господар Биограда постајали су један по један просјаци по његовим улицама. Из године у годину све су ређи бивали бучни изласци везира, његове тевабије и његових харема, а све чешће су се виђали подргани и изгладнели Турци, где пружају руку за милост на угловима београдских сокака. Као што су један по један чупани и уништавани палисади са шанца и камени калпаци са турских гробаља из средине вараши, тако су редом уништаване и све турске одлике београдских улица, док најзад од њих није створено ово, што су оне данас.

Почетци организовања београдске општине и први кметови

Све док није донесен закон о општинама од 1839 године, Београдска општина није постојала у овоме смислу, у коме ми данас ту установу разумемо.

Међутим још много пре тога има помена о «Београдском општеству» и Београдској општини. Само су та два појма била веома неодређена и растегљива. Њима је час означавана верска заједница свег православног грађанства, час скуп претставника свих еснафа. Било је случајева да се изразом: Општество Београдско назива све православно становништво или само један део становништва, на пример: општество еснафа меанског или ког другог.

Мада је самом изразу општина и општество давано и најопштије значење, што се види из многих молби упућених кнезу Милошу из Биограда, у Биограду је православна црквена општина као организација постојала врло рано. Још 1708 године писао је Аврам Ђурић, биров савске вароши с осталим ешкутима будимском бирову о неком Ђивку, који је у Биограду ухапшен због дуга. Из тога писма види се, да је тада у Биограду постојао општински дом и танач. Београдска српска општина помиње се и у време аустријске окупације од 1717 до 1739 године, а и касније, кад су Турци поново завладали Биоградом.¹⁾

После пропасти 1813 године, Биоград је остао готово без иједног становника Србина. И оно што је у њему остало од православног живља крило се и којекако животарило.

Тек после Таковског устанка у Биоград почињу долазити са свију страна Хришћани, занатлије и трговци. Они се, сасвим природно, групишу око београдске православне цркве,

¹⁾ Календар Таковац за 1869 годину.

²⁾ Споменик XXIV стр. 18.

¹⁾ Т. Ђорђевић, Из Србије кнеза Милоша, стр. 310.

јер је она била једина вева између равнородних досељеника из Србије, Аустрије и свих области Балканског полуострва.

Та верска заједница првих година после устанка изгледа да није била ништа одређено и стабилно. Нити се тачно знало ко је претставља, ни какав јој је делокруг рада. Образовали су је претставници еснафа, али у то доба ни сами еснафи нису били сви организовани. И они су тек касније нешто милиом, а нешто силом уређени по кнежевим наредбама.

У почетку Обштво се бринуло само о цркви и зато су први функционери, које је оно поставило били црквени тугори. Обштво у то доба, није имало ни одређених прихода, нити су књиге о приходима и расходима тачно вођене.

Али касније, варошки живот се све више и више развија. Прилике се сређују. Људи престају да воде онај полудивљи живот сав сконцентрисан иза свога ћепенка и зида своје авлије, живот пун неверења и зазора од свега и свачега. Једна по једна, јавља се читав низ општих потреба. У Београд долазе људи са аустријске стране, где су општине већ онда биле добро организоване. Они упознају и остале Београђане са благочетима, које целини може да пружи добро организована општина.

С друге стране и административни, фискални и судски послови врховне управе све се више разграђавају. Народна канцеларија у Београду поред свих општих државних послова није више у стању да врши и судске, полицијске и пореске послове, које захтева уређење све већег и већег Београда. Постепено неки од тих послова прелазе на Београдску општину.

Зато Београдско обштво врло рано поред тугора почиње да бира и варошког кнеза. Први познати кнез био је неки Николча. На његово место 1821 долази Стојан бакалин,¹⁾ па онда 1824 Никола Дана.²⁾ Већ 1822 године Београд стиче три кмета, па затим и полицаја. На тај начин ствара се читав мали кадар општинских службеника, зачетак будуће Београдске општине са хиљадама чиновника.

Умножавање општинских службеника није дакле дошло без разлога, већ као неминовна последица све разгранатијих послова.

¹⁾ Тих. Ђорђевић, Из Србије кнеза Милоша, стр. 312.

²⁾ Држ. Арх. К. К. Обштво београдско 24 авг. 1824.

Још 1817 године, за време свога бављења у Београду, Милош је навео извештај о приходима и расходима. А 25 јануара 1820 године тугори београдске цркве «с прочом обштином» молили су Милоша, да им одобри извесне мере, које су желели предузети у корист београдске сиротиње. Они су, на пример, приметили да многи трговци долазе као бећари у Београд, од дајбина плаћају само харач и обогате се, а кад умру њихови сродници дођу и однесу све имање. На тај начин Београдска општина од њих нема никакве користи. Зато она предлаже уредбу, да сваки странац мора од Народне канцеларије добити «слободно писмо» за пребивање у Београду и плаћати београдској цркви извештај проценат од свога еснапа. Јер црква «многе своје и стране сироте потпомаже, колико живе толико и кад умру» ако немају с чим да буду сахрањени. Црква затим троши и на «школу, у којој се различна деција уче, а особито она, која ни откуд помоћи имати, нити пак за себе учитељу, а и у зимне дане за нуждна дрва платити могу». Даље се у тој молби каже, да би Београдска општина желела «и веће науке установити» да не би морала слати своју децу «у стране вароши и земље, науке ради». Ови предлози кнезу образложавали су се, на крају, постојањем сличних установа у другим местима. Затим се каже, да тако и у Београду раде «Тугори и Чифути, који од страних Чифута по један грош од стотине узимају на њиву авру и за сиромашне Чифуте.»¹⁾

Лена жеља Београдског општва, да се у Београду «и веће науке установе» остала је, нажалост, само жеља скоро десет година, све до 1830 године, када је Исидоровић отворио своју Велику школу. Али за то време учињено је много што шта за уређење и организовање општинскога живота у највећој вароши кнежевине.

Тринаестога јуна 1822 године трговци и занатлије београдске упутиле су кнезу Милошу једно писмо, у коме му кажу како ради «точнијегнутрењег поретка» и ради испуњавања кнежевих заповести желе имати четири «отмена» и са кнежевим пуномоћјем снабдевена човека, «који ће внугрени поредак међу трговцем и занатлијом свакога реда тачно обдржавати»

¹⁾ Мих. Гавриловић, Милош Обреновић, II, 690.

и на извршивање кнежевих заповести «сваког во опште и појединог ободравати».

Већ 20 јуна кнез Милош је одговорио «поштенородним трговцем, занатлијам и целом Општеству београдском» и наивно менао им ва кметове: Милутина Радовановића, Хаџи Лазу Јовановића и Насту Петровића. У својем писму, којим поставља кметове, кнез између осталог каже:

«С овим мојим објављенијем уполномоћити такове за добро судио сам, с тим условием, да ови предуречени уполномоћени кметови, у сагласију суштествујућег кнеза варошког, на сваки внутрени поредак, како и у исполненију сваке моје заповести бодро око имају, који и совершену власт имају сваког внутрешњег поретку и општем уговору, који се к ползи сваког клонио буде, како и послушенију моје заповести противстојећег и упорног силом даног мојег полномоћја к општем поретку принудити. Притом, ако би се и такови наши, — о којем ја сумњам, — који ово моје полномоћје презирући, никојим начином у поредак довести се не би могли, да могу предречени и наименовани кметови, власт суштествујућег, тамошњег суда кнезовског у помоћ призвати, који ће, по налогу мојем, оног упорног строгим начином к дужности својој напоменути знати.¹)»

На тај начин Београдско опшество, које је у почетку било само верска заједница, а затим и нека врста бирачког тела, које делегира једнога кнеза Народној кашеларији у Београд, сад стиче три функционера са полицијском влашћу и обухвата готово све послове, који ће касније пасти у надлежност општина.

Пре закона о општинама Београдско опшество било је углавном овако образовано:

Најважнија питања решава «лонца», скуп представника свих еснафа. То је нека врста општинског одбора, који се састаје кад дође каква важна заповест од кнеза, кад има да се учини какав већи издатак, да се разреже порез или општински трошкови и уопште кадгод се решава какво крупно питање. На предлог кметова скуп представника еснафа одређује колико који еснаф има да прими на себе од општинских трошкова. Он предлаже кнезу Милошу кметове и варошког кнеза, које врховни кнез потврђује.

¹) Држ. Арх. К. К. Опшество београдско 20-VI-1822.

Кметови обављају текуће послове. Они купе кулчуцаре, одређују патроле, воде новчане књиге варошке и црквене, купе милостињу за откуп робља од Турака, кад им кнез Милош нареди, исплаћују учитеље, варошког кнеза и полицаја, старају се за потребе школе и цркве и паже да у вароши влада ред и мир. Нима је кнез ставио у дужност, да унутарњи поредак у вароши тачно обдржавају и они ту своју дужност најопсежније схватају. Мешају се чак и у брачне спорове, привезују и саветују несложне парове и кажњавају неуредне људе, који беспосличе, пијанче и не воде рачуна о својим породицама. Било је чак случајева, да су кметови покушавали да преувму на себе и улогу духовних судија и да се упуштају у решавање питања развода несложних супружника.¹)

Општински приходи били су многобројни, али ипак, изгледа, нису били велики, па чак ни довољни. Они се нису прибирали у једну касу, из које би се после исплаћивали сви општински трошкови, већ су за сваку врсту издатака постојали нарочити приходи.

Црква је, на пример, имала приходе од црквеног таса, затим је базрбанбаша београдски наплаћивао за цркву по 4 паре од сваког товара који уђе у Београд;²) београдске мумије биле су дужне да бесплатно праве воштане свеће цркви и зато су биле ослобођене кулука.³) Те свеће је црква продавала и имала леп приход.

У цркви је било четири таса: црквени, школски, сиротињски и чеменски. Татора црквених било је пет, по један за сваки тас и један за приход од свећа.⁴) Од 1828 године кнез Милош је црквену касу био поверио кнезу Милутину Радовановићу.⁵)

Школа је пре свега имала приход од свога таса у цркви, ватим од родитеља имућне деце, који су морали за своју децу плаћати школарину,⁶) од рипида црквених, од марама и од кирије ва неке дућане.⁷)

¹) Држ. Арх. Опшество београдско.

²) Држ. Арх. К. К. Наум Ичко кнезу 27-X-1820.

³) Држ. Арх. Опшество београдско 5-VII-1824.

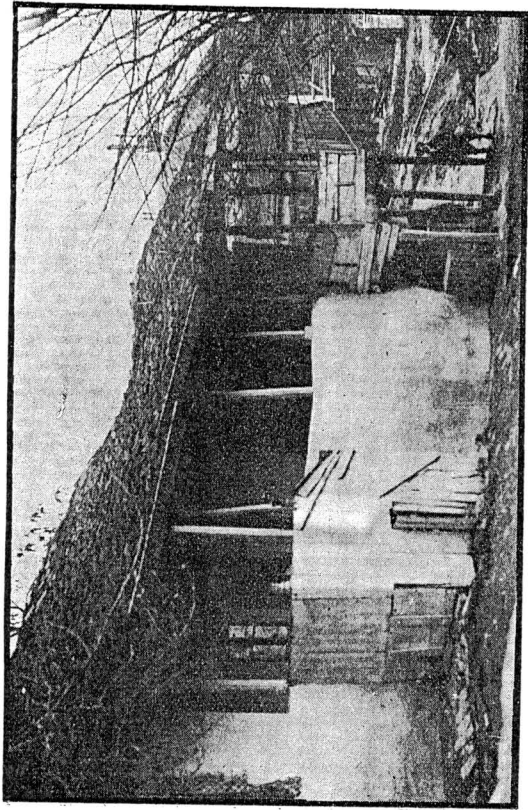
⁴) Мих. Гавриловић, Милош О. стр. 691.

⁵) Држ. Арх. Опшество београдско, 4-X-1831.

⁶) Држ. Арх. Опшество београдско 25-V-1824.

⁷) Држ. Арх. Опшество београдско 5-VI-1924.

За остале општинске трошкове новац се набављао разрезањем на еснафе, а било је случајева да су исплаћивани из црквеног и школског таса. Због тих и сличних неправилности Милош је често слао Београдском општеству врло оштре укоре, и зато су тугори и кметови у више махова морали ићи к њему, да му се правдају и плажу рачуне.

Једна кућа из Јеврејске мале

Грђа свих Милошевих настојавања, у рачунима Београдске општине никако није могао бити заведен примеран ред. Из године у годину кроз општинеку касу, управо кроз општинске касе пролазиле су све веће и веће суме, послови су се разгрњавали, а систем финансирања, како би се то данас рекло, остајао је увек онакав, какав је био у прво време, примитиван и неорганизован. С друге стране представници еснафа увек су тежили, да што више расхода покрију од прихода са таса, а што мање да разрезују на еснафе и појединце. Како је то кнез Милош изрично забрањивао, они су гледали да те позајмице од цркве и школе вештим махинацијама учине неприметним и због тога је стваран још већи неред.

Најзад и сам први кмет београдске општине, Милутин Радовановић смењен је са дужности због неправилних општинских рачуна и то после четрнаест година кметовања.

*

О првим кметовима, о њиховом пореклу и животу врло се мало зна, нарочито о Хаци Јлази и Насти Петровићу.

Милутин Радовановић, изгледа, био је много виђенији од њих и кметовао је четрнаест година. Он је био писмен и потписивао се: «Милутин Радовановић, кмет Обшества београдског», или «кмет вароши београдске». Али његова писменост није ишла много даље од тога потписа. Своје име и титулу он је писао у три реда и то тако разбацаним словима, да су му често слова из трећег реда доширала до другог.

Милутин Радовановић се родио у селу Премнићу нахије појешке. То се види из списка претплатника штаманог на крају «Политическог земљеописанија» од Јоакима Вујића. Ту је он записан као «Обшества београдског сочлен и купец београдски». Из истога се списак види, да је имао и једну кћер, јер је и «јего господична кћи Синђелија» уведена у списак претплатника.

Из једне молбе, коју је Радовановић упутио Милошу због некога винограда¹⁾ може се дознати још неколико података из његовога живота. Он је учествовао у Првом устанку за време Карађорђевог и у многим бојевима тога доба. За време Првог устанка био је рањен у десну руку и од те је ране остао сакат. У то време још, доселио се у Београд и то вероватно одмах по заузећу Београда од Турака, јер у већ поменутој својој молби каже, да је у време Карађорђево винограда посадио и неговао га пет година.

После пропаста 1813 године Радовановић је остао без свога имања. Шта је радио од 1813 до 1815 не зна се; године 1815 учествовао је у Таковском устанку.

Кад је постао кмет био је већ човек у годинама. Па ипак оженио се по други пут и узео за жену удовицу некога Тришка Петровића, око чије је заоставштине београдски суд 1829 године имао много посла, јер је Тришко био остао дужан цркви и неком Ристи, а један део његове готовине био је уложен у Аустрији и дуго се студа није могао извући.²⁾

Милутин Радовановић као кмет није имао никаквих на-

¹⁾ Држ. Архив, Обшество београдско 20-II-1824.

²⁾ Држ. Арх. Београдски суд, 12-VI-1829.

рочитих канцеларија, нити је онда постојала општинска зграда. Он је кметовао из свога дућана и на сва општинска акта ударао је печат са својим иницијалима М. Р. Ондашње Обшество није имало свога печата. Чак и оне писма кнезу, на којима је био безличан потпис: Обшество београдско, или потписи представника еснафа, носила су печат кмета Радовановића.

Вршење кметовске дужности Радовановић је сматрао као почаст и награду, којом га је кнез Милош одликовао. У једном своме писму кнезу он каже, да га је врховна власт наименовањем за кмета «сподобила у првога човека опшества.»

Друга два кмета, још мање су познати људи. Изгледа да се њихова кметовска власт, ако не формално, а оно у ствари угасила већ после прве године кметовања. И то због њихове неактивности. Наста Петровић уживао је глас поштенога човека, али је био сакат и није могао да служи. Хаџи Лаза, чим је протекле године, није више хтео да помаже Радовановићу. И тако је Радовановић остао сам. Нема података да ли је на место Хаџи Лазино и Насте Петровића у току четрнаест година Радовановићевог кметовања постављан ко други.

Мада је Радовановић сматрао, да је кметовско достојанство једна почаст, којом је одликован, већ после годину дана њему се досадило кметовање. И он је кнезу Милошу упутио читав низ писама у којима моли кнеза, да га ослободи те дужности.

Нарочито је интересантно и опширно треће писмо у коме Радовановић набраја све терете, које је кметовање на њега свалило.

Чим је постао кмет, каже он у том писму, почела су од врховне власти стизати многбројна писма, да се купи милостиња од Обшества за откуп робља. Све те налоге он је извршио, робље «лепо дочекао и часно испратио, да се не би страна на мило отечество потужила.»

Даље се Радовановић жали, да му је много труда задало прикупљање новаца за исплату кнеза варошког и одређивање људи, који ће Турцима чинити «измете», то јест служити их. Јер све је те терете требало правично распоредити на поједине житеље.

Најтеже му је било прикупити ону велику суму новаца коју је Београдска општина давала манастиру Раковици. А имао је муке и са разрезом те суме «по несложном народу», који се никога не боји.» Па и тај посао он је свршио и часно предао рачуне Општи и и тугорима раковичким.

Најзад пред крај прве године његовога кметовања дошло је наређење од Милоша, да се од грађана сакупи извесна сума милостиње за «светлејшега патриарха» у Цариграду. Радовановић је сакупио нешто милостиње, а остало, до одређене суме, попунио је својим новцем, јер се више није могло прикупити. Ту је суму он лично однео кнезу Милошу и отуд донео «благодареније Обшеству од врховног управитеља.»

Том приликом, за време свога бављења у Крагујевцу, он је, каже, имао намеру молити кнеза, да га смени и одузме му кметовско «награжденије и полномоћије», па да их преда другоме «нека иде једном како је и речено у почетку, да сваки редом служи.» Али није се смео усудити да ту своју жељу саопшти лично Милошу, већ се пријавио кнежевом секретару Лази Теодоровићу.

Теодоровић му је одговорио, да не може бити смењен док Обшество не поднесе тужбу против њега, или док не изабере другога. Надајућа се да ће га Обшество сменили, Радовановић је неколико пута скупљас претставнике еснафа, али они за то нису хтели да чују.

И тако се Радовановић видео принуђен, да се обрати Милошу писмено. Своју молбу поткрепио је и тврђењем да му друга два кмета слабо помажу: Наста Петровић зато што је сакат, а Хаџи Лаза зато што је дигао руке од кметовања чим је истека година. Што је још горе, ни варошки кнез, ма да прими хиљаду гроша годишње, ни од какве помоћи није; «будући да му је име велико, не подноси му кмета послушати.»

Пред само Рождество Христово слутила су се, каже у том свом писму кмет Радовановић, четири варошка посла у исти мах. Из Народне канцеларије дошло му је писмо са наређењем да извиди неку трговачку распу; од Духовног суда стигла му је наредба да се постара за откуп неког робља; за турског војводу, (муселима) треба по неком старом алету пред Божић да спреми «томуз пара си.» (награду Турцима што дозвољавају Хришћанима да кољу прасад); најзад, што је најважније, од Обшества није могло наплатити 520 гроша колико

је дао од свога новца, кад је патриархову милостињу носио кнезу. И за комисионаре је онда морао у Крагујевцу позајмити на своје име 600 гроша, али му је ту суму базрђанбаша после месец дана вратио. Међутим 520 гроша од Општине још никако не може да извуче. Због тога се, и раније хтео жалити кнезу Милошу, али му није дао Хаџи Никола Брзак да срамоти Општину.

На крају овог свог писма кмет Радовановић излаже Милошу свој спор са варошким кнезом. Он је, каже, једног дана позвао варошког кнеза и рекао му:

«Зашто не долазиш у мој дућан по две недеље? Плату имаш, а варошки посао не свршујеш. Само једну децу на измет тераш. То може и један пандур свршити. Него стиди у господарски конач, пак како видиш да нема посла у коначу, јави ми да гледамо варошки посао. Ти имаш механу у Топчидеру, виноград на Врачару, може бити по ваздан да си у своме послу, а мени се одговара да си у коначу.»

Уместо да се поправи после овога кметовог прекора, варошки кнез отиде код кнеза Митра у конач и «покаже лажљиву реч» како му је Радовановић казао, да не иде у господарски конач на посао.

«И тако дошао сам у подзреније код кнезова — жали се Радовановић Милошу — и у великом страху стојим, да нису овакве речи погане до верховнога знања дошле, које никада ни помислио нисам, а били су људи на истом месту, који могу по њовој души осведочити шта сам рекао. Зато стојим у великоме страху, да не бих дошао у подзреније код велике власти. Зато поклањам се акси сцу моему, да би сва прошенија моја ова предузели на расужденије и да не би помислили, да ја себи неки отмени ванчамен (унапређење) тражим. Сократи Сине Божији! Да ми Бог поживи верховнога оца, да ме агарјански руку заштићава!»

Своје писмо Радовановић је завршио оваквом молбом: «Особито молим и плачем, да би ми одузели моје полномоције, да би ја спокојно поживео у мојој срећној трговини.»¹⁾

Поред свег плача ова молба Радовановићева није испуњена. Он је морао још много општинских брига претурити преко главе, пре него што је разрешен. Изгледа да су му највише јада задавали варошки кнез и трговци, који су били најупорнији и најнепослушнији од свих београдских житеља.

¹⁾ Држ. Арх. Обшгство београдско 29-XII-1823.

Прве тешкоће београдске општине

Све развијенији општински живот изазвао је постављење првих кметова у Београду. Али се убрзо показало да ни они нису довољни за «точно обдржавањенутрењег поретка». Од Општине се тражило све више и више.

У почетку је било довољно разрезасти дажбине, водити рачуна о цркви и школи и јурити по улицама децу, која ће да «измећаре». Онда није било ни помена о данашњој чистој кметској колони. Ондашњу чистачку колону регрутовали су кметови, кад затреба, од деце која се играла по сокацима.

Али за неколико година варошки живот почео се развијати и вароши су се сталне уређивати. У томе су предњачили Крагујевац и Шабац. Крагујевац зато што је у Крагујевцу седео кнез, а Шабац због тога, што је био пребивалиште кнежевог брата Јеврема Обреновића, једног од најнапреднијих људи онога доба.

Пример Крагујевца и Шапца изазвао је и код Београђана жељу, да и они пођу истим трагом. Већ 1823 године писао је кмет Радовановић кнезу Милошу:

«Сад је варош чула прекарна ваша крагујевачка урежденија, пак ми досадише људи да се знаде који ће што держати. Особито трговци никаква порјатка немају.»

После две године, у писму од 29 децембра 1825 Радовановић поново пише кнезу, како би еснафи желели да уведу поредак, какав је у Крагујевцу и у Шапцу, али им то не полази за руком. Много им сметају трговци. Јер трговци немају свога еснафа ни свога устабашу и њих је «најтеже у поредак довести». Као пример, за доказ да је ово тачно, Радовановић наводи да и ону суму од 520 гроша за милостињу, коју му општина дугује, није могао наплатити само зато, што трговци нису хтели дати свој део, а сви остали еснафи часно су своје исплатили.

Тешко је, каже даље Радовановић, створити ред међу трговцима због «јабаница», (странаца) који могу отворити

дућан где год хоће, јер не постоји еснаф који би у томе водио неки ред. Као једини могући лек овоме трговачком злу Радовановић предлаже да се уместо варошкога кнеза наместе два сиромашна човека за исту плату од хиљаду гроша. Па њима да се не да «име велико кнез, већ пандур или бирова, или неке му власт верховна надене име са којим се неће гордити и поносити и коему може слободно заповедати, кмет и устабаша.»

А ево зашто је то потребно. Кметови и кнез, који су и сами трговци, не могу се са непослушним трговцем чупати да би га на лицу места «обалили и каштиovali». Они се морају задовољити тиме, што ће га одвести у Народну канцеларију, да му се тамо суди. «А онај исти, који се проливи знаде добро и одговорити. Да имаде дванаест у суду, свима би одговор дао за одбранисти се казне». На тај начин кметовска власт остаје без озбиљних последица.

Сасвим би међутим друкчије било, кад би Општина уместо варошког кнеза држала два пандура. «Како би се прогивник нашао, који не би у трговачку скупштинку, тако бирова за њега, пак по верховној заповести дати му казну са оним истим пандурима, на коме месту отложи верховна власт, или у канцеларији или међ трговцима.»

*

Поред трговаца, који нису хтели да се подвргавају еснафским одредбама, много бриге задавало је Београдском општеству и питање варошкога кнеза.

Кмет Радовановић и остала два кмета нису од општине имали никакве плате. Кнез, међутим, примио је извесну годишњу награду. Поред тога он је у Народној канцеларији седео поред вилаетских кнезова, међу којима је било врло угледних, богатих и мџних људи, па је желео да своје достојанство одржи на висини и да се са њима изједначи.

Општемство, међутим, које га је плаћало, хтело је га свој новац да буде услужено. Зато кмет Радовановић и тражи да се укине кнежевско звање са «великим именом», па да се поведе два пандура, којима ће кметови и устабаше појединих еснафа моћи да заповедају.

Веома је занимљива и карактеристична по односе у Београдском општеству дуга распра, коју је Општемство имало са кнезом Николом Даном.

По кнез Милошевој наредби од 27 јула 1824 године скупили су се у београдском Магистрату или Народној канцеларији сви претставници еснафа. Ту им је прочитана кнежева заповест, да изабере једног «доброг, способног и честитог човека» који ће седети у београдском суду ради варошких дела.

Претставници еснафа, по саслушању те наредбе, изабрали су једногласно себи за кнеза Николу Дану, кога су «за собног судици». Новоизабраног варошког кнеза послали су затим кнезу Милошу да га он потврди.¹⁾

Кнез Никола Дана кнезовао је луну годину. Почетком августа 1825 године кнез Милош га је лишио кнежевског звања и то вероватно због жалби Београдског општества. Та Кнежева одлука саопштена је претставницима еснафа преко београдске Народне канцеларије. Истом приликом саопштена им је и Милошева наредба, да себи изабере новог кнеза место Николе Дана, и тога новоизабраног да пошаљу у Крагујевац где ће бити потврђен. На то је Општество одговорило Милошу 6. августа:

«Ми обаче, милостивијши господару, благодаримо сви воопште на вашој отаческој милости и благому за нас старању али добротесна и справедљива мужа ми не умемо помежду нас да изберемо, бојећи се на белај да не ударимо. Тога ради сви писмено припадамо к вама и јављамо, да смо ми благодарни на вилаетским кнезовима, како што смо и досад били. Није нам ни овај (досадашњи кнез Дана) од потребе био... Даље и то вам јављамо, да смо ми бившем нашем кнезу, са општим согласием, за право нашли 1000 гроша за годину прошлу дати му, и дали смо, које се њему противно види и мало њему једној души и каже, да ће се у вас тужити. Дакле ми јављамо вам и налазимо, да му је доста 1000 гроша, а најпосле, како је вама воља, тако да буде.»²⁾

Пошто је Никола Дана престао бити кнез, Београдско општество покушало је овом молбом Милошу да звање варошког кнеза сасвим укине. То му међутим није пошло за руком. Чак изгледа да га је кнез Милош оштро прекорео због таквог држања. То се може извессти из једног необично снисходљивог писма, које је Општество упутило кнезу 31

¹⁾ Држ. Арх. Општество београдско, 24-VIII-1824.

²⁾ Држ. Архив. Општество београдско 4. авг. 1825.

октобра 1825 године и у коме му благодари на «отаческоме савету.»¹⁾

Бивши кнез Никола Дана, међутим, одржао је своју реч и жалио се Милошу на Београдско општество.

У тој својој жалби 4 октобра Никола Дана каже, како му је Општество, кад је за кнеза изабран, обећало, да ће му плата бити као и осталим кнезовима. Сад су му, међутим, дали до Ђурђева дана само 1000 гроша, а за другу половину године од Ђурђева дана неће да му плате већ кажу: «Ми смо онда мислили да ће господар платити, зато смо били рекли: «Биће ти плата као и другим кнезовима».

Поводом ове жалбе бившега кнеза Дана, кнез Милош је наредио магистрату, да сазове Општество и да ствар извиди. Општество, међутим, чим му је у магистрату сасиштено, да се бивши кнез тужио, одмах је упутило кнезу Милошу једно опширно објашњење, које се ни мало не поклапа са Даниним објашњењем ове ствари.

Није истина, — каже Општество у своме писму од 22 октобра,²⁾ — да кнезу Дани није исплаћена његова годишња зарада. Чим је од кнеза Милоша дошао налог, да Општество има плаћати варошког кнеза, Општество се обратило Милошевом већилу Њир Ђорђу Ђелешу и питало колико је право да се кнезу Дани плати. Ђелеш је на то одговорио, да је 1000 гроша кнезу Дани, једној души, доста и да ће он са тим бити довољно благоларан. Међутим није тако било. Кнез Дана је од Општества тражио, да и оно њему плаћа исто онолико, колико кнез Милош плаћа вилаетским кнежевима. И зато је Општество писало кнезу:

«Ми нити знамо, нити је наше да знамо колико вилаетски кнезови за годину вуку. Ми, кад је од Вас дошло повеленије, да ми нађемо између нас једног доброг човека, којег ћете нам за кнеза поставити, сажалевавали смо њега као једног старог и ни у каквој трговини нахођашасја и препоручили смо га Вашем Сијателству, обаче откуд ће њему плаћати се, то ми знали нисмо, ни колико на годину. А када би ми знали, да ће он нам упоран показати се, неби га ни избирали за кнеза. Ми смо сажалевавали његову старост и као људи ради смо

¹⁾ Држ. Арх. Општество београдско, 31-X-1825.

²⁾ Држ. Арх. Општество београдско.

били, да и он један између нас телицине живи честно и к тому поштено у здрављу Вашем и мислили смо да ће нашему Општеству бити од ползе, како што је и обећавао кад смо га изабрали. Три пут нам се поклонило у собранију нашем и казао: «Хвала браћо, који сте се ви мене сетили». А сад се небрижљив и неблагодаран показује својим пријатељем и добротворцем. При свем том вепокорњеше моли се, на колена падајући цело Општество наше Сијателству Вашему, да би сте се Ви смилovali њега конечно и вечно из кнежевства у нашем Општеству искључити. Ми га више, сасвим као неблагодарног негодумемо».

Општество даље моли да кнез Милош одобрим, да се кнезу Дани да само 1000 гроша за годину дана службе. Трговина је, каже се ту, у Београду, опала, а еснафи су осиротели. Због многобројних странаца, који долазе и подижу кирије кућама и дућанима тешко се живи. Зато Општество не може више да плаћа кнеза. Задовољиће се, као што је и раније писало, са вилаетским кнезовима, које плаћа кнез Милош, односно држава.

«Ми нити знамо, нити више смемо кнеза између нас изборати, — каже Општество. — Зашто не знамо шта у кому лежи».

После ове молбе Општества београдског Милош му је једним строгама наређењем заповедио, да се са кнезом Даном свакојако нагоди, па да Дана остане и даље кнез.

У присуству кнезова Народне канцеларије Београдско општество се по овој наредби погађало са кнезом Даном, али до споразума није дошло. Општество је давало Дани за протеклу годину 1200 гроша и нудило му и за у будуће по 1200 гроша годишње. Он на то није хтео пристати, него је тражио за протеклу годину 2000 гроша, а за у будуће колико се погоде.

«Из овога се види, — каже Општество кнезу Милошу поводом тих Даниних захтева — да он није потрчао за кнезовеко званнје ползе ради народне, но да напуни свој чпач. Ама није чудо, Грк је, тако су и његови стари радили док су могли!»

Општество је закључило, да се овим захтевима Даниним не може изићи у сусрет, нарочито с обзиром на тешке вредне прилике и молило је кнеза Милоша да одобрим Опште-

ству, кад оно већ мора бирати кнеза, да изабере «другог, часнијег и ревноснијег мужа, који ће благодаран бити за 1000 гроша да присједава у суду.»¹⁾

Шта је кнез Милош одговорио на ову молбу не види се из сачуваних аката. Али, после нешто више од године дана претставници београдских еснафа писали су кнезу Милошу, како су, по свом повратку из Пожаревца, према кнежевој заповести изабрали човека, који ће од стране Обшества заседавати у београдском суду. Тај изабрани био је опет Никола Дана. Погодили су га кажу «на стару погодбу, то јест за 1200 гроша за годину.»²⁾ Из овога се може закључити да је крај свих распри са Обштеством Грк Никола Дана био варошки кнез и у току 1826 године.

*

И питање полицаја, као и питање кнеза изазвало је у Обштеству много затезања око плате.

И ту се, наравно, пре свега поставило питање ко ће полицаја плаћати. Београдско обштество прижељкивало је «прекрасна уједненија» других места, али није волело да чини никакве издатке ради тих «уредненија».

Петог октобра 1827 године претставници еснафа погдили су неког Танасија Митровића за полицаја. Уговорили су са њим, да му плаћају месечно по 50 гроша, а ако се буде добро владао, обећали су му да ће му плату повисити. Затим су га послали кнезу Милошу, да му кнез да једно «пономоћије како се има владати и шта му се принадежи од послова радити». За новопогођеног полицаја претставници еснафа јамчили су, да је за сваки посао способан и да им је његово владање по вољи.³⁾ Па ипак, кад је дошло време да се полицај плаћа, искрсао је спор. И Обштество се жалило Милошу:

«Овде у Канцеларији призивали су нас кнезови и једно писмо прочитали су од Јакшића, које опомиње за полицаја, да се ми, Обштина, имамо старати за плату полицајеу. Истина да смо га ми погодили били, него кад смо позвани у Пожаревац Его Сијателству за халине црквоне и друге

¹⁾ Држ. Арх. Обштество београдско, 31-X-1825.

²⁾ Држ. Арх. Обштество београдско, 16-VII-1827.

³⁾ Држ. Арх. Обштество београдско, 5-X-1827.

ствари, Его Сијателство казало је, да ми нађемо из Београда једног за кнеза, у присуствију Канцеларије београдске, да га погодимо и да му се ми старамо за плату годишњу. А што се тиче полицаја, Его Сијателство казало је да се старају с платом.»¹⁾

После три године у Београду је установљена државна полицаја. За првг упрѣвника Београда постављен је Цзетко Рајовић са платом од 4000 гроша. Први полцај са платом од 1500 гроша годишње био је Илија Чарапић. Њима су на служби били 22 пандура, којима је командовао буљубаша Ђорђе Цидић.

*

Врло рано у Београдском обштеству појавиле су се новчане неискравности. Још 1817 кнез Милош је прекорез Обштество због неуредности црквених новчаних књига. Треба веровати да је тада по среди била само неуредност. Али касније, било је поред неуредности по неки пут и несавесности, па и непоштења.

У јулу 1825 године утврђени су у црквеним рачунима неки «излишни и непотребни» трошкови. Зато је кнез Милош наредио, да му се одмах пошаљу тутори београдске цркве са свим црквеним новцима. По туторима Обштество је кнезу Милошу послало и једно опширно писмо, у коме му се правда због тога. Сви издаци, каже Обштество, вршени су «по споразуменију целога Обшества», а неки и по одобрењу београдског Магистрата. Поред тога све књиге су исправно вођене онако, како је кнез Милош још 1817 године наредио. Молећи кнеза за опроштај Обштество каже:

«И истину Вашему Високославному Господству говоримо, да се нисмо могли досетити, да излишне трошкове чинимо!»²⁾

Да се београдско обштество у будуће не би могло изгаварати како се није «могло досетити», да су трошкови, које чини излишни, кнез Милош је израдио опширна упуства за руковање црквеним и школским новцима.

Пошто је прегледао рачуне, које су му тутори донели он је та упуства 1 јула послао београдском суду, да их саопшти Обштеству. Упуства су садржала седам «пунктова»:

¹⁾ Држ. Арх. Обштество београдско, 10-XII-1827.

²⁾ Држ. Арх. Обштество београдско 25 јуна 1824.

1) Сваки приход црквени да има свога татора: један тотор на приход од свећа, други на приход од црквенога таса, трећи на приход од сиротињског таса, четврти на приход од чесменског таса, пети на приход од школског таса. Они су дужни по данима водити чисте рачуне о тим дохотцима и о расходима.

2.) Клисар мирски да се не држи и за то новац не издаје, него да по манастирском начину сваке године један свештеник буде клисар београдске цркве, у којој има четири свештеника. Тиме ће се цркви уштедити 700 гроша годишње. «Свештеници, вели Милош, имају уживленије своје од олтара, олтару и да служе.»

3) и 6) Приход од школског таса неће се као до сада употребљавати на плате учитељске, него искључиво на поправљање школске зграде, на куповање школских потреба «и на учење сасвим сиромашне деце, која се само она разумевају, која неимају својих родитеља». Плату учитеља плаћаће Обштелство, које ће је разрешивати или само на оне родитеље, који имају децу у школи, или на цело Обштелство, што се њему оставља на вољу. Родитељи пак чија су се деца учила у 1823 години, да врате тасу школском 1840 гроша и 20 пара, који је новац те године из њега издат на име плате учитељске.

4) Црквени новац да не лежи без користи, већ да се даје на облигације сигурним трговцима са 10% интереса.

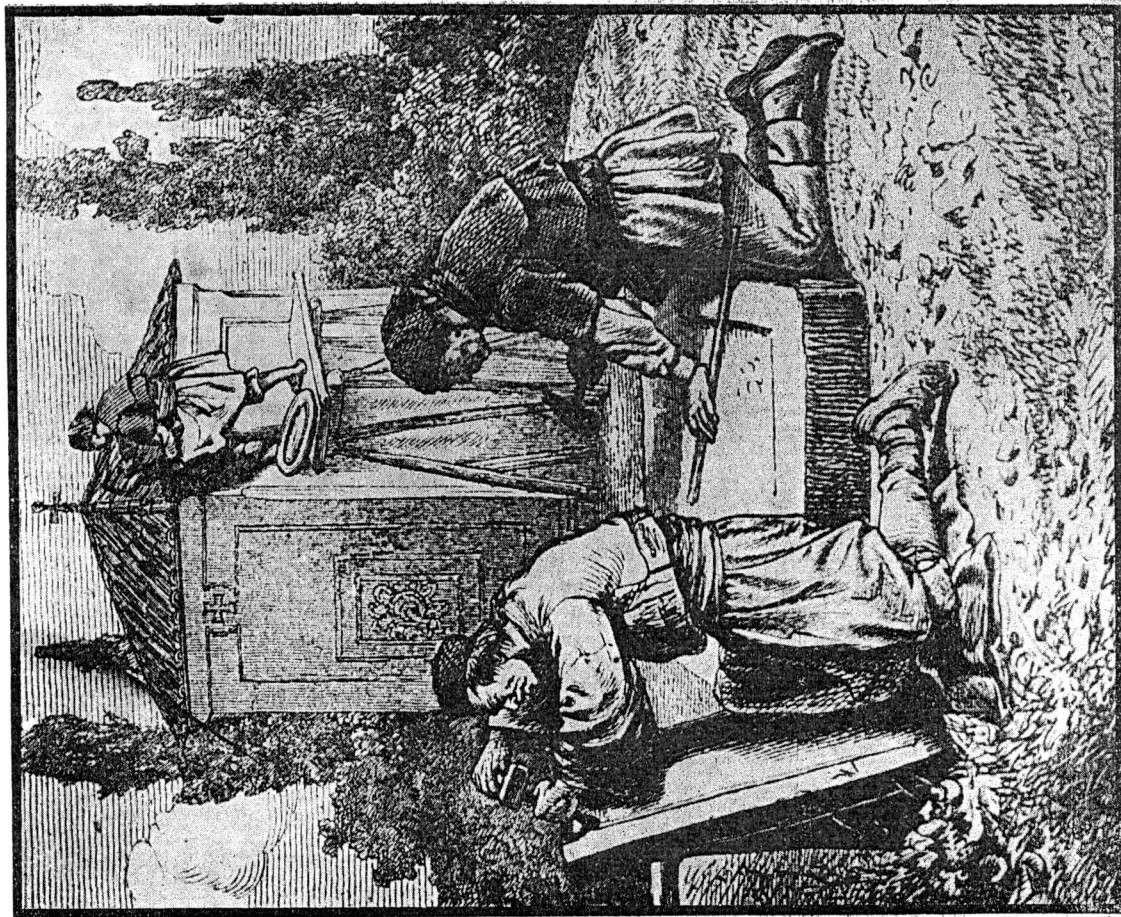
5) Тотори да се чувају сваких излишности у расходима «како на пример куповања некаквих јеменија за у цркву, куповања цвећа за у цркву и тим подобна».

7) Да би се уштедио трошак око прављења свећа, свеће да праве или тотори, или да се да сагунцијама православне вере да их они редом граде, а зато да им се опрости други кулук.¹⁾

Чим је ова уредба саопштена Обштелству, оно је упутило Милошу једно дугачко писмо у коме му захваљује за то «сладајаше посланије», али га ипак моли, да одустане од неких својих наредби. Најнеправичнији су се Обштелству учинили шести и седми пункт.

Поводом наредбе Милошеше да се Обштелство пореже и

¹⁾ Мих. Гавриловић, Милош Обреновић II, 692.

Дунђери, цртеж Ф. Каница

да врати школском тасу 1840 гроша и 20 пара, што је неправилно из таса издало на учитељске плате, Обшество је молило кнеза, да се «боље известити благоизволи».

Цела горња сума, каже Обшество, није дата из школског таса на учитељске плате за 1823 годину. Један део учитељских плата исплатили су они, који децу имају у школи, а други део разрезан је на еснафе.

За целу 1823 годину на школски тас пало је о празницима 667 гроша и 17 пара; од ришида добивено је 165 гроша и 10 пара; од марама 46 гроша и 10 пара; од кирије дубанске 127 гроша; од покојног Николе Стамболије добијено је 50 гроша; од Стефана Паслије наплаћен је дуг од 143 гроша и 24 парз. Све то укупно чини 1.199 гроша и 21 пару. Кад се од ове суме одбије 206 гроша и 20 пара издатих на поправке школе, остаје 993 гроша и 1 пара. Сав остатак до 1840 гроша и 20 пара исплатили су родитељи, који у школи децу имају и еснафа разрезом. Родитељи су дали 372 гроша и 24 паре, а 500 гроша разрезано је на еснафе.

Дакле из таса школског издато је на учитељске плате само 993 гроша и 1 пара. Али, кад би се «спорјадочно расудило» од те суме није више од сто и неколико гроша отишло на име газдинске деце; остатак је издат за сиротињску децу «и то учитељу једном, који је као на пример надлецом сиротињском.»

Чи седми пункт о свећама није се свидео Обшеству. О њему је оно писало кнезу:

«Ми смо мунџије тако призвали и налаг смо ваш њима казали, а они кад су се између себе пролонцали, одговорили су нам, да се они свагда заповести вашој покоравају; обаче кажу, да сви мајстори не могу свеће једнаке правити, него неки боље и шпорније, а неки ружније, тако црква, кажу они, имаће већу штету него вајде».

Своје писмо Обшество је завршило речима:

«Тога ради ми пак припадамо сви јединодушно к ногама вашим скут и десницу целивајући, совета просити, да бисте ви по своме благоме расудјенију на ова горе два поменута пункта одговор послали и благиј совет и заповест благоизволи (дати) да бисмо ми у напредак по вољи вашој и налогу ходити могли.»¹⁾

¹⁾ Држ. Арх. Обшество београдско, 5 јуни 1824.

Ову молбу Обшества београдског Милош вероватно није испунио, јер разлози Обшества, нарочито онај мунџијски изгледају сасвим «подозрителини».

*

Због новчаних неисправности дошло је и до смењивања првога кмета београдског, Милутина Радовановића. Акметови, који су после њега дошли, изгледа да су, у новчаном погледу, били још гори од њега.

Већ после прве године свога кметовања Радовановић је почео да пише молбе кнезу и да тражи разрешницу од кметовања. И то мољакање продужавао је из године у годину пуних тринаест година. Није му помогло ни истицање својих заслуга, ни изношење породичних неприлика, ни предвиђање ц. општи своје трговене, ни жалбе на остале кметове и кнеза архшкөг.

Последњу молбу да буде разрешен Радовановић је упутио кнезу Милошу 31 јануара 1836 године.¹⁾ Кад је видео да му ни она није помогла, он се прихватио посла и почео разрезивати општински прирез за следећу годину.

Што није могло учинити тринаестогодишње мољакање учинио је сасвим случајно тај разрез приреза. Он је кмета Радовановића разрешио од дужности.

Можда зато, што су општинске потребе то заиста захтевале, а може бити и намерно, кмет Радовановић је тога пролећа повисио општински прирез. То је изазвало велико незадовољство у Обшеству и Обшество је најзад подигло против свога кмета тужбу Милошу и у тој тужби изнело читав низ кметових неисправности.

Зато кнез Милош преко београдског суда нареди да Обшество изабере четири човека, који ће прегледати варошке рачуне, а од кмета Радовановића потражи објашњење његових поступака.

У својем «представленију», писаном кнезу Милошу 5 марта 1836 године, Радовановић је у девет пунктова обравложио зашто је подигао општински прирез Београђанима:

- 1) Зато што су догадање суме за непредвиђене трошкове биле недовољне, па је Општина сваке године морала вајмити.
- 2) Зато што су се до тада свагда могла наћи у црквиној

¹⁾ Држ. Арх. Обшество београдско 31-1-1836.

каси новци под интерес, а сад црквена каса сабира новац за своју потребу и не може Општини под интерес давати.

3) Што је Општина дужна давати цркви 20.000 гроша, поред оног што даје за капелу.

4) Што за 6 месеци Општина не може сав предвиђени прирез наплатити, јер неки умру, неки оду на страну, а неки сиромаси не могу да плате. Поред тога има штете и од јексик новаца.

5) Што је смаграо да разрезани прирез није тежак ни сиромасима. Према учињеном разрезу варошког трошка не пада месечно више од 1 грош и 1 пару на главу. Са овим месечним грошем Београђанин исплаћује служитеље, учитеље и све варошке трошкове.

6) Што Општина никад није могла наћи потребне новце већ је он Општини морао зајмити и за Општину гарантовати.

7) Што је за чесму потрошено 3000 гроша, а није знао да ли ће кнез то платити или ће морати да плати варош.

8) Што се с мањим трошком не може проћи. Он је призвао Општину па ће видети да ли ће моћи да се што изостави.

9) Што није могао предвидети колико ће бити потребно непредвиђених трошкова за наредних шест месеци.

Кнез ове разлоге није усвојио већ је наредио да Београђани изаберу новог кмета. И они су му већ 26 марга писали:

«По високој заповести Ваше Светлости, која нам је дозволила да сами изберемо новог кмета, поставили смо сва једнодушно за кмета Ристу Јовановића под платом годишњом 200 талира, које са страхопочитањем и Вашој Светлости до знања доводимо, молећи Вас повторително да би и у будуште у досадашњој вашој милости имати нас благоизволели...»

Овај избор кнез Милош је потврдио 27 марта и препоручио новоме кмету да се слаже са еснафима и да не поклања никоме ликер и проче, него да се добро чува излишних трошкова.

И заиста сачувана су два писма, које је Обшество Београдско упутило кнезу Милошу са општинским поклонима. Једно је од 17 фебруара 1830, кад су у Београду зазвонила прва звона, а друго од 10 јула исте године, писано поводом рођења кнез Милошевог унука. Из тих писама не види се

1) Држ. Арх. Обшество београдско 5.111-1836 и 27-111-1836.

какви су то поклонили били, али је извесно, да су били прилично скупоцени, мада Обшество моли кнеза да прими «мали и прости но од искренности срда и душе дар.»¹⁾ Зна се још за један прилично издашан поклон Београдског обшества. Приликом чувеног суђења беговима Френчевићима из Мозгова, због отмице девојака, Београдско обшество поклонило је отетим девојкама Миљкани и Марији читаву удавачку спрену, зато што су се пред судом храбро држале и изјавиле, да су силом потурчене и да не желе поћи за бегове, Турке.

Значи да је давање поклона био обичај ондашњег Обшества, као што је, уосталом, онда био општи обичај и код Срба и код Турака.

Сам кнез Милош издашно је искористићавао тај обичај за своје политичке сврхе, али га иначе није одобравао и, као што се из наведеног примера види, желео је да га искорени код потчињених установа.

Нови кмет Риста Јовановић није, изгледа, кметовао више од годину дана. Већ у 1837 био је кмет у Београду неки Теодор Поповић, који је можда заузео његово место.²⁾

У својој историји Другог устанка Куниберт помиње још једног неисправног кмета у Београду. Ево шта он с гоме кмету и о његовој афери каже:

«Општински одбор имао је озбиљних тужаба против свога првога кмета Петра Милојевића, званог Пера Белопољац. Овај подмукли и лукави човек као да је тежио за тим да сву општинску управу узме у своје руке. Он је непрестанно и под разним изговорима одбијао да сепрема обичају подвргне по истеку трогодишњег рока новом избору и никако није хтео да сазове *лоцију* (проширени општински одбор у који су према положају улазиле такође и старешине еснафа), којој би, као што је био обичај подносио сваког поштоња рачун о своме раду.

«Споразумевајући се једино са једним малим кругом својих присталица, он је доносио врло важне одлуке без припита општинског одбора и предлагао је као израз јавног мишљења мере које су ишле на корист само њему или неким његовим присталицама. Он је руковао и новцем београдске

1) Држ. Арх. Обшество београдско, 10-111-1830 и 17-11-1830.
Држ. Арх. Обшество београдско 10-XI-1837.

саборне цркве па се сумњало да и ту има његових злоупотреба.

«Ове неуредности су неколико виђенијих београдских грађана доставили кнезу Милошу, те је он наредио да кмет сазове лонцу саобразно закону и да јој положи рачуне под надзором председника београдског грађанског суда. Али су и овога пута у ову осим Милојковићевих присталица позвати само неколики људи, потпуно невестити у стварима ове природе, и као што се могло и ишчекивати, они нису нашли ништа озорног у кметовоме раду и управи; после њега је Протић (Ђорђе, председник суда) написао и послао кнезу извештај о тој ствари, по коме су његовом наредбом сазвани прваци београдски озбиљно и строго испитали Милојковићеве рачуне и све их нашли у потпуној исправности.

«Али виновници жалбе кнезу нису хтели остати скрпшених руку гред овим решењем, према коме би могли изгледати као потвораши, већ су, пошто су прибравли неспорне доказе о ономе, што су тврдили, поднели кнезу нову жалбу, у којој су председника суда оптуживали као кметовог саучесника и молили да кнез изашље из Крагујевца нарочито изасланство, које би испитало све ове рачуне и кметово као и претседничково држање у овој ствари, нудећи да сами поднесу све трошкове за то, на случај да се не би нашло, да је њихова жалба основана. Кнез овои овако тврђење није могао одбити, те је у Београд одмах испраћено једно изасланство с наредбом да и претседника суда узме на одговор, ако би се нашло да у тој целој ствари има и његове кривице.»¹⁾

То «изасланство» сачињавали су Милета Радојковић, Ђорђе Парезан и Лаза Зубан, којима је Кнез Милош наредио, да извиде тужбу против Протића. Пошто је извидила ствар, комисија је наша, да је Протић заиста погрешно и кнез га је преместио у Пожаревац. Али он не хтедне ићи, већ побегне у Земун.²⁾

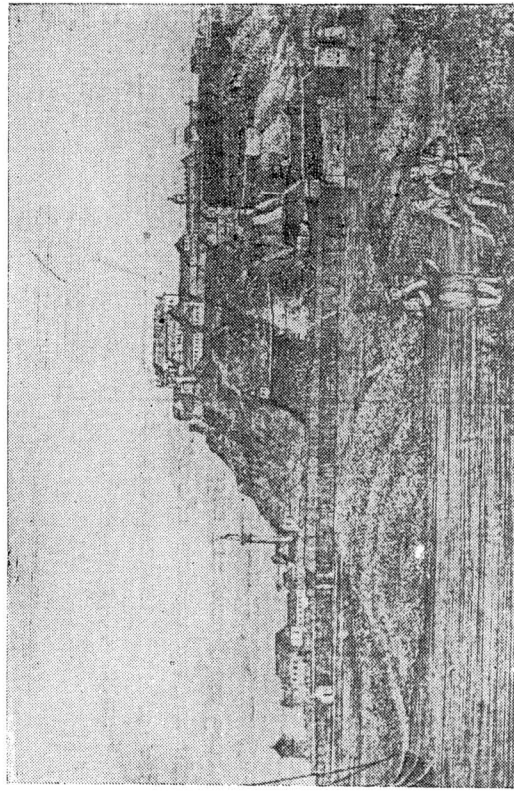
Ова афера са кметом Белополцем морала се одиграти у првој половини 1836 године. Јер 13 јуна те године Ђорђе Протић већ је био пребегло у Аустрију.³⁾

1) Куниберт, 472.

2) М. Ђ. Милићевић, Помени, 577.

3) Српске Новине од 13 јуна 1836.

Куниберт у цитираном тексту тврди, да кмет Милојковић није хтео да се подвргне поновном избору после трогодишњег кметовања и да је избегавао да подноси лонци полугодишње рачуне. Према томе излази да је тада Милојковић већ неколико година био кмет и да је руковао новцима. Међутим из цитираног писма Милутина Радовановића види се, да је до марта 1836 године и Радовановић био кмет и да је и он руковао новцем. Значи да су њих двојица заједнички кметовали. Интересантно је, да ни Радовановић у својим писмима ни Обшество у писмима без Радовановићевог потписа, нигде не помињу друге кметове сем Радовановића. Сем ако се Куниберт није помео и побркао Милутина Радовановића са Петром Милојковићем. Јер се афера Милутина Радовановића одиграла у исто време, отприлике, кад и она, коју помиње Куниберт. Једно је извесно: и после оставке Хади Лазине и Насте Петровића у Београду је било више кметова. Вучић у једном писму од априла 1831 помиње «кметове одавашње Манојла и Милутина». Каква је међу њима била подела рада и да ли је било то се не види из сачуваних докумената Београдског обшества.

Изглед Београда, дворез „Српског народног листа“ из 1834 г.

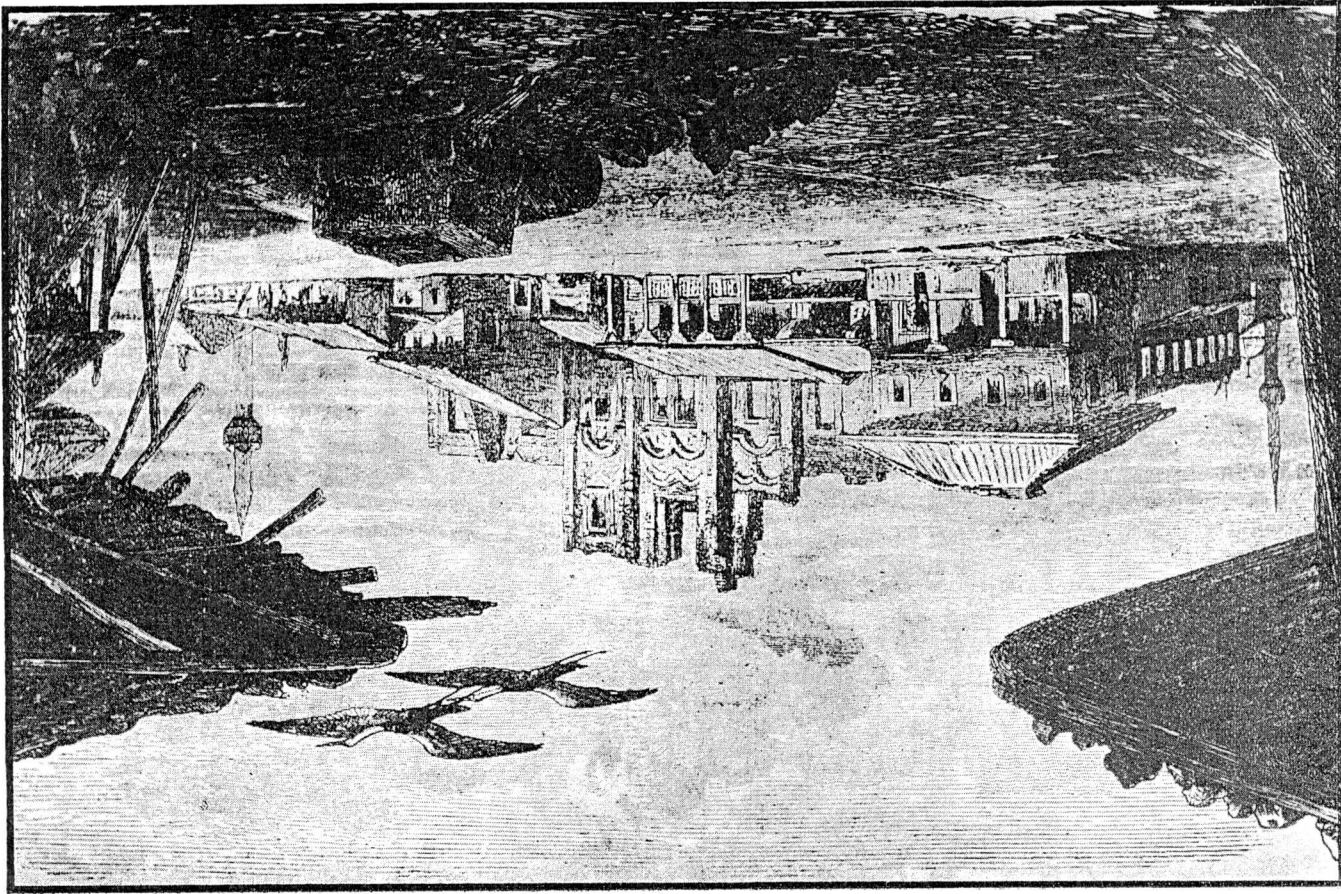
Кућа за сто гроша

Београд, овакав, какав је данас, почео се изграђивати крајем двадесетих и тридесетих година прошлога века. Од тога доба у њему се подижу лепе грађевине од солидног материјала, води се какав такав ред и контрола при грађењу, постепено се сређују и имовински односи.

Какав је хаос дотле владао, тешко је и замислити. Неколико примера, које ћемо навести, пружају о томе само бледу слику.

Пре устанка гоголо сва имања у вароши припадала су Турцима. У доба Карађорђево турска имања присвојили су устаници и корист државне касе распорудили Србима. Кад су се 1813 године Турци вратили, заузели су поново свако своје некадашње имање. Међутим нису се сви Турци вратили. Нека су имања остала пушта, па су их заузели други Турци или су их задржали сопственици Срби. Поједини Турци, из обести, после 1813 године присвајали су и имања, која никада нису ни била њихова.

Дахије, за време свог режима, биле су направиле дар-мәр у имовинским односима Београђана. Као што су у време Карађорђево сви Турци морали бежати из Београда, тако су у доба дахија и касније 1814 и 1815 године, за време Сулејман пашиних зверстава, безмало сви Хришћани морали напустити своја имања, па побећи било у Земун, било у унутрашњост земље. Тако се појавило четири врсте сопственика. Једни су имали тапије из Мустаф пашиног времена, други су своје право сопствености доказивали хартијама из дахијског доба. Трећи су показивали документа, која су им издале Карађорђеве власти. Четврти су своје право заснивали на купо-продајним уговорима најисвијет детума. Сасвим је, дакле, природно, што су се јавили многобројни спорови око имања и што су се створила неразумљива замешатељства око сопствености. Турске власти, гред

којима је имао право увек онај, који даје већи бакшиш, то стање су само погоршавале.

Поред тога многи Срби поградили су куће на турскоме земљишту, које су узимали под кирију. Кнез Милош, у току своје прве владавине, на разне начине успео је да присвоји многа турска имања, која је затим делио својим људима или продавао. Како су на неким од тих имања, Срби, било самовољно, било као кираџије ранијих сопственика Турака, били подигли себи дућане или куће, долазило је због тога до свакојаких заплета. Кад се томе дода, да је и сам кнез Милош имао врло растегљиве појмове о праву приватне својине у односу на права врховнога господара, онда је јасно, да је у Београду, у погледу сопствености земљишта и зграда, владао велики неред.

Сретен Л. Поповић наводи занимљив случај једне куће, која се налазила негде око угла кнез Михаилове и Краља Петра улице. Земљиште на коме је та кућа била саграђена, било је турско, доњи део грађевине припадао је једноме сопственику, а горњи део другоме.

Године 1835, неки Турчин, Београђанин, Баручи Ахмет, намеравајући да се сели у Видин, погоди се са београдским купцем Атанасијем Бранковићем и прода му своју кућу за 5500 гроша. Али по његовоме одласку, појаве се у чаршији неки његови повериоци и стану тражити, да им се исплате дугови. На то алај бег, спахијски старешина, исплати Ахметове дугове, који су износили 1300 гроша и његову кућу присвоји себи, мада је Бранковић већ био дао за кућу 2000 гроша капаре и примио тапију. Бранковић се због тога насила тужио везиру, али му то није ништа помогло. У том дође и Ахмет из Видина, да кућу сасвим преда и узме остатак новаца. Алајбег, кад чује да је Ахмет дошао, оде везиру и толико га оклевета, да је Ахмет брже боље морао поново да бежи у Видин. Алајбег после тога сасвим загосподари кућом. Није се обазирао на то, што је Бранковић за њу дао 2000 гроша капаре и што је за њу и порез памији већ био платио. Због ове самовоље алајбегове, Бранковић се морао обраћати самоме кнезу Милошу. Тражио је од кнеза заштиту и молио, да му се бар новац који је за кућу дао врати, кад је већ уговор о продаји, који је са законитим власником учинио покварен.¹⁾

¹⁾ Држ. Арх. Београд 1. 30. I. 1836.

Још је занимљивија историја једне грађевине, коју је 1819 био почео да гради неки Сима Марковић.¹⁾

Кад је Марковић стао градити кућу, јави се један младић и почне тврдити да је земљиште, на коме се та кућа гради његово. Ево у чему је била ствар:

Онај део земљишта, на којим је тај младић полагао право још у Мустаф пашино време био је кући његов отац од Марковићеве мајке и држао га до Карађорђева устанка, пошто је на њему саградио кућу. За време устанка, отац младићев побегне из Београда као и многи други Београђани, а Гушанац Алија, који је после дахија завладао Београдом, поруши му кућу, као и многе друге и разнесе грађу. Кад су Срби освојили Београд 1806 године и почели продавати на тобош имања у Турској мали, мајка младићева, која се била вратила у Београд, пошто јој је муж умро, купи једну турску кућу и да за њу 100 гроша капаре. Кад је одмах затим требала кућу и сасвим да исплати, она се нађе у невољи, јер није имала пара. Због тога је позову у магистрат и кажу јој:

„Или нам дај још 200 гроша, или узми твојих сто гроша, пак из куће излази да је другом продамо“.

Не знајући шта ће да ради, удовица нађе Симу Марковића и пснуди му на продају оно земљиште, које је некада њен покојни муж од Марковићеве мајке био купио. Са добивеним новцем за то земљиште хтела је да исплати купљену кућу пошто на празном плаћу није могла седети са децом. Марковић пристаје да јој земљиште откупи; пред шактима (сведоцима) преда јој погођену суму, а она њему преда «писмено» са потписема шакта и потврдом, да му је она земљу пружила.

Међутим, кад је Марковић после десет-дванаест година почео на купљеном земљишту да зида кућу, син удовичин, који је већ био одрастао, појави се са тврђењем, да је земља његова и да продаја, коју је његова мајка извршила не важи.

Марковић је, напротив, тврдио, да је куповина пуноважна. Он је од жене приликом куповине био тражио и тапију, али му је она није могла дати, јер је била похарана од Турака, па је тапију изгубила.

Зато је Марковић почео да зида кућу на земљи, коју је

¹⁾ Ово није кнез Сима Марковић, који је још 1817 године погубљен на Калемегдану, онде где је сад хотел „Српски Краљ“.

сређивале и право приватне сопствености добијало је, са установањем српских власти и закона, све одређенији облик.

Кад су се прве велике грађевине почеле подизати, стари људи су истина говорили:

«Још смо турске кираџије, а зидају се куле!»¹⁾

Али се ипак зидало. Зидало се чак и наспрам наперених чељусти турских топова са Града.

Више се није ослањало на старе турске тапије и намање више сумњива документа о сопствености. Тапије су потврђивале одсад српске власти. У «наставленију» које је «Обиченародни суд» 1825 године издао магистратима каже се у тачки 14:

«Кад који каквоу кућу или миљак (имање) купи, и на то да му се свидјетелно писмо, да се за таково од кућа 1 грош и 20 пара узме.»²⁾

Из овога се текста види, да су и пре 1825 српске власти већ издавале неку врсту писмених докумената сопственицима имања. Касније се имовински односи још боље уређују. Документа о сопствености и о преносу имања са једнога сопственика на другог добивају одређенији облик.

Ево како је изгледала једна тапија, коју је 1837 године сам кнез Милош издао:

ТАПИЈА:

С. № 4538
16 новембра 1837
у Београду

Којом се свакому, кому над лежи знати извесно твори, да смо ми наш плац у Београду у Савском сокаку, међу колијама с десне стране Клеополничком, а с леве нашим празним плацом лежећи ширину с лица пет и пол фати и дужину до Саве имајући, жителу београдском Кости Јоановићу по 30 талаира фат првдали и све припадајуће новце за исти плац примили. По овоме и дајемо му ову тапију потписану и печетом нашим снабдевену, да га нико у реченом притјеснању његовом не узнемираује но да он с њим као са законом сопственићу својом по својој вољи располагати може.»³⁾

Несређени имовински односи у вароши нису међутим били једине сметње изграђивању Београда. Мада је турске обест из године в годину нагло попуштала, Турци су нерадо гледали,

1) Сретен Л. Поповић, IV писмо.

2) Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије I, 366.

3) Држ. Арх. Конак, 16.XI.1837.

сматрао као своју сопственост. Међутим онај младић изиђе пред кадију да се жали. Кадија тада позове Марковића и заприети му, да ће га уапснити ако од младића не узме награг новце, које је некада његовој мајци за земљиште био дао и ако земљиште не преда младићу.

Марковић се на овакву кадијину пресуду жалио Вујици Вулићевићу и осталим кнезовима београдске Народне канцеларије, али су они тада били немоћни према турским властима. Слали су пандуре кадији и молили га, да бар подигнуте зидове остави, док кнез Милош не дође у Београд и ствар извиди. Али кадија ни под којим условом на то није хтео пристати тврдећи, како је суд пресудио да је земља младићева и зато му се мора повратити. И није дозволио да се кућа доврши.

Јасно је да се под овим условима грађевинска делатност у Београду дуго није могла развијати онако, како је с обзиром на остале околности то требало да буде.

Па ипак Београд се стао полако изграђивати. Прво је отпочео кнез Милош да подиже читав низ јавних грађевина. Његовом примеру следовале су остале угледне и имућне личности онога доба. После неколико година, варош опасана шанцом била је већ недовољно пространа, да се у њој изграде све нове грађевине. И Београд је прекорачио шанчеве и палисаде. Прво се почела формирати дуж Саве, данашња Карађорјева улица, ондешњи Савски сокак. Затим су куће прешле и Варош капију. На место некадашњег гробља испред те капије почевши од 1830 године изграђује се Господска улица, данашња Бранкова, за њом се подижу куће око путића, који је водио испод самог шанца. Тако постаје Космајска, онда Поп Пантина улица.

И бедеми око тврде Стамбол капије брзо су попустили. Кад је Стојан Симић онде, где је данас Двор, наред своје баште, крај неких бара подигао себи кућу, потпуно ван вароши, он можда није ни сањао, да поставља темељ будућег центра Београда, Теразија и улице Краља Милана.

Али сав тај грађевински напредак није дошао пре него што су за њега створени извесни предуслови. Хатишерифом од 1830 године Милош је признаг за наследног кнеза Србије и Србији је дата извесна аутономија. Ишао се из вичите привремености и неизвесности у којој се дотле живело. Почело се радити на законодавству. Имовинске прилике су се постепено

где Срби подижу високе и лепе грађевине. Бауроке куће почеле су се дизати изнад зидова око њихових харема. Са високих прозора околних кућа, могло се гледати у турске авлије, једина места, где су несрећне буле могле да изађу на светлост сунца. Турске жене нису више у својим дворцима и баштама биле слободне. И зато су се Турци често врло упорно одупирали подизању понеких грађевина. То је била једна не мала сметња грађевинском полету, који је неминовно морао наступити.

Али још много веће незгоде проистикале су из техничких недостатака. У Београду се дотле деценијама ништа озбиљно није градило, па због тога није било у вароши ни вештих зидара, ни потребног грађевинског материјала за солидно зидање. И мајстори и материјал морали су се набављати са стране и зато је у њима владала често врло велика оскудица.

Када би се појавио какав вешт мајстор, онда су се сви грабили око њега, а он, сиромах, често није знао на коју ће страну пре. Приватни људи петљали су због зидарских мајстора и зато, што су Турци и Милош имали првенство и што се нико није смео прихватити приватнога посла, док не сврши беглучки и кнежев посао. Кад је базрџанбаша београдски, Наум. Ичко 1823 године градио своју кућу, која и сад постоји преко пута Саборне цркве, у улици Краља Петра, он се чак и самоме кнезу Милошу у Крагујевцу морао жалити на оскудицу у мајсторима. Ево шта каже Наум Ичко, својим живописним македонским диалектом:

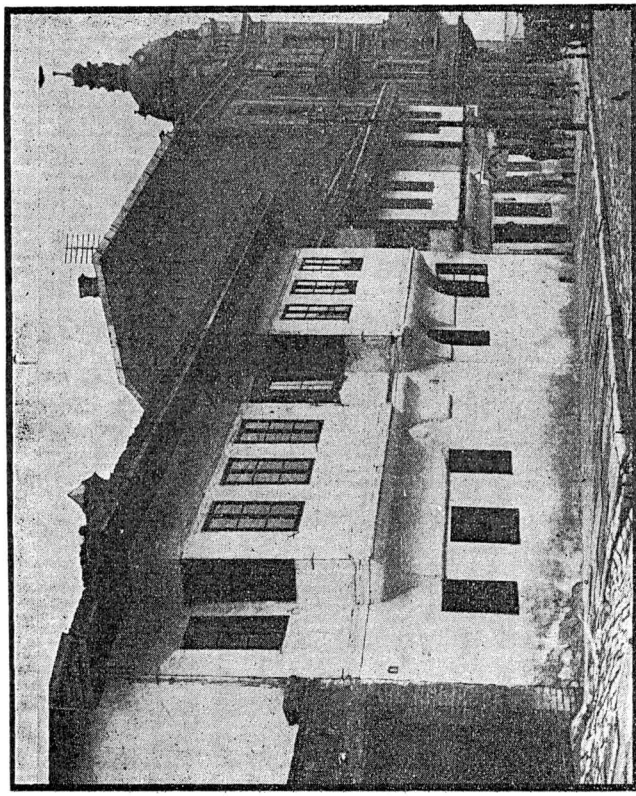
«У име Божје у ваше време почињем ови дана кућу градити. Набавио сам четири пет дунђера од Грци, велику муку телмио за дунђери чрез беглучка посла. Него учините љубав пишите кир Георгију Келешу, док је овде, да јави кехаја-бегу од ваше стране, да не узимају те дунђере у беглук, будући је ваша кућа (као што јест) да се један пут курталишем од једне брите.»¹⁾

У априлу 1831 године Тома Вучић Перишић писао је кнезу Милошу: «Мајстори су овде потребни, да их је још оволико имали би посла у Београду.»

Необичне и тешке последице имала је оскудица у дунђерима другом једном приликом, неколико година касније. Због ње чувени неимар хаџи Никола Живковић замало није платио

¹⁾ Држ. Арх. Иčkова писма, 28.V.1823.

главом. То је било у лето 1836 године. У Београду се градило више нових грађевина кнежевих и приватних. Кнез Милош баш тад нареди хаџи Никола, да у Новоме конаку, данашњем музеју Принца Павла, начини амам. Кад је хтео да почне посао хаџи Никола се обрати Господару Јеврему, а овај га пошаље Томи Вучићу Перишићу, који је водио надзор над зидањем нових грађевина. Нешто љут на хаџи неимара, Вучић се онако прек обречне на њега и каже му, како не да њему да гради амам.

Иčkова касније Брзакова кућа

После оваквог Вучићевог одговора хаџи Никола, неимар погоди се код некога газде Николе Божића да му зида кућу. Али, тек што је почео посао, позове га Вучић и нареди му, да остави Божићеву зграду, па да иде и ради на конаку у Саваници. Хаџи неимар је био чуо, како се Вучић хвалио, да ће га тући, зато одрекне да изврши ову заповест. На то Вучић прасне и почне га «псовати грозно». Увређеног хаџи неимара надари ђаво, да на те псовке одговори, како ће се тужити Милошу. То Вучића страховито разјари, те подвикне момцима да држе хаџи Николу, а он га једном гвозденим палицом почне тући по левој страни груди. И толико га је тукао, док га није «на

полак умртвио». Тако полумртвог послао га је у аспу. У полувести хаџи неимар је лежао у апсани целу ноћ и сутрадан до подне. Узалуд је његова жена преклињала Вучића, да га пусти кући да се лежи и пусти крв. Ништа није помогло. Вучић је био неумољив.¹⁾ Сав испребијан први архитекта новог Београда провео је тако у апси двадесет и четири сата.

*

Оскудица у материјалу није била ни мало мања него оскудица у извезбаној радној снази.

У Београду, пре свега, није било циглана. Све што се у вароши градило до времена о коме говоримо, градило се од слабог материјала, од дрвета и од черпића. Употребљавала се само стара цигла, која се вадила из многобројних рушевина свуда по вароши. За Грађевине већега стила, та стара цигла, наравно, није долазила у обзир. Слична оскудица била је и у кречу, тесаној грађи, гвозденим деловима и свему осталом грађевинском материјалу. Онај, ко је желео да зида, морао је скоро сав материјал добављати са стране или доводити мајсторе, који ће му, оно што му треба на месту изградити.

И те набавке са стране нису се вршиле без тешкоћа. Путови су били такви, да је и најмања непогода била у стању да потпуно укочи саобраћај. Нешто је повољнији био саобраћај водом: Савом и Дунавом. Али и пловидба је зависила од времена. Јаки мразеви зими и поплаве с пролећа и јесени прекидале су везу Београда са местима дуж Саве и Дунава. И зато онај, ко је набављао грађу воденим путем, морао је прекидати посао кад реке надођу, ако се није на време снабдео.

Цигла је за Милошеве грађевине доваљена из Аустрије из Пожареваца и из Шапца, а касније и из Смедерева, где је било мајстора, који су је градили. Сам кнез Милош мешао се чак и у најситнија техничка питања око справљања цигле и осталог материјала. У тим питањима он се није увек показивао онако општруман као у политичким питањима.

Мајстор који је у Пожаревцу справљао циглу за јавне грађевине, што су се у Београду подизале, у јуну 1831 године долазио је у Београд и жалио се Томи Вучићу Перишићу. Кнез Милош је био видео неке цигле направљене у Аустрији,

¹⁾ Држ. Арх. Хаџи Никола Живковић кнезу, 5.VII.1836.

које су биле веће од цигала обичних димензија. Зато је у овојој богатој машти замислио неку нову врсту цигала много крупнијих од обичних. И одмах је послао мајсторима у Пожаревац заповест да одсад толике цигле граде. Мајстори су покушали да изврше кнежеву наредбу, али су се одмах у почетку посла нашли у чуду. Једна цигла, по кнежевој системи биле је тешка осамнаест ока, нити се могла умесити, ни осушити, ни испећи као што треба. Због тога је главни мајстор отишао у Београд, надајући се, да ће у каквој београдској циглани научити тајну, како се граде те циневске цигле. Међутим у Београду се још никакве цигле нису правиле у то доба. Он је зато узео једну од цигала које су у Аустрији биле направљене и однео је у Пожаревац за мустру, а Тома Вучић Перишић образложио је кнезу Милошу, у једноме писму, да се онако велике цигле, какве би он хтео, не могу правити.¹⁾

Милош је и сам увидео немогућност свога захтева и зато је одговорио Вучићу: «Ако мајстор не може да гради цигле велике као немачке, нек прави и мање, само да су добре.»

Тако је било са циглама. Што се тиче креча, свако, ко је кућу градио, морао је набавити мајсторе, обично Цинцаре, калдрмџије, и погодити се са њима, да му у Жаркову, у Сремчици или у коме другоме месту близу Београда, где има десног камена, испеку потребне количине креча.

Песак се обично вадио из ада и адица, које се налазе по Сави и Дунаву. Дрвену грађу свако је секао, колико му треба, из околних шума, бар у прво време, док Милош није забранио дотадашње немилосрдно утамањивање горе. Наум Ичко, кад је градио кућу 1823 године био се погодио са неким лађаром Пречанином «да му насече мало грађе». Кад му је лађар одговорио, да је кнез Милош забранио сечу шуме, он је писао господару Јеврему у Шабац и молио га, да лађару изда «кузун» за сечу.

Сав ситнији грађевински материјал, гвожђарија, стакло и остало набављало се из Аустрије.

Сам начин зидања био је сасвим примитиван. Онда се није ни мислило на гвоздене носаче, армирани бетон, моторне дизалице и друга савршена сретства модерне технике. Мајстер се носио у текнетима, копанкама и карлицама и одмах се из-

¹⁾ Држ. Арх. Вучић Милошу 24.V.1831.

ручивао на зидове. Није било зидарских колица. Њих су замињивале обичне тезгере. Камен и цигле ношене су просто на леђима и на раменима. Лопате су биле увек само дрвене, за гвоздене се није знало, а малтер је мешан мотикама.¹⁾

Приликом зидања ђумрука Београђани су први пут видели пумпу. Тада је једна пумпа, «тулумба» употребљавана за црпљење воде из Саве и извлачење до градилишта, где је искоришћавана за гашење креча и справљање малтера.²⁾

Мада су дунђери били ретки, не треба мислити да су њихове плате биле велике. Око 1830 године мајстори су имали 100 пара дневно, калфе два гроша, а чираци по 60 пара. Њима се то чинило мало. Два дунђера, мајстри Богдан и Стојило ишли су чак да се и кнезу Милошу жале на мале наднице. Али, изгледа да им то није ништа помогло. Поводом њиховог одласка у Крагујевац хаџи Никола Живковић писао је кнезу: «Има мајстора којима је вредно више од сто пара дати, а има неки, који не заслужују ни по два гроша.»³⁾

Код овако јевтине радне снаге и код дрвене грађе, која је дуго била скоро бесплатна — требало је само изаћи до оближње шуме и исећи је — разумљиво је, што су старинске куће од слабога материјала биле баснословно јевтине. Могла се тада купити кућа и за сто гроша.

Нека Божана, на пример, 1825 године у једној својој молби кнезу Милошу каже, како је дошла из Шапца у Београд и ту купила кућу за сто гроша. После две године, њен муж, расликућа, продао је ту кућу за двеста гроша. «а-нин случај није изузетак. У јуну 1824 године жалио се кнезу Милошу неки Арсеније Калшакчија, коме је паша узео кућу и дао му за њу 100 гроша, а он је, каже, зидајући је, потрошио 200 гроша.

Видели смо већ случај оне жене, која је у Карађорђево време купила кућу за 300 гроша. Тврди се обично да су устаници турска имања продавали у бесцење. Из наведених се примера, међутим, види да је и касније, после Другога устанка, било кућа толико јевтиних, па чак и јевтинијих.

¹⁾ Ср. Л. Поповић, VI писмо.

²⁾ Ср. Л. Поповић, VI писмо.

³⁾ Држ. Арх. X. Н. Живковић кнезу 10.V.1830.

⁴⁾ Држ. Арх. Обштво београдско 14.IX.1825.

Не треба, зато, мислити, да су све куће биле овако јевтине. Било је и много скуплих грађевина, нарочито касније, кад се Београд почео изграђивати. Јеврејин Челебон Озеро купио је од наследника Наума Ичка Наумов дућан за 40.000 гроша. За тај исти дућан кнез Милош му је 1838 давао 45.000 гроша.

Било је дакле зграда од 100 гроша, а било их је и од 45.000 гроша, као што и сад има кућа у Београду од 20 хиљада и од 2 милиона.

Обичне цене кућа кретале су се, међутим, између три и четири хиљаде гроша. Ево једне званичне процене. Кад се 1824 године хаџи Лаза, кмет београдски, спорио око куће са неким Макелмом, онда кмет Милутин Радовановић позове четири дунђерина и са њима «учини ћешт», то јест изврши процену куће. Мајстори тада нађу да је хаџи Лаза на ту кућу, градећи је, потрошио три хиљаде гроша. Сам хаџи Лаза, међутим, тврдио је, да га кућа кошта преко пет хиљада, јер је све било скуплије кад је он кућу градио.¹⁾

У јануару 1830 године хаџи Никола Живковић купио је, за кнежев рачун једну кућу од хаџи Николе Брзак. У тој кући било је на горњем боју: 4 собе са две фуруне, 1 оцакчија и 1 кујна «по немачком стројенију»; на доњем боју: 1 подрум са ћемером, 1 соба са кујном, «немачка пропорција», и 1 комора. Брзак је за ову кућу тражио 600 талира. Хаџи неимар и Алекса Симић проценили су је да вреди више од 5000 гроша, па су му толико понудили. После дужег погађања Брзак је пристао да кућу да за 500 талира и кнез је то прихватио.

Кад је уговор о продаји закључен, кнез је преко хаџи неимара послао Брзаку под печатом 500 талира, а Брзак је хаџи Неимару предао две талије, једну српску, а другу турску.²⁾ Новце је Милош послао под печатом зато што су у оно време у Србији циркулисали наразновренији новци са променљивим вредностима, па је хтео бити сигуран, да ће се Брзаку предати баш они талири, које му је он послао, а не неки други са нижим курсом. Ова кућа издавана је под закуп. Кирију, која је износила 36 гроша месечно, примао је Милошев «већил харч» Марко Богдановић.

¹⁾ Држ. Арх. Обштво београдско 28.VIII.1823.

²⁾ Држ. Арх. X. Н. Живковић кнезу 14.I.1830.

Из овога примера са прилично података о величини куће и о приходима, које је она давала могу се извести доста тачни закључци о ценама грађевина у оно доба. Вероватно је, да је сва Бракова кућа баш она, што и данас постоји преко пута Саборне Цркве, до кафеане «Знак питања».

Стефан Јовичић купио је 1831 године Циган Ладину кућу за 500 талира и потрошио поред тога «за којекакве ситнице и за нову тапизу» 240 гроша.

Кућа пунце некога Трипка Петровића продата је 1830 година за 3.900 гроша.

Хаџи Никола Браак у једној жалби кнезу из 1820 године каже, да је у «бину дућанску» уложио 3000 гроша.

Четворици београдских абација: Илији Миловановићу, Стаменку Ивковићу, Аранђелу Стефановићу и Драгомиру Вељковићу суд је био 1830 године одузео дућане, да их уступи неком дошљаку из Аустрије, сигурно каквом чиновнику или стручњаку, кога је кнез Милош био дозвоао. У својој жалби на тај поступак суда ова четворица уверавали су кнеза, да су ти дућани били работни и да су на њихове оправке потрошили три хиљаде гроша.¹⁾

*

Прве веће зграде од тврдог материјала почео је да зида сам кнез за своје и државне потребе. Овде ћемо укратко изложити историјат грађења неких од њих.

У јуну 1829 отпочели су радови на Новом конаку, а у августу исте године и радови на здању намењеном онда за кнежев двор, а касније употребљеном за смештај Министарства Финансија.

Грађењем је руководио хаџи Никола Живковић, кога су сви онда чак и у званичној преписци, звали скраћено хаџи-неимаром. А надзор над радовима водио је Тома Вучић Перишић.²⁾

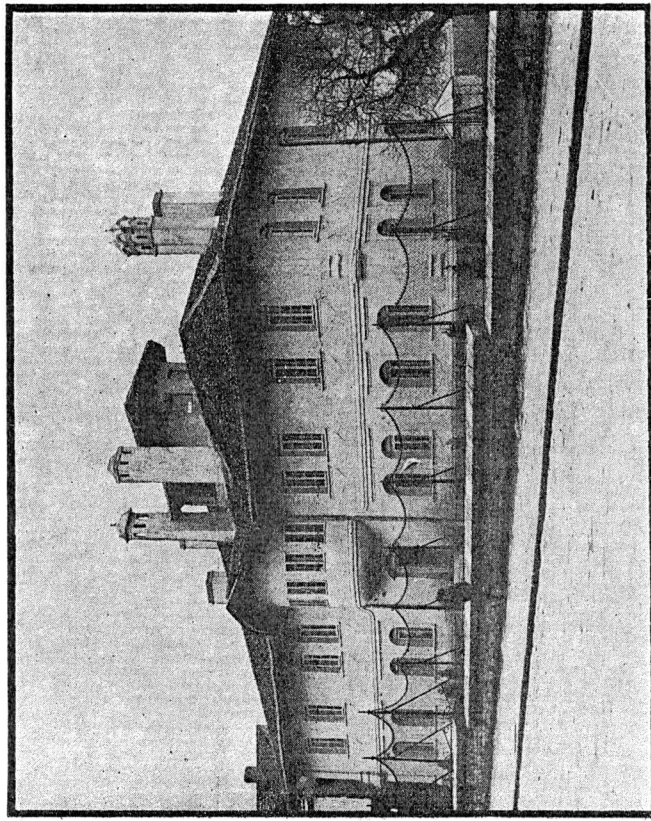
Према једној причи, кнез Милош, кад је отпочео грађење тих зграда, побио је крај градилишта у земљу дирек и на њему наместио ченгеле, да обеси мајсторе, ако кућа не би ваљала. Да ли је та прича дословно тачна не зна се. Једно је, међутим, сигурно. Са послодавцем, какав је био кнез Милош

¹⁾ Држ. Арх. Обшество београдско.

²⁾ М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, I стр. 726.

и са надзорником као Тома Вучић Перишић, није се било шалити. То је, као што смо већ видели, јадни хаџи неимар, први архитекта новог Београда, на својој кожи искусио.

Пошто је рашчишћен терен и све припремљено, првих дана јула 1829 године отпочело је копање темеља за Нови конак. И већ тада нашло се на тешкоће. Хаџи неимар је морао 7 јула тражити више «аргата», јер је «грунт од свега ђубровит» био, па је темељ требало много дубље копати него што

Нови конак

се у почетку мислило. Из истог разлога писао је 30 септембра кнезу, да предвиђена сума од 4000 гроша неће бити довољна «већ ће преко погодбе још за 900 гроша дунђерских надница отићи».

У фебруару 1830, по хаџи неимаровом предрачуна, требало је набавити сто хиљада ока креча. Хаџи неимар је тада за печење креча нашао неке Цицаре, калдрмије «који су томе послу вешти». Они су пристајали да у Сремцици исплеку сто хиљада ока креча под овим условима: За сваких сто ока да им се плати по два гроша. Уз то да им се да 600 ока брашна,

захвати и понесе. Хаџи-неимар је са својим људима похватао триста комада тих греда и погодио се са Турчином, да му их купи једно надруго по четири гроша чифл. Те исте греде годину дана раније биле су погођене по 6,8 и 12 гроша.

За «штукатор» и малтерисање зидова, што је онда била реткост, јер су се зидови најчешће лепили блатом, хаџи Ни-коли је било потребно 250 ока кучине. У Београду је ока коштала 60 пара, то се хаџи Николи учинило скупо и зато је предложио кнезу, да поручи кучину из Ниша или из Лесковца, јер је тамо јевтинија.

Кад је дошао ред да се праве врата на новој згради, набав-љен је тишлер, вероватно из Аустрије. За четвора врата на горњем боју он је тражио по једанаест талира, с тим, да на-прави первазе и ћерчиве и да их лакира. За осталих десе-торо врата, без лакирања, ћерчива и перваза тражио је по пет талира само за руке.

У јуну 1830 хаџи неимар већ се бринуо и за фуруне у Новом конаку. Хоће ли се из Аустрије поручити порцеланске, или ће се употребити неке зелене или пак тучане? Милош му је одговорио, да ће из Пеште поручити порцеланске. На то је хаџи неимар предложио, «да две фуруне у великим собама буду по влашкој или росијској моди». У Београду има мај-стора који такве фуруне знају правити. Једна фуруна да буде од порцелана, а две фуруне у малим собама зелене.

Чак и због брва хаџи неимар се морао обраћаћи писмом самоме кнезу. Питао га је, хоће ли се за горњи бој узети жуте браве. Ако кнез хоће жуте браве, онда се оне морају поручити из Граца, јер их у Београду нема.

Изгледа да је горњем боју Новог конака обрађена наро-чита пажња. За њега су спремана и лепша врата и порце-ланске фуруне и жуте браве.

Нови конак је завршен 1831 године. Пет година касније у њему је дограђен амам.¹⁾

Грађевина, која је била намењена за кнежев двор, а која је све до скоро служила Министарству финансија, грађена је много дуже. Потпуно је довршена тек 30 октобра 1836. На ову је зграду потрошено 152.729,25 гроша. Од те суме издато

¹⁾ Држ. Арх. писма Хаџи Николе Живковића кнезу.

а вилает да доноси дрва и да преноси креч до Београда. Ову понуду Цинцара, калдрмија, хаџи неимар је упутио Милошу на одобрење. Шта је Милош одговорио не зна се. Вероватно да је прихватио понуду.

Много је било тежак решити питање цигала. Пред крај марта 1830 хаџи неимар је срачунао, да ће му «за нову бину» бити потребно сто хиљада комада цигала. Међутим од госпо-дар Јеврема из Шапца добио је, једном лађом, само 5200 ко-мада. Кад је потражио циглу од Милоша, овај му је одго-ворио, да цигле има довољно у Шапцу и Пожаревцу, али да се због великих вода не може превести. И хаџи неимар се решио, да се за три недеље задовољи оним циглама, које већ има, а дотле ће, ваљда, вода опасти.

Милош је мислио да у Шапцу и Пожаревцу има много више цигле него што је у ствари било. Почетком априла Је-врем му је писао из Шапца, да може послати само 20.000 ко-мада. Због тога је хаџи неимар морао претресати развалине некаког старог подрума, који се у близини конака налазио и из њих вадити циглу. Целог пролећа и лета 1830 године примио је из Шапца само 26.000 цигала, а из Пожаревца 17.000. Било му је потребно још 60.000. У Београду су се могле наћи само мање количине, сигурно старе цигле, по десет гроша сто-тина. У Земуну је било цигле, али је била скупа. Земунци су тражили шест талира за хиљаду.

У јуну је неки Гајица у Смедереву набавио мајсторе да леку циглу и обећавао да ће му за месец дана бити готова. Зато је хаџи неимар предлагао, ако та смедеревска цигла буде јевтинија, да се чека на њу, јер се за тих месец дана има шта друго радити на конаку.

За грађење Новог конака употребљена је и већа количина липових, лескових и орахових дасака. У априлу 1830 хаџи Никола је писао кнезу, да је липове и лескове даске добио, а орахових му треба 100 комада. Ако су осечене да му се по-шаљу, а ако нису да се потраже код неког, јер су боље суве. Сирове би пре употребе морале да се суше.

У исто време тражио је и 150 греда. Годину дана раније Јеврем је био погодио са неким Турчином већу количину греда, али како се оне хаџи Николи нису свиделе, Турчин је одбијен, те је греде продавао другима. Држао их је негде поред Саве и зато, кад је у пролеће 1830 наишла велика вода, она ту грађу

је 142.484.28 за саму грађевину, а 10.245.27 гроша на уређење парка, каснијег «Финансијексг парка.»¹⁾

*

Почетком 1831 отпочело је уређивање Топчидера и спремање његово за кнежево пребивалиште.

Седмога фебруара те године Петар Лазаревић и Стеван Пазарац известили су кнеза, како су по његовој заповести отпочели ограђивање Кошутљака и како се надају, да ће посао до Задушне недеље свршити.²⁾

Одмах затим кнез је наредио да се припреми грађа за издање конака у Топчидеру. Због тога је 24 фебруара писао Вучићу:

«Постарајте се да у договору с капетаном Станковићем пут дуж и преко Топчидера, где год искварен и од воде излокан буде добро оправити дате. Никаква кола не пуштајте да преко Топчидера иду, да ливаде кваре. Ви ћете се при том постарати, да неколико кречара нађете, да ми креч пеку, јер сам у намјеренију нека зданија у Топчидеру градити.»

Вучић је одговорио кнезу 28 фебрура, да је нашао кречаре и погодио се с њима да испеку једно 100.000 ока креча, по 70 пара 100 ока. Дрва има кнез да да, и креч до грађевине његови људи да превозе. Тек кад се примљени креч измери, да се исплати. Чим је кречаре овако погодио, Вучић их је послао да траже згодно место за печење креча.³⁾

Крајем марта кнез је послао Стефану Пазарцу план топчидерског конака и подробна упутства како ће почети грађење и како ће њиме руководити. Кнез је назначио тачно и где ће се темељи копати и како ће се материјал прибавити.

Пазарац је према примљеном плану и кнежевим упутствима ископао темеље и припремио грађу. За циглу је писао неком Берки да му пошаље из Пожаревца 18.000 комада. Али то није било довољно. Зато је предложио да се и остатак цигле пече у Пожаревцу, пошто је тамо јевтинија. Годину дана раније цигла је у Пожаревцу стајала 11 гроша хиљада с дрвима, а у Београду се продавала стара по 6 гроша стотина, а нова још и скупије.

1) М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, I, стр. 762.

2) Држ. Арх. Конак П. Лазаревић кнезу, 7. II. 1831.

3) Држ. Арх. Конак, Т. В. Перишић кнезу 28. II. 1831.

По Пазарчевом мишљењу даске за кров требало је набавити из Шашовца и Голуца, јер су у Београду биле исувише скупе, стајале су 60 пара комад.

Двадесет и деветог марта 1831 године Пазарац је известио Милоша, да су темељи готови и да ће се сутрадан отпочети издање. На то му је Милош одговорио:

«Примио сам писмо ваше од 29 прошлога месеца и разумео расположеније при почетом грађењу конака у Топчидеру. Одобравајући вам досадашњи поступак у том јављам вам, да оно количество цигле, које вам преко пожаревачких цигала недостане ту у Београду докућите, јер ће нам време кратко бити, да на пециво нове цигле очекујемо. Такође и за даске сам тог мненија, да их ту у Београду купите, јер док би се из Шашовца и Голуца до Топчидера даске довезле, стаде би нас по мом рачуну онако скупе, као те што ћете у Београду купити.»

«За козе сам већ пхсао да се тамо дотерају. Ви ћете ми јавити дан и часло њиховог доласка. За надничаре и посленике при грађењу конака наредите да по неколико људи из околних села Топчидеру на посао опредељују се».¹⁾

Камен за зидање конака у Топчидеру, вадилу су, сигурно негде у близини конака, мајстори Цанџери.²⁾ При радовима су употребљавани и робџаши. Помиле се неки Ђорђе Мило-сављевић из Мале Иванче, који је с клечком на ноzi радио око конака.

Цео доњи бој био је већ озидан до 20 маја. Али тада је настао застој. Због велике воде задоцнили су сплавови са тредама из Шапца, а да није тога било, могао је конач за петнаест дана већ бити под кровом.

Остатак цигала набављен је из Аустрије, по 22 цванцика хиљада. «И то је царска цигла, а не трговачка, хвале је да је добра и да у једној шест ока долази». каже Пазарац у своме писму кнезу. Сам Пазарац ишао је у Бољевце, Прогаре и Купиново ради ове цигле. Набавио је 50.000 комада.

У Барајеву је за топчидерски конач истругано и у Топчидер дотерано 3000 комада липових дасака, али је Пазарац

1) Држ. Арх. Конак 29. III. 1831.

2) Држ. Арх. Конак 12. IV. 1831. Пазарац кнезу.

нашао, да ни половина није добра. Ђерамида је грађена у Београду, међутим није била добра. Пазарцу се чинило, да је то због рђавог времена.¹⁾

Тако је зидан кнежев конак у Топчидеру. У исто време отпочели су и први радови око уређења Топчидера и Кошутњака.

Око Ђурђевдана Вучић је питао кнеза хоће ли се везиру, као и ранијих година, дати пред празник неколико јагањаца и хоће ли му се дозволити да по обичају шаље своје коње «на чаир» у Велико село, Циганску беру и Топчидер. На то је Милош одговорио:

«Топчидер је мој и ја ничије коње не пуштам, а честити везир нек дева коње куд и досад!»

Милош даље каже Вучићу, да ће о обличним поклонима везиру добити упуства, а засад нека купи «једно-две котарчице јаја», нека их обари и пошаље честитом везиру у харем на поклон.²⁾

На тај начин Топчидер је престао бити чаир за испашу везирских коња и постао је кнежева резиденција.

Топчидерски конак «са преправкама и доправкама свију принадлежних зграда» стајао је 76.283,13 гроша. За сам к онак издато је 63.819,39; за оправку куће, гостионице 3697; за коњушницу и собу за млађе 2103; за «куварницу» са три собе 2364; за лекарницу, шупу и коњушницу 1.566,30; за кућу «шпидрелју с ћилером» 608 и за амбар до реке с преградом 2.124,30 гроша.³⁾

*

Ђумрукана, на Сави, она стара зграда Царинарнице на савском пристаништу, са аркадама, што и данас постоји завршена је 1835 и коштала је 294.742 гроша. И њу је градио хаџи Никола Живковић. Цигла за Ђумрукану прављена је и печена на оној страни Саве где су сада најнизовнија купатила београдске «плаже». Предузимач за израду цигле био је неки Стојко Паунковић. И Ђерамида је прављена на оној страни, а песак је довожен са једне адице, која се баш те године појавила била на ушћу Саве у Дунав, наспрам Града. Тај

1) Држ. Арх. Конак. Пазарац кнезу 24.V.1831

2) Држ. Арх. Конак Вулић кнезу.

3) М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије I, стр. 726.

спруд је тиме потпуно разнесен и више се није показао.¹⁾

Истовремено са Ђумруканом зидане су 1834 још и ове зграде: Велика касарна, која је доскора служила као привремена зграда Парламента, двор Београдског Народног суда у Савамали, Нови кнежев двор у Топчидеру, кула на Врачару и Табакана у Топчидеру.²⁾ За све те грађевине била је потребна велика количина грађе. Како је набављана дрвена грађа лепо се види из једне белешке, која је изашла у Српским Новинама од 10 фебруара 1834 године:

«Његова Светлост књаз наш намерава зидати пролетос више зданија народни у Београду и потребује к томе разне струке грађе: 14 хиљада греда и томе числу соразмерно количество дебље и тање грађе. Тога ради препоручио је указом својим од 1 фебруарија № 302 Суду народному србскому, да одмах распише надлежним властима нахија: соколске, ваљевске, капетаније Рађевине, нахије ужичке, старовлашке, пожелске, лазарске и рудничке, да грађу ту одсеку, а част ваљевске нахије и нахија шабачка и београдска, притом и капетанија јадранска свуку је на обалу савску. Будући да књаз по правдољубију свом за право налази, да све време овога терета не падне само на народ вишепоменутих нахија и да оне без сваке плаке раде, већ и сав народ у томе да учествује, кад ће се зданија она за потребу свега народа србскога грађити, то је у исто време изволео заповедити, да суд народни одреди и умерену цену, колико ће се платити онима, који предречену грађу одсеку, а колико онима, који ће је на обалу свући. Суд народни расписао је већ овај налог надлежним нахијама.»

Трећега маја 1834 кнез Милош је приспео у Топчидер. Доклегод се у Топчидеру бавио, он је скоро свакога дана излазио у Савамаљу и разгледао «где би најзгодније место било за зидање обштенародни зданија, која ће се у истој махали градити.»³⁾

Кад је Ђумрукана већ била почела да се зида, он јој је учинио и једну званичну посету. То је било 22 септембра 1834 године. Кнез је дошао у Београд пред подне. Био је

1) М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије.

2) Ср. Л. Поповић, V писмо.

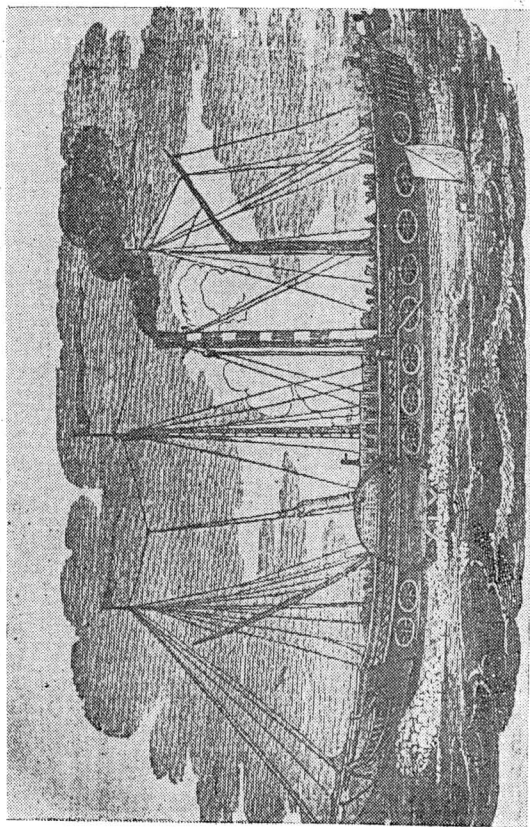
3) Српске Новине 12.V.1834.

забрани сваку припрему за његов дочек. Па ипак од Саве до Ђумручког здања биле су се поређале гомиле Београђана искупљених да виде и поздраве кнеза. Са Милошем су стигли: кнегиња Љубица, кнежевићи Милан и Михаило, кнежеви унуди по Ђерци Лазар и Милош и више чиновника. Чим је сишао с коња Милош је пошао да прегледа нову грађевину «која се од сечена камена, по европском укусу и са стубовима на улици» зидала.

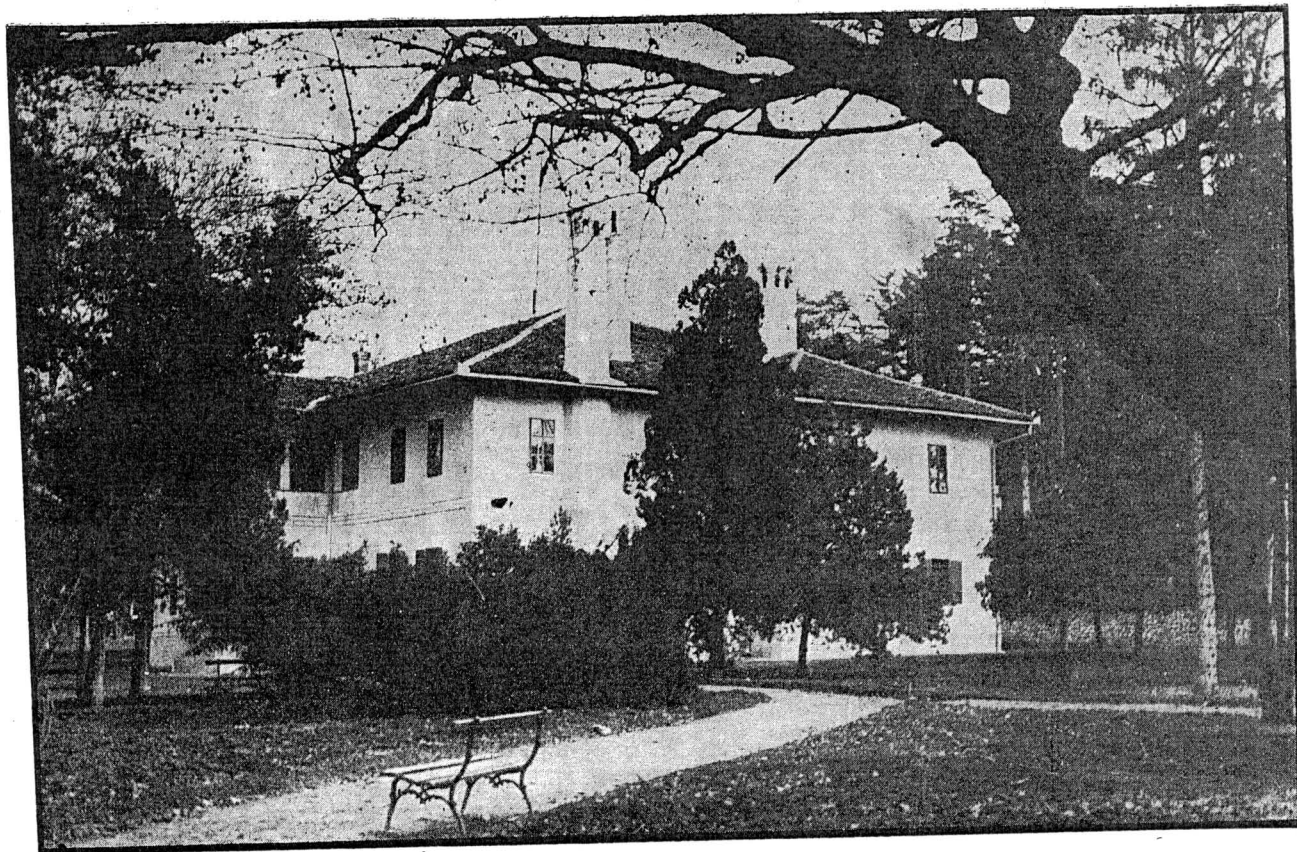
Пре кнеза у здање старе Ђумрукане, које се у близини налазило, приспела је из Земунa старија кћи Милошева Петрија, са својим млађим синовима Јевремом и Настасом. Високим гостима приређен је у старој Ђумрукани «сјајан ручак». Око икндрије кнез је отишао у Топчидер, а г-ђа Петрија се вратила у Земун.

*

Из ових неколико примера јасно се види, са колико су се тешкоћа имали да боре они који су почели изграђивање новог Београда и колико је и сам кнез Милош зидању придавао важности и интересовао се чак и за појединости.

Први „пароплов“ на Дунаву, дрворез „Српског народног листа из 1834 г.

Топчидерски конак

Коло пред чељустима турских топова

Од хуке великоварошког живота и лутњаве моторних кола свих врста и величина модерни Београђани и не запажају, да на београдским црквама постоје звона и да та звона звоне. Међутим, они међу њима, који воле те побожне звуке, што позивају верне да се сете Бога, могу да слушају не само београдска звона, већ је довољно да окрену дугме свога радио апарата, па да у својој соби чују звона са Маркове цркве из Загреба, са универзитетске цркве у Пешти, са цркве светог Мартина Пољског у Лондону, или са какве варшавске или краковке готске катедрале. Сваки дан у подне кроз велике звучнике, цео Калемегдан бруји од звона из Пеште.

Пре сто година, међутим, крај старе београдске цркве није било ни звонаре ни звона. Верни су позивани у цркву кленалима; као на Велики петак. Јер Турци нису трпели да у царском граду презрени звуци ђаурских звона ометају молитве муззина са врхова многобројних тананих минарета. И зато су ондашњи Београђани прижељкивали звона као нешто велико и недокучиво. За њих звук звона није значио само један обичан верски обред, звона су била символ вековима очекиване слобде.

После Другога устанка звона су у Београду први пут зазвонила на Беле покладе 16 фебруара 1830 године. Ондашњи Београђани придавали су томе чину толики значај, да је Милан Милићевић могао рећи, како су они сматрали да је тиме већ и Косово освећено. Того дана приређене су у Београду такве свечаности и такво народно весеље, какве Београд догле још није видео. И мада су са Града на цркву и варош били уперени турски топови, спремни да ступе у дејство, цео Београд играо је од радости.

*

На место данашње Саборне цркве, онде где је она сада, постојала је стара православна црква још из времена аустриј-

года у Београду у двору Књаза Милоша, који му за верну службу постави ову стену на гробу».

Ево како Јоаким Вујић описује унутрашњост цркве.

«Унутри у цркви јест све по начину християнском устројено, како што је олтар с часном трапезом и проскомидијом; на часној трапези лежи свјато евангелије и службеник, а напред на трапези стоје чираци и једно мало звонце, потом у олтару јесу богато украшени окроти за пет свјашченика и два дијакона и многе друге црквене вешти. Потом следује прилично темпло (иконостас) с лепима иконама и кандилима украшено, а пред темплом стоје седам велики чирака с многима свећама. Пред чираци је олет с десне стране иконостас с иконом Светог Михаила Архангела. Потом следују две певнице с потребним књигама снабдене. После певнице с десне стране јест владичин стол, а после њега следује украшени стол Јего Књажевага Сијатељства г. Милоша. Овај стол јест сав измолован и свуда златом искићен и украшен. Горе на овом столу јест изобразена икона св. Оца Николаја, Господарево кресно име, а под иконом стоји написан с белима писменама овај стих: «Милост твоја, Господи пожелет мја веја дни живота моего».

На средини цркве високо је један велики полилеј.¹⁾ Са леве и десне стране уз јужни и северни зид били су као и данас столови окренути једни другима, али су поред њих по средини цркве била још два реда столова. Најглавнији београдски трговци имали су сваки свој сто поред згда и ти столови прелазили су са оца на сина. Остали грађани имали су столове по средини цркве, или су стајали на пролазима између столова.

Изнад припрате и стара је црква имала једну галерију сличну данашњем хору, само што је тај «хор» био сав испреплетан решеткама иза којих су Београђанке слушале службу Божију, пошто жене нису имале приступа доле у цркву.²⁾

*

Хатишерифом од 1829 призната је Србији слобода богослужења. Милош је то признање одмах искористио и наредио да се на свима црквама подигну звона. Отпочело се са дизањем звона на београдској цркви, јер се ту могао очекивати најјачи отпор Турака, а кад се Турци Београђани сломљу

¹⁾ Ј. Вујић, Путешествије по Србији, С. К. З. I, с. 25.

²⁾ Ср. Л. Поповић, II писмо.

ске окупације од 1717 до 1739. Кад су Турци поново ушли у Београд 1740 године, они су јој срушили сводове и опустошили је. Тек касније Београђани су од Турака добили долуштење, да подигну нове сводове, али ти сводови нипошто да не буду високи. Једно зато, што су грађени на брзу руку, а друго што нису имали довољну висину, нови сводови су брзо почели попуштати, заједно са црквеним зидовима, који нису могли издржати њихов неправилни прелисак. Због тога је та стара београдска црква у више махова морала бити поправљана, док најзад 1836 године није срушена, да се на њено место подигне данашња Саборна црква.¹⁾

И стара црква, као и ова данашња, била је посвећена Архангелу Михаилу. Са леве стране западних врата на гробу Доситеја Обрадовића још је постојела првобитна плоча са старим натписом, изрезаним 1811 године, одмах после смрти Доситејева. Турци су тај натпис истругали 1813 године, али се још могла разабрати по која реч.

Са десне стране западних врата био је гроб Петра Новковића Чардаклије. И на њему је била плоча са иструганим натписом. По Вуку тај је натпис некада гласио:

«Родољубцу камен сеј Срби полагајут

«Дела сего безмертием Сербс увенчајут,

«Србиј во Росију посланику перва,

«Да разори турецка сједину окова.

«Петар он бје Новаковић родом Спировиј

«Чардаклија капетан и сенатор Первиј

«Благодлерној Србији радост на плач паде

«У тисјашти осам сот осмом преставија
в Белградје.»

Мало даље на гробној плочи Ђорђа Поповића — Телеша писало је:

«Ова стена покрива кости Георгија Поповића, рождена у Загорју у пределу Епирскому и десјат лет Сербскому Књазу Господару Милошу Обреновићу и народу Сербскому, и по вишој части Драгоманом у Београду Сербском, за време Везира Марашли Али-паше и Абдурахима, верно послуживша а убијена от Слахије Маглићкога Дервиша Бешамића 1-го августа 1825

¹⁾ М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија.

после ће ићи лако. Показаало се касније да је овакво гледиште било оправдано.

Већ 10 јануара 1830 године кнез Милош је из Крагујевца писао таторима београдске цркве, да наруче једно звоно од 2 центе, друго од 4, а треће од 6 цента у Земуну или где знају.

Капетанима у београдској нахији заповедио је, да осеку дугачке балване и друге греде и диреке, па ту грађу да превуку у Београдску цркву, да се од ње начини звонара за звона, која ће се дићи да звоне кад се у цркви служи богомоља.¹⁾

Изгледа да ову кнежеву наредбу татори нису били у стању на време да изврше. Са набавком звона биле су скопчане многе тешкоће. Прва нова звона стигла су из Аустрије у Београд тек у половини новембра 1830, читавих девет месеци после онога знаменитог дана, када су у Београду звона први пут зазвонила.

Међутим већ 5 фебруара 1830 кнезови Београдске калцеларије писали су Милошу, како су им стигла три звона из кнежине кнеза Николe Станковића. То су вероватно била лека стара звона из доба Карађорђевог, која су 1813 године била скривена негде у Станковићевој кнежини.

Мајстори су тада већ радили на подизању звонаре. И сам кнез Никола Станковић са осталим кнезовима из Београдске народне калцеларије присуствовао је томе послу. Милош је редовно извештаван о напредовању предузећа и о држању Турака.

Девелотога фебруара јавио му је Алекса Симић како се звонара гради на земљи, па тек кад се склопи дићи ће се. Мајстори се надају да ће до среде у вече све бити готово осим покривача. Међутим није тако било.

«Звонара нам још није дигнута, — писао је Симић 13 фебруара — осем четири велике диреке. Сад их пајантимо и надамо се да у суботу на вече звонимо».

Шеснаестога фебруара све је било готово и звона су зазвонила, али после велике муке и дугих преговора са Турцима.

Чим је везир чуо преко Турака ерлија, да су звона дошла и да се звонара већ гради позвао је четвртог фебруара кнеза Перу (Петра Цукића) и у присуству кадије алајбега и још неколико ерлија упитао га:

¹⁾ М. Ђ. Милићевић, Споменик 808.

— Од кога имате дозволу да звона овде у Београду дижете?

Кнез Пера је одговорио, да се звона дижу по заповести Милошевој. Затим се позвао на царски ферман и подвукао, да о свему томе Милош има углављен споразум са девлетом (врховном влашћу у Цариграду).

На то је везир казао Цукићу, да звона не диже док Милошу не јави, да Милош покаже девлетску дозволу за дизање звона и док не дође царев изасланик, који се у Београду очекивао.¹⁾

Мислећи, сигурно, на овај састанак Цукићев с везирем М. Ђ. Милићевић наводи једну занимљиву анегдоту:²⁾

«Паша једнога дана, каже Милићевић позове Цукића и упита га: је ли истина да намерава подићи звона у Београду?

«— Истина је, одговори Цукић, јер тако заповеда кнез Милош.

«— А ако се Турци побуне и вас исеку? упита паша.

«— Мени је свеједно. Ако дигнем звона ви велите да ћу погинути од Турака; а ако их не дигнем знам да ћу погинути од кнеза Милоша. И ја волим да погинем од Турака вршећи свју дужност, него да ме погуби кнез Милош као свога недовољна чиновника!...

«Паша слегне раменима».

Овакав Цукићев одговор није забележен у званичном извештају, који су кнезови послали Милошу после састанка Цукићевог са везиром и по коме је разговор између везира и Петра Цукића текао онако, како је горе изложено. Ипак вероватно је, да је Цукић могао овако одговорити везиру.

Осмога фебруара стигао је из Крагујевца у Београд Алекса Симић и одмах у име кнежево ступио у додир са везиром и отпочео преговарање о звонима. Он је за то од Милоша имао опширне инструкције и већ сутрадан послао је књазу дугачак извештај о стању у Београду и о своме првоме разговору са везиром.

Поводом «установленија звона» он је у Београду још првога дана чуо и видео много што-шта, што кнезови нису били јавили Милошу у Крагујевац.

¹⁾ Држ. Арх. Београдски суд, кнезови Милошу, 5. II. 1830.

²⁾ М. Ђ. Милићевић, Споменик 808.

Речено му је тада како београдске ерлије не могу нипошто допустити, да се звона дигну, па макар сви због тога изгинули, и како су прегрили да ће ударити на Србе, кад звона стану дигнути, па шта било нек буде, јер се не може на једном месту и језан учити и у звона звонити.

Ото Дубислав, племенити Пирх

Са писмом, које је од Милоша био донео и са овим гласовима, које је у Београду чуо, Алекса Симић је отишао везиру, прочитао му писмо и саопштио му шта се по Београду говори.

Везир му је поновио оно, што је и клезовима казао, то јест захтевао је, да се звона не дижу, док из Цариграда не дође царски изасланик. Али Симић је остао при своме. Још једанпут је изаслужио везиру све разлоге, које му је час пре и из Милошевог писма читао.

— Нама није потребно чекати долазак хоџаџанов, тврдио је он, кад имамо хатишериф, по ком нам се дозвољава слободно богослужење.

— Вама се и не забрањује богослужење, већ само дизање звона, — приметио му је Хусеин паша — а о звонима у хатишерифу ништа не стоји.

— Истина је да у хатишерифу ништа не стоји за звона поименце, одговорио је Симић, али под богослужењем подразумевају се и звона, јер и то стоји у догматима наше цркве.

— Ако би се то и тако разумевало, продужио је везир, опет немате узун (дозволу) од цара да звона дижете, јер у

хатишерифу за све оне пунктове не вели цар да их је дао Србима, но да ће дати. Према томе треба чекати да се све то добије, па тек онда дизати звона.

Ни то Алексу Симића није збунило.

— Ми осим онога превода хатишерифа, који смо овде преводили, рекао је он везиру, имамо превод и из Цариграда, који смо касније добили. И у том цариградском преводу стоји овако, како ја кажем. Поред тога у хатишерифу се налаже вама и кадији да се уклањате од свега онога, што би могло имати каквих рђавих последица у погледу испуњавања царског хатишерифа.

И једно и друго везир је одрицао и тврдио, да тако у хатишерифу не стоји, нити је он то видео, а он зна читати фермане и разуме шта пишу.

Најпосле је везир ипак почео да разговара лепим са Симићем и као да прекорева Милоша зашто претходно није њега известио, па да се лепо договоре.

— Немци хоће да ударе један дирек у Саву, што мере воду, говорио је везир, па ми опет јаве да знам шта се ради у компљуку, а камо ли ви овде, у царској земљи, где сам ја везир и где ја за све цару одговарам.

Симић му је на то казао, да Милош није судео за нужно питати везира и договарати се са њим, пошто је Србима по хатишерифу дато «слободнонутрење правленије».

Везир је и на то приметио како у хатишерифу стоји да ће се то дати Србима, али да није дато. Затим је тврдио како су му ерлије искале узун да се селе, ако ће у Београду ударати звона, али да им га он није могао дати без царске заповести, коју нема. Дакле, пошто он не може дати ерлијама дозволу да иду, а оне не могу допустити да у Београду, где језан учи, ударату звона, то ће се, тврдио је паша, сигурно побити са Србима кад Срби стану дизати звона. Он их је мирио, али није могао ништа да учини. Ерлије су се много поплашиле, кад су чуле, да ће са хоџаџаном доћи у Београд и Милош са 10.000 наоружаних људи. Они веле, да више воле сви изгинути него да им се од Милоша учини превара и да буде као што је раније било, кад је Сулејман паша излазио из Београда, па погинуо на Врачару.

Пошто је саслушао све ове Хусеин пашине разлоге, Симић

га је запитао: како могу оно време сравњивати са садашњим, кад се са царем по шеригу све ради.

Везир је одговорио, да пошто Србима, по његовом тумачењу хатишерифа још ништа није дато, а Срби дижу звона, то већ није по шеригу већ својевољно, а кад се то чини својевољно, онда људи имају разлога да мисле, како ће се и све остало тако радити.

После ових пашиних прекора Алекса Симић је мало по-дигао тон.

— Књаз неће доћи у Београд са десет хиљада људи, рекао је он везиру, но ако ерлије изведу какву Ђурунтију (немир) приликом намештања наших звона, књаз ће вам после сигурно доћи у госте са толико људи. Пре ви можете бити криви код девлета, ако Турци при намештању звона начине какву Ђурунтију, него књаз, што намешта звона без девлетског одобрења, како ви кажете.

Најпосле Симић је рекао везиру, да се звона по Милошевићу наредби морају дићи и упитао га, хоће ли ерлије ударити тада на Србе.

Везир му је одговорио како ће гледати да не ударају, али он за то не стоји добар. Затим је поручио Симићу, да поздраве Милоша љубазно од његове стране и замоли га, да бар протегне посао око овог намештања звона, ако баш неће да га обустави сасвим, док хоџаћан не дође, а после шта му драго.

У овоме разговору Симић је питао Хусеин пашу и за његово мишљење о Милошевом доласку у Београд. Паша му је на то одговорио:

— Сад не треба никако да долази овамо, јер су се Турци сасвим озлоједили, па може бити свашта.

Из свију речи везирових Симић је закључио, да су се Турци више били поплашили од Милошевог доласка у Београд, него што им је било стало до намештања звона.

Док је Алекса Симић овако преговарао са пашом у Граду, у вароши је владала велика узрујаност. Пронесли су се свакојачки гласови. Говорило се међу Србима да је везир Турцима већ и чебану издао за предстојећи напад, а Турци су чврсто веровали, да ће Милош са оружаном војском доћи у Београд и то утолико пре, што су тих дана из Пожаревца у Београд послате веће количине брашна, што су спремана нека дрва

и што је кнез Пера већ био издао наредбе, да се уреде коначи за смештај кнежевих пратње.

Усред ове нервозе и узнемирености у Горњем граду, до цамије, у неким новим кућама, које је градио Абдурахман паша, припреман је конач за царског изасланика, хоџевана, хешаф ефендију.»

Показало се, међутим, врло брзо, да ситуација није била онако страшна, као што је везир говорио и као што је Алекса Симић првога дана у Београду чуо. Симић је после разговора са везиром дошао у везу са угледнијим Турцима, ерлијама и они су му поводом подизања звона изјавили, «да је њима то само противно, а и су баш научили негремјено бити се са Србима кад стану звона намештати».

Изгледало је по свему, да је сам везир био највећи противник звона и да је он оним ерлијским претњама само хтео да заплаши Србе.

Што се тиче Милошевог доласка у Београд ерлије су остале јале упорне, те се веровало, да ће оне покушати и силом да спрече улазак Милошев у варош «и то од невиног страха, а не од јордама» (беса). Ерлије су говориле да верују Милошу, али кад он доведе «онолики калабалук» они не стоје добри, да се неће породити кавга, макар само између двојице, а то би било дозвољно да се начини општи метеж. Зато им се чинило да је боље пре мрети, него после гледати шта се чини од њивих жена и деце.

Чим је примио извештаје о стању у Београду, Милош је 11 фебруара послао Алекси Симићу писмо са новим упуштвима. То писмо Алекса Симић је примио 13 фебруара у 4 сата ноћи, то јест у 20 часова и одмах је са њим отишао везиру.

Нашао је везиру у сасвим другој ђуди него што је раније био. У недељу пре тога у Београд је стигао татарин из Цариграда и донео везиру заповест «да уништини далбуану и њој принадежуће алај-чауше, а уместо мехтеране да му свира трумбета, коју још није почео употребљавати». Ове заповедњачке реформе нису се свиделе Хусеин паши. Симићу се учинило, да су оне «сломили рог» везиру. Јер на Милошеву «возраженија» везир није ништа одговорио. Само је принао, да нема права бринути се о Милошевим пословима, кад ће Милош сам цару одговарати, ако буде штетно урадио, што је цару противно.

Везир је сад чак одрицао да је Симићу изрично казао, како ће ерлије ударити на Србе кад буду подизали звона. Тврдио је, како је казао само толико, да се ерлије буне због звона.

У исто време и ерлије су се почеле правдати, Симићу, како оне нису ни на ум имале «викати на звона», но да их је на то везир наговорио и готово их принудио. «Следователно све је то везирова мутња», закључивао је Симић.)

Па ипак 16 фебруара, онога дана, кад су звона дивана, Турци су покушали, да у последњем моменту застраше Србе не би ли они одустали од свога посла. Али то им није помогло. Звона су тога дана завонила. Ево како М. Ђ. Милићевић у Сломенику описује ту велику свечаност у Београду:

«Радост ондашњих Београђана била је неописана. У порти је стајала постављена трпеза, и чаброви пуни вина готово целу недељу дана. Ту се јело, пило, певало и играло: коло се је водило на Вршчку капију, па на Саву и испод Калемегдана опет пред цркву. Старци, већ изнемогли, болесници на умору, доношени су под звонару да руком повуку за уже, да чују глас звона па задовољно да умру. Родитељи су доносили у наручју малу децу своју и давали им ужета од звона да се час пре дотакну те велике народне добити и среће: за недељу дана звона су готово без прекида звонила.

«Турски топови с Града били су наперени на цркву и тобице с палачима у рукама стајале су поред топова, а многе су буле повезале своје бошће и спремиле се да беже у Град, чим прва пушка пукне, али ни један топ с Града није пукао. Турци наоружани до зуба владали су се мирно код својих кућа и у дућанима. Само један, дивно одевен, на хагу зеленку пројахао је кроз улице пуне веселог народа, не говорећи ни-ком ништа.

«И тако је тај радосни догађај прешао сасвим на миру». 2) Везир је у међувремену био добио заповести из Цариграда «да своје даире умаљава». Из тога је он извео «да ће се везирски салтанат дигнути» из Београда. Милош, са својим утицајем у Цариграду, могао му је бити у помоћи при тој неприлици. И зато је желео да Милош, «буде мукает» за њега, не би ли га девлет оставио негде око српских граница, а најбоље у Нишу.

¹⁾ Држ. Арх. А. Симић Милошу, 9, 10 и 13. II. 1830.

²⁾ М. Ђ. Милићевић, Споменик 808.

У разговорима са Алексом Симићем сасвим је због тога омекао. Кајао се чак што је пружио оне сметње око подизања звона.

Седамнаестог фебруара, док су још у вароши трајале свечаности, он је позвао Симића и рекао му, како је само желео да Србе учини стрљивим да не дижу звона, док хоћећан не дође, а друго ништа није намеравао. Пошто се Срби нису хтели стрпети, он им честита звона да са здрављем звоне. Затим је додао:

«Ако је за моје пређашње противљење коца Милошу остао атар, нека ми опрости и нека ми не гледа кусур. Ја сам морао с једне стране онако чинити, да ми ерлије не рекну, да ја то чиним, а другојаче мени и вери мојој ништа не шкоде звона. И ја сам опет с коца Милошем пријатељ, као што сам и био и он другојачије нек не мисли!» 1)

Београдска општина сматрала је за дужност да се кнезу захвали за звона. Зато му је 17 фебруара послала дарове, на жалост не зна се какве, са овим писмом.

Ваше Књажевско Сијатељство, Всемилоствијши Государу, Ми долепотписани подајши раби Вашига Књажевско Сијатељства, Обишество Београдско, екслајди по дужности нашој Вашем Књажевском Сијатељству покорнејши наши поклон, сверху отаческога Вашига за отечество наше стараније поднети, усуђуемо се Вам при чувствованију настојеће совершене наше у богослуженију слободе усерднејше благодарити. Неусишне труде, Всемилоствијши Государу, и подвиге ваше за нашу срећу ми достојни хвалити и благодарити у састојанију нисмо. Младези ће вам Паладином руком, којој се посвештава, велич благодарности плести. Но ничим маће ни ми, по могућности нашој, одаемо Вам топлу благодарност и Ваши skut цјемудји узимамо себи чест с неограниченим стразопочитанијем до смрти назвати се

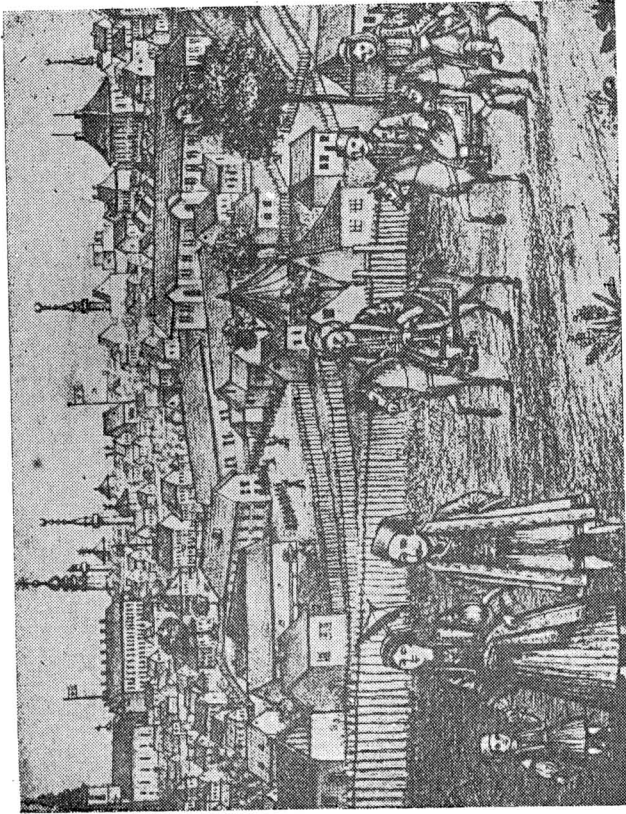
*Вашига Књажевскога Сијатељства
у Београду
17 фебруара 1830*

поданиши раби

Обишество Београдско.

Недељу дана после подизања звона стигао је у Београд цареки хоћећан Тешаф ефендија.

¹⁾ Држ. Арх. А. Симић Милошу 17. II. 1830.

Детаљ са слике на страни 21

Кнезови Народне канцеларије дочекали су га иза Лаудановог шанца, а до Таш мајдана су изишли алајбег са спахијама, ерлијским и топчијским агама, неколико везирових ичџа и везиров капилар ђаја. Везир је царском изасланику послао свој интов по башчаушу у сусрет до Колара. А један везиров хат чекао је Ђешаф ефендију пред Београдом, тако да је хоџаћан на том везирском хату свечано ујахао у варош. Скупа је пред њега изашло око сто људи.

Пшште се поздравео са онима што су га дочекали, Ђешаф ефендија упитао је Алексеу Симића:

— Јесте ли наместили звона и звоните ли?

— Јесмо и звонимо!

— Нисте добро учинили! приметио је царски изасланик. Ако и имате узун у хатишерџу да можете звона дизати на цркве и звонити, требало је барем за царски хатар да не узнемирујете везира са звонима у ове рамазанске дане.

Тако је говорио царски човек, али тада је већ било касно. Звона су увелико звониле.

Лажљиво пријатељство

Ништа, можда, не би било занимљивије од једне пажљиве и испрне студије односа између београдских Срба и Турака тридесетих година прошлога века.

Било је ту толико занимљивих момената, толико парадоксалних појава, толико људских трагедија и неочекиваних авантура, да је тешко све то замислити у једној, не баш много великој касабн, какав је Београд онда био.

Чудни процеси вршили су се тада у Београду. На једној страни имали смо спахџе, аге, бегове, царске синове и опаковиће, који су, један за другим срљали у беду и очигледну пропаст. И били су свесни тога. Али њих сопствена судба као да се није тицала. Скрштених руку и мирна, спокојна лица, дојучерашња господџригледали су, како им се пружа просјачки штап. Узимали су га и полазили у проињу исто онако охолно и надмено, као некада, кад су ишли да покупе десетак са својих спахлиука. Рајетин, који пружа милост, био је за њих исто тако ниско и презрено створење, као и рајетин који своје спахији вода опанке.

Надругој страни имали смо хришћански део становништва. У њему је све врло од грозничавог живота. Ту се радило и борило. Оно што су Турци у своје зачмалом фатализму испуштали, то су Хришћани дочекивали, искоришћавали, гурали напред. Лукави, чуљерни и препредени Грци и Цинцари шпекулисали су и гомилали капитале. Одважни и безобзирни шумаднјски сељаци, широким гестовима, обарали су све препреке, које су тада још сасвим ориенталски Београд одвајале од запада.

У најчуднијој вароши нико се тада ничему није чудно. Дојучерашњи слуга постајао је господар, и сви су га поштовали. Македонац, продавац симита са угла сокака, подизао је палату вишу и лепшу од сараја мухафиза и паше од три туга и нико се у томе није дивео ничем другом, до лепоти и величини ку-

ће. Жене бесних бегова, који су улицама недавно пролазили искићени златом и праћени многобројном тевабијом просиле су и продавале ексере из својих домова. Нико се на то није освртао.

Чудно се доба преживљавало. У Београду су постојале две власти, а поред њих у многом погледу владало је безвлашће. Хришћанина, макар и највећег злочинца, ако је својим злочином само Турцима штете нанео, српски кнезови спасавали су из пашиних казамата као невина човека. А паша, највеће крвелоке и зулумчаре из своје тевабије кажњавао је само формереди, само онолико, колико је било неопходно потребно, да се заварарају Срби и српске власти.

Па ипак у односима између Срба и Турака владала је најстрожија учтивост. Клањајући се пред пашом и љубећи му екуче српски кнезови су му отимали комад по комад власти и молећи га за милост и заштиту непрестано су држали кажицрсте уперене на десетак хиљада наоружаних шумалијских сељака око Милоша и на празне магацине око сараја.

Паша и сви Турци око њега са велике висине гледали су на рају и њенога баш кнеза. Изгледало је, по њиховом држању, као да сав народ живи од њихове милости. У ствари од Милошеве добре воље зависило је, хоће ли паша моћи хлебом да исхрани своју тевабију.

Једном речју Турци су ленствовали и господујући пропала, а Срби су служили, радили и у једном огромном напору стварали предуслове за економски и културни напредак, коме су, за неколико векова Турци били затворили врата.

*

У почетку Милошеве владавине ђаури су се строги морали придржавати свих одредаба турских закона, који су огранчавали слободу неверника.

Они су се морали по оделу разликовати од муслимана, њихове куће нису смеле бити више од муслиманских. У ваљоши се није смео чути ни звук њихових звона, ни глас њихових молитава. Хришћани нису смели јавно ни свињско месо да једу, ни вино да пију, нити да се крсте и крстове покажу. Своје умрле морали су сахрањивати тајно; јавно их нису смели ни жалити. Поред Турчина нису смели на коњу пројавити ни са оружјем проћи.

Сваки Турчин поступао је са Хришћанином као са својим сопственим робом.

«Сељаци, кад би продали Турцима дрва или брашно, каже Сретен Ј. Поповић, ови истина не би им хтели зајести, но би поштено платили, али су се с друге стране накнађивали. Кад би сељак истоварио дрва, онда би му Турчин заповедио да му изнесе

Стојан Симић (Слика Н. Музеја)

из авлије ђубре или друго што дотера. И тек што би га један пустио, други би га доватио. За једног се нашег сељака прича, да је тако скоро недељу дана по Београду провео, док није наишао на мога оца, те га те беде курталисао. Прича се да су неки сељаци, да би се тих зулума курталисали, морали осакатити једног всла, да само с другим у колима могу измаћи и кући се вратити.»

Против злоупотреба и обести турске, Србима је у почетку било врло тешко да се боре. Они су се морали задовољавати понизним молбама војводи, кадији и паши. Те молбе су биле од врло мале помоћи, али касније, кад су српске власти узеле маха, предузимане су енергичне мере и врло брзо се дошло до тога, да су чак и Турци тражили по неки пут правду од Срба.

Пред крај владавине Марашли Али наше турске зулуме у

Београду били су превршили меру. Томе је било више узрока. На првом месту затегнутост односа између наше к Милоша, а после тога несређеност политичких прилика и опште врење по целој Балкани.

Врло често су се дешавала убиства, за која нико није одговарао. Ево о томе једне занимљиве белешке из Милошевог деловног протокола:

«Писао господару Вујици, да су опет делије једнога нашег човека у Београду убили и да су Турци намерни онога убицу без сваке каштите из Београда истиснути, зато да остави г. Вујица страже и сувим и водом и да метри, ако би почем на њин крај ударио, да га свежу и обуставе и господару да јаве.»¹⁾

Ово је било 28 априла 1820 године, а 11 маја кнезови су Марашлији морали упутити општру жалбу, у којој су изнели све зулуме, које Турци, а нарочито пашини људи чине. Било како је гласила та занимљива жалба:

Високопочтаемучу Марашли Али пашин од свију кнезова пашалука београдскога покорније прошение и молба.

Ништа на овоме свету, тако народу свакому бити не може, како вера, које се придржавати пак што тако народ к свакоме злу раздражљиви може, како обесчешћење исте оне вере, коју народ за свету истовера. И вама, честити пашо, познато ће бити, да сви цари, када су народ какав, ако ће и насилним образом бити, себи покорили, прво старање њихово било је заповедити своим подчињеним начеликом, ни у чем вероисповеданије покорнаго себи народа не нарушити. Овако истом предмету честе жалили смо се и код вас, да се наше вероисповеданије нарушавало прејде за дахија, особито у том, што су многи од дахијске тевабије блуд чинили и насилствено с женама нашег вероисповеданија. Овакови гласви, веома вама неповољни су се показали, а тврдо обећање учинили сте, свакова злоупотребленија измејду ових Турака истребити, а нас слободне учинити, које сте и совершили. И тако ми особито овим благодејанијем вашим зародовали смо се, наслеђи Бога за продуженије на многа лета шчастљиваго владања нашега цара и господствованије мејду нама његова већила честитог Марашли Али паше; но потом на удивленије нас свеју кнезова и народа видимо, да и само прејде царствовавше насилно блуддејаније се женама

¹⁾ Петровић, грађа за историју Србије.

од овдашњих Турака, особито пак тевабије ваше, не престаје но што шта више и богомраное и нарави противное насиље са младим људима и мушком децом нашег вероисповеданија умножава се, и који овоме мерзноме захтевању не согласи се, бијени, а много пута и убијени бивају. Оваково једно презривое злоупотребленје неки дан овди случивше се, честити владатељу наш, сакрили нисмо од вас; но к особитом нашем сожаленију не само што никакво удовољствовеније от стране ваше добили нисмо, но и видели смо, да ви нама у тому не само што не верујете, но оваквим злочинцима већу слободу дајете, да они опет са народом нашим по својој вољи поступати могу. Из овога ми шта друго закључити можемо, разв огорченије ваше против нас, а зашто не дозвоаемо. Ми на све стране промишљајући, ништа закључити не можемо, у чему смо вас увредили били. Царску мириа и све што је ваше (преко указатога) свагда на време народ је преко вас издавао, и у свему ми заповестима вашим са народом покоравали смо се. Тога ради љубећи скут и сираду вашу, препокорно молимо вас честитог нашег Девлетлију, учините милост отеческу и ово благомерскоје блуддејаније а јоште више презривое насиље мушке деце, равно и самовластна убиства, која се често на вашој капији у Београду догађају, прекратите. Јербо у противном случају ми ћемо прибудени наћи се, наше страдације садашње и височајшему Девету описати. За које поклањајући се пред вама лицем доземље, остаемо милостиваго одговора чекајући и јесмо.»...

Милош је био много оштрији кад се неколико дана после ове кнежевске молбе обратио везиру, преко свога пријатеља Осман аге, Марашлијиног хазнадара. Ево шта је Милош писао Осман аги поводом турских насиља:

«Ја сам разумео од кнезсва наших, да моје прошение на капији примљено н'је, за оне злочинце, будући да су други отсоветовали честитоме везиру нашему.

«Мени је особито жао, да наша прошениеја тако се не уважаву на капији честитога везира. А кому другому ја ово преписати имам, кром мојим пријатељима, вама и Алаи бегу у које сам се ја највише уздао, да ми посла соврше, и тако ја јоште једанпут позивам се на мој предати честитом везиру арзовал (писмено) и молим да се преступници смртно казне. Ако че-

¹⁾ В. и Н. Петровић, Грађа за историју Србије.

стити везир и на ово представление не согласи се, то ће знам бити да он сам преступнике и оне који нам зло чине брани, и тако и ја ћу принужден бити у извршенију његових налога поступити, с вама пак пријатељима нашим, кои честитог везира на то наврхате, пријатељство сасвим прекинути и на послетку бићу принужден сва убиства и злочине, кое у Београду пред очима честитог везира бивају, великоме Девлету описати и одонуд олакшање народу овоме просити.¹⁾

Све то није ништа помогло. Турци су продужили са својим зулумима, тако да се Милош годину дана касније морао обратити Марашлији лично са једним врло енергичним писмом. Ево шта он поред осталог каже наши у томе писму.

«Честити Девлетија, ја сам ових дана предлагао теби, да сам рад са твоим Ђехај бегом и другим највернијим људима твојем састати се за разговорити се: како ћемо овај народ по повести царској садржати у миру и тишини и да народ наш по Београду и прочим градовима не трпи лавино зулум брђења и убивања; па на одговор получио сам чрез кнезова мојих, да се не само с људима верним твојим састати не могу, но и никуд из Крагујевца излазити, да се не би чрез то незгодни случај догодио, обећавајући при том да ћеш ти сва нужна средства предузети, положити неким необузданим Турцима границе, и да ћеш сва убиства и проча безчињива прекратити како у Београду тако у прочим градовима и паланкама. Ја сам се на то ослонио и толику сиротињу, која се је от такова тиранства по паланкама разбегла била, силом посредством мојих момака, а заповести твојих, дотерао у Београд, где опет иста и већа насљџа и убиства народ наш трпи, а у околним селима делј је твоје нашу мушку децу скотски силују, а спахије кћери наше у мирно време, у цареву здрављу робе, а ти само новце иштеш, не промишљајући да се овај новац од оне сиротиње узима, коју ти силовати и робијати доушташ, а по царској вољи не брзаниш од зулума. Ја сам светлости твојој досад небројено пута за зулуме, који се овоме верноме народу чине представио, по оптужени предстужник, у место казне, добио је свагда код тебе оправдање не само, него и већу чест и награжденије између прочих, као и онај што је у Поречу човеку невином уши и нос одсекао и онај који је недивно у Београду касанина убио. Светлост твоја захтева, а и у фер-

ману царскому стоји, да се неколико главних кнезова од народа код тебе нађе, пореди бољег управљања са народом, и да би царска и народна дела боље се спривљала, но ја видим, да како кнезови и народни тако и моја сва через њих предложенија теби само на подсмех бивају. Народ по вишој части собира се и у Београду седи због кнезова, надајући се да се моје и њине речј кд тебе примлају и тим поводом у Београд као овце на касанину долазе. Заиста се чудим твојој светлости, ако се Бога не бојиш, како царев интерес не стараш се у ово време сачувати и цара се не бојиш, но тако верни и мирни овај народ угњетаваш, ни мало не назећи на моја толика предложенија. Сведок је свему царска страна. Ако ли ти имаш каквоу заповест оваи народ затрти; то јави и покажи царски ферман, а потом немој по једног биграти и робити но ми ћемо сви наше главе положити под царску сабљу, а без царске воље не можемо се упунгати на касанине, нити да слахује кћери наше робе. Изговарају се сада они, када су девојку 15 дана затворену држали и када су јој запретили да ће ју на комаде исећи, ако рекне да је била сила, а не драга воља. Но нека девојка мени у руке дође, да ју ја питам, пак ћеш видети каква је драга воља. Молим Бога ради твоје светлости, погледај милостивим оком на овај народ, познај корист нашег цара, буди опет отац овоме народу кои си пређе био, брани га од зулума, не допунгтај угњетавати га и не гаси свеће, које си једном упалио. Овај ће народ славити име твоје.»¹⁾

Око месец дана после овога Милошевог «преставленија», 23 августа 1821 године, «честити девлетија» Марашли Али паша предао је душу Алаху, оставивши, поред свега, ипак прилично лепо успомену међу Србима. Јер благодарећи њему и његовој похлепности за новцем, Срби су мирним путем добили многе повластице, које су раније скупом крвљу морали плаћати. Пред саму Марашлијину смрт, 12 августа 1821, Хаџи Никола Брзак писао је Милошу из Београда:

«Јављам вам и то (ваљда су вам писали и из канцеларије) сваки дан Турци почели људе да убијају. Јуче су убили једнога симицију и једнога баштована, данас опет другога у кукурузима.»²⁾

После смрти Марашлијине ситуација није била много боља, али се из године у годину све више попраљала у корист Срба.

¹⁾ В. и Н. Петровић, Грађа за историју Србије.

²⁾ Држ. Арх. Брзак Милошу 12-VIII-1821.

Затегнутост је међутим владала све док су Турци живели у вароши. И најмањи повод бивао је довољан, да се направи велика узбуна.

Није, истина, више било онако честих убистава, али је било пуно испада самовољних Турака.

Срби се више нису придржавали свих оних прописа о владању баура, који су напред поменути. Мало по мало они су навикивали Турке на своје обичаје, своје богаство и своју слободу. Али то није ишло без тешкоћа. Било је пуно изгреда и пуно сметњи, које су савлађиване само благодарећи умешности српских власти и вечитоме страху од нове буне, у коме су живели Турци.

Ипак и кад су молили и очекивали милост, Турци се нису устручавали од полагања права на привилегије, које су им се гзмидале.

У јуну 1829 нека Муломемедовица нудила је Милошу на продају «Чиплинову механу» и истичући своју сиротињу тражила, да јој Милош више плати, него што механа у ствари вреди, али ипак зато, енергично се успротивила, кад је Јован берберин, који је на њеној земљи имао кућу, хтео да сазида још један спрат. Јер Јован би теме сметао осталим њеним кирајџама, сигурно Турцима.¹⁾

Саме паше, без икаквог стварног разлога, просто из глупости и самовоље устајали су енергично против свакога Милошевог покушаја, да предузме потребне санитарске мере за заштиту земље од куге и осталих заразних болештина. Турски војници, а нарочито Татари, никако се нису хтели подвргавати правилима карантина и осталим превентивним мерама.

Неплаћање дугова било је сасвим обичан порок Турака. И у томе су највиши функционери предњачили.

Неки Дима Chesмеџија био је погодио са Марашлиџом да оправи Chesме у вароши. Међутим, пре него што је посао завршен, умре Марашлиџа и Димез Chesмеџија «с прочима свога еснафа мајсторима» остале без ајлука.

Кад је на место Марашли Али паше дошао Абдурахман паша и кад је чуо да Chesме «не ислезу», позвао је Диму, наредио му да Chesме доправи и обећао, да ће он исплатити и раније трошкове и нове. И тако је седам Chesмеџија радило

¹⁾ Држ. Арх. Кнезови Милошу 20-VI-1829.

годину дана око Chesма. По свом рачуну Дима је требао да прими 1600 гроша за тај посао. Али ни је примио ни марјаша. Драгут је са својим људима ишао и молио за свсју зачаду. Оба пута паша је његово «прошеније» поцепао, а њега и другове отпустио без сваког одговора.

Ићи у лџисм, у оно дсба, значило је често изложити се читавој опасности, нарочито је то вежало за жене, децу и не наоружану сиротињу. Извухи ни за што батене од каквог раззуданог топџије или делије, била је сасвим обична ствар. Окс турских гробаља и цем. ја Срби су морали далеко обилазити, јер буди каквом Турчину могло је пасти на памет, да је ђаур оскрнавио његову светињу и то је било дозвољно да се изроди крва и да легне крв. Исто тако и цилитања делија, на Калемегдану, претстављала су велику опасност за пролазнице. Нико се од Срба ни је усуђивао да се у близини заустави и те грубе крве гледа. Нарочито су деца, која су у близини имала школу, далеко морала обилазити око Калемегдана.¹⁾

Од свих Турака, који су у београдском Граду и у вароши живели, највећа напаст за Србе биле су топџије. Они су били најопаснији и од њих су Срби највише страдали.

Пре сто година, у јуну 1830 године, одиграо се у непоредној близини Београда један догађај, који јасно илустрuje и обест топџија и појмове о правди и законитости код турских власти.

Полазећи из Београда својој кући, неки Михаило Таназијевић из Болеча сретне се код Пашине Chesме у Мокром Лугу са тројицом топџија. Пашине Chesма и данас постоји. Она је обновљена као споменик изгинулим борцима у прошлome рату.

Турци су из шуме терали на волковским колима дрва за Град. Чим су угледали Михаила, где на Chesми поји коња, почели су га терати од Chesме, јер су они хтели први да напоје своје волове.

Како Михаило није хтео одмах да их послуша, они полегну секире, испребрају једног сељака и нанесу му тешке повреде оштрицом по глави.

Чим је за ово дозвоао, мокролушки капетан Живко похвати топџије и о случеју обавести кнезове српскога суда у Београду.

¹⁾ Ср. Л. Поповић, Путовање по новој Србији.

Кнезови тада пошаљу своја два пандура и једног муслиманског «кошцију» те дотерају из Мокрог Луга везане топице и доведу тешко рањеног Михаила.

И рањеника и кривце кнезови су затим извели пред београдског везира и изложили му «рђави поступак топица». Везир је топице послао муселину, да их он «окује и под апетметне», а кнезовима је казао да рањенога Михаила лече. Ако човек остане жив топице ће морати да плате видарину и наместо три задата ударца секиром, сваки топица добиће по тридесет удараца. А ако Михаило умре, везир је обећао да ће «најкривље од три топице уморити».

Овај везиров одговор, макакo отсечан био, није значило ништа, јер су се кривци у већини сличних случајева извлачили од казне.

Да би убудуће онемогућили такве случајеве, кнезови београдског суда предложили су Милошу, да подејствује код везира не би ли овај забранио топицама излазак у околину, а ако то није могуће, онда бар да се забрани сељацима да продају топицама веће и поврће, јер топице због куповине највише и излазе у околину и замећу кавге.¹⁾

Како се Милош борио против оваквих поступака Турака лепо се види из ове Милићевићеве анегдоте:

«На цариградском друму, идући од Београда ка Гроцкој, онамо иза Лауданова шанца, код Пашино чесме, била је нека механица, трском покривена, а звала се Чаралићева механа.

«Свакога петка, к тој механи дојахивали су из Београда Турци, да тефериче: ту су јели, пили, да су се неки и опијали.

«Враћајући се оданде, онако напшти, Турци су нападали и узнемиравали сељаци, који су из Београда с пазера ишли својим кућама.

«Кнез Милош зовне Амиду (Симу Паштрмца), и рече му: да с том механом учини тако, како се више Турци не би могли у њу стицати. Дајући ту заповест, кнез махне руком тако, као да би хтео рећи:

«— Угарак у њу! Нена је пламен прождре!

«Амица узме 6—7 момака, турски обучених, а он је сам носио турско одело, на једнога петка, подоцкан, кад су Турци већ били оставили механу, груну, и викну:

¹⁾ Држ. Арх. Кнезови Милошу, јули 1830.

«— Механица, дај млека!

«— Нема.

«— Дај сира!

«— Нема.

«— Дај ма шта!

«— Нема ништа; све су појели они пре вас...

«Момци су то све искали турским језиком, те је механица веровао да су и они Турци.

«— Агеш! (огањ) викну Амица, и, за тили час, сву механу обузе пламен, и претвори је у гомилу пепела!...

«Амица с друштвом, оде друмом ка Болечу.

«После се је нешто и трагало, али се није нашло ко је механу запалио.

«Турци, напшти, нису више, на том путу, никога узнемиравали!...»

По ондашње појмова о правди и законитости и по ондашњи менталитет веома је карактеристичан овај догађај, који се истина није део одиграо у Београду, али је у Београду нашао свој смешни завршетак.

Тринаестог августа 1830 године позове београдски везир Хусеин паша себи у конач, у Горњем граду, Алексу Симића, Милошевог базрђанбашу у Београду.

Кад је Алекса отишао наши затекао га је веома љутитог. Наша му је испричао овај случај, о коме је баш тога дана био добио извештај из Ћуприје:

Неки туфегџија, то јест пушкар, пролазећи поред Ћуприскога шарампова види један крњ топ и примети да око топа никога нема. Зато брже боље искористи прилику, натовари топ на кола и отера кући. Турци су, наравно, брзо приметили да им у утврђењу недостаје један топ. Дигли су одмах узбуну и пошли да га траже. Преко турскога обичаја у сличним случајевима успели су да уђу у траг украденом топу. Узели су га од туфегџије и поставили на старо место. Кад су туфегџију извели на испит и упитали га зашто је украо топ, он им је одговорио да га није украо, већ да су му га продали буљубашини сенаи.

Чим је за ово дознао везир је послао сејмене у Ћуприју да му доведу оне сеIZE и позвао је у град Алексу Симића. Преко Алексе замолио је везир Милоша, да и он по овој ствари поведе истрагу и казни туфегџију за «његово преступленије, јербо то није мала погрешка украсти топ из царава града.»

Због овога крњега топа дуго се водила преписка између Милоша и везира, преко Алексе Симића.

Милош, који је увек у свему био добро обавештен, вероватно је брзо расветлио ствар. Међутим, везир га је тек 21 августа преко Алексе питао, како се зову они сензи, што су топ продали.

Напоследку су и сензи — ухваћени. Утврђено је, да су то били неки Арнаути, који су служили у Туцрији. Али док су се турске власти решиле да их упуће везиру, један од њих утекле. Везирови сејмени потерају другог, окованог у бучаги преко Грсице у Београд.

Кад су били у Грсици прегметли их капетан Живко и уписа апсени ка шта је. Овај му оговори да је хришћанин. Капетан Живко помисли, да сејмени воде тога хришћанина у Београд да га посеку, па брже боље опреми београдском српском суду једнога суручију, да о томе извести кнезове. У своје писму он их је молио, да пошаљу некога, који ће у Палилули пресејсти сејмене и отети несрећног хришћанина, кога Турци воде на губиле ште.

Тај суручија, међутим, био је неки говорљив човек. Прозлазећи кроз Палилуду он прво исприча Палилулцима какав абер носи кнезовима од капетана Живка, па тек онда оде у суд и преда писмо.

Чем су кнезови прочитали шта им капетан Живко из Грсице поручио, они одмах послају пред сејмене буљубашу Марка и његове пандуре, да спасавају несрећног осуђеника.

Али, док су Марко и пандури стигли, Палилулци су већ били сами свршили посао и отели оног човека од Турака. Марку је било остало само да га мирно одведе у суд, који је био до Саборне цркве, не ове данашње, већ оне старе што је 1837 године порушена, а била је на истом месту као и данашња.

Везирови сејмени врате се везиру без апсеника. Један им је у Туцрији био побегао, другога су им у Палилули отели. Везир је био бесан. Одмах је позвао Алексе Симића и кнеза Перу.

Њих су га двојица, како Алекса каже, затекли «слутитог наопако». Али су се већ били спремили.

Они у целој ствари ништа нису знали све док нису добили позив од везира. Тек кад су кнезови видели да Алексу и кнеза Перу зову у Град, они им испричају палилулски случај. До-

даду им још и то, да онај хришћанин није никакав хришћанин него Арнаутин и да се зове Хасан.

Чим је везир почео да говори, Алекса Симић и кнез Пера пресеку му реч и кажу му, да се не лутути јер је део тај посао био «чанлиш», то јест била је забуна. Везир ако хоће може одмах послати гавазе са српским пандурима, да Арнаутина доведу у Град. Везир то и учини.

Двадесет и пет батина (цртеж Ф. Каница)

И тако Алекса Симић и кнез Пера некако заварају везира те није викао на њих, него им је само рекао, да то јаве Милошу, па да Милош заповеди кнезовима, да тако што у будуће не чине «јербо му је срамота да му под његовом стрејом Срби отимају Турке од његових сејмена.»

Касније је Милош заповедио Алекси да каже везиру, како је кнезовима наређено, да се убудуће боље владају.

Међутим на крају крајева утврди се да онај сенз што је продао топ није ни Турчин, ни Србин, ни Арнаутин него Бугарин. Као Бугарина Алекса Симић успео је после извесног времена да га спасе из турске тамнице.

И тако се и ова ствар са крађом топа из царског града свршила као и многе друге ствари код Турака. Појео вук магарца.¹⁾

¹⁾ Држ. Арх. А. Симић Милошу 13 и 24-VIII-1830.

Није ово био изузетан случај да Срби ометају Турцима изрицање правде. То се редовно чинило и са једне и са друге стране.

Кад је везиров сеиз неки Крста Михаиловић, због два леша нађена испод везировог чардака осумњичен и ухапшен од српског суда, везир је тражио да се убица Крста пусти, обрадожавајући свој захтев простим тврђењем, да су му коњи сами и да нема ко да их чува. И суд је Крсту пустио. А не би га ни хапшио, да она два леша нису имали перчине. Због оних перчина кнезови из Суда народног ерпског сматрали су, да су дужни пронаћи и казнити кривца, јер перчини су били знак да су убијени Срби, пошто Турци нису носили перчине, већ су напротив бријали главе.¹⁾

Другом једном приликом везир је од Вучића тражио да преко српских власти ухвати и њему преда три сејмена, који су били побегли из Града. Вучић је везиру одговорио, како ће се за то свесрдно постарати. Затим је написао писмо капетану Голубу у Гроцкој, да ону тројицу упути даље странпутицом, а њега писмено да извести, да их је по његовом налогу тражио «али их никаквим начином није могао наћи и осетити». Овоме своме поступку Вучић је известио Милоша и питао га, хоће ли и у будуће тако радити у случајевима бекства сејмена из Града.²⁾ Пошто је Милошу било стало до тога, да паша што мање тевабије држи у Граду, његови органи увек су ишли на руку турским војницима, који су из Града бежали.

Јованче Марковић син неке удовице Стојанке, који је «арао турске куће» заједно са неким Илком буде ухваћен од српског суда и ухапшен баш у моменту, кад је пијан продавао покрадене ствари. У апси се разболи. Кнезови га зато предаду мајци, да га лечи, а Милоша извести како тиме «претенција Турака не престаје, пошто нису све ствари нађене.»³⁾

Под оваквим условима није ни чудо, што је између Срба и Турака владало неповерење у најобичнијим стварима. Петог августа 1826 неки Илија Давидовић писао је Милошу како не сме да оде турском лађом до Фетислама и то је образложио овако: «Не могу се поуздати у неверну веру да ме здраво и мирно одвезе. Бојим се, Турчин је превара, хоће ме путем погубити.»

¹ Држ. Арх., Кнезови Милошу 26-VIII-1829.

² Држ. Арх. 6-IV-1830 Вучић Милошу.

³ Држ. Арх. 5-IV-1829 Кнезови Милошу.

Уистини било је случајева да путници пођу турским бродовима, а не стигну где су пошли.

У једноме своме писму Милошу чувени београдски трговац Наум Ичко написао је: «Јучер после подне дође топицашија у мој дућан на конушман, јербо имадемо лажљиво пријатељство...»

Није само Ичко имао лажљиво пријатељство са топицашијом. Сви односи између Срба и Турака у Београду почивали су онда на лажљивом пријатељству. На то лажљиво пријатељство рачунали су и паше и Милош. Паше зато што им се чинило да ће тако од раје на најевтинији начин извући највише новаца и створити најлепши утисак о својим државничким способностима, а Милош због тога, што је веровао, да ће на тај начин најбрже и најсигурније постићи свој циљ.

Рачуни паша остварили су се делимично. Милошеви рачуни скоро потпуно. И једне и друге у ствари је исплатила турска царевина, која је изгубила један велики и важан пашалук.

тиња Љубица убила, он је имао још једну драгану, Јеленку *Маму Госпођу*, која је стално живела у крагујевачком конаку, те му је ту и једног сина родила. Јеленка је била Туркиња, жена неког разбојника Гице. Милош ју је довео у Крагујевац тобож да учи турском језику његову кћер Петрију.¹⁾

Он је имао обичај да у конаку запосли сваку жену, која му се допадне и коју зажели, па је зато врло занимљиво и карактеристично ово писмо, које му је 18 септембра 1822 године писао његов београдски повереник Наум Ичко:

«.....Из Молдавије, то јест из Браиле, неки блудни син ожењен тамо у време Али паше Тепеленлије, отишао је у Енишир и тамо се по други пут оженио и узео девојку. После једне године опленио је своју жену и побегао из Енишира. Жена чула да је дошао у Ниш, па пошла за њим тражити му траг. Кад у Ниш дође, чује да је овде у Београду. Опет жена пође за њим и доведе, кад овде пронађосмо траг да је отишао натраг у Браилу старој жени. Сад жена овде допала у туђу власт, нигде никога не познаје, нема ни рода, ни пријатеља, нити трошка. А не зна ни језика, осем гречески и турски....Жена је прекрасна, млада. Ја памтим, једанпут, Ваше Благородије споменусте мени, ако је могуће да вам набавим једну жену која знаде гречески и турски да би се могао Благородни Милан учити с њоме из маленства гречески или ти турски. Зато дајем Вашем Благородију на знање, ако је с вашом заповешћу, да је к вама пошаљем. Особито ћете учинити један велики севап, ако бисте је удале, нека је за здравље Благородноме Милану.....»

Ичко је, дакле, добро знао да васпитачица «Благородног Милана» мора бити «прекрасна и млада», ако жели да се свиди ењу свога питомца.

Господар Вучић, један од највиших претставника власти у Београду онога доба, у том погледу ни мало није био савеснији од Милоша.

Око 1826 године, после 25 година брачног живота са својом првом женом, Српкињом, која му је била родила два сина и три кћери, Вучић се заљуби у неку младу и необично лепу Гркињу Анулу. Анула је била кћи чувенога Фармакија, старешине клефта у служби Али паше Тепеленлије. Њенога оца тај паша је мучки погубио, а њу и њену мајку затворио у свој

Зле жене и неверни мужеви

Већ је у време махова била реч о несрећности политичких, правних и друштвених односа у Београду тридесетих година прошлога века. Навођени су и најглавнији узроци те несрећности.

Највећи хаос, међутим, владао је у брачним односима. И то је сасвим разумљиво. Турски појмови о жени и браку нису могли остати без утицаја на њихове хришћанске комшије и то утолико пре, што се београдско хришћанско становништво састојало готово искључиво из разнородних досељеника, које у великом и непознатом граду нису висте везивале патриархалне традиције и обичај њихових села. Кад се томе дода, да су се у расправљање брачних спорова мешали и српски и турски судови, и митрополит, па чак и кметови, а да нису постојали никакви закони нити каквогод одређена правила о односима супружника, онда није тешко замислити, каква је збрка владала у том погледу у Београду. Кнез Милош је, истина, тежио да заведе какав такав ред и у погледу супружничких односа, али је, како изгледа, у почетку својим, често самовољним наредбама, правко још већу збрку. Милићевић наводи једно његово овако лаконско решење некаквог брачног спора:¹⁾

«Силоју овога писма од учава се за свакад Димитрије од Станије и Станију нека узме Радосав слободно.»

Прилике су се почеле сређивати тек кад је заведена конзисторја, али су некадашњи несређени односи оставили дубоке отиске на обичаје и морал становништва и у почетку је врло тешко било борити се против злих последица, које су отуда наступиле.

Рђаве примере давале су чак и саме старешине. Милош је за време свога боравка у Цариграду, купио две Церкескиње и довео их собом у Србију, где их је покристио и од њих начинио себ. наложнице. Поред своје љубавнице Петрије, коју је кне-

¹⁾ Кнез Милош у причама с. 290.

¹⁾ М. Гавриловић, М. Обреновић II, 714.

је из ропства изваде и у првобитну веру поврате.» Мустафа чује да са бабом иде и муж Луцијин, па бојећи се свете и српских власти, побегне некуд. Луција се тада са мајком и братом пријави српском суду и затражи од њега помоћ, да се врати у своју веру и своје првом мужу. «Но будући да је Мустафа и њену кућу и сав мал» био «освојио и сшердао», изјавила је пред судом, како би била «рада, ако би се могло да ову његову кућу освоји» у којој је са њим у Београду живела.¹⁾

И у самој вароши било је много бракоразводних парница. Велике муке имали су београдски кметови друге године свога кметовања са неким Петком бербериним, у чијем је браку «внутрени поредак» био до зла Бога рђав. Морали су због Петка да се обраћају и ондашњој Кнежевској канцеларији у Београду, али им ни то није помогло. У Петкове брачне невоље умешао се био чак и турски кадија. Због тога су се београдски кметови обратили за савет самоме кнезу Милошу, не би ли како год са себе бар одговорност скинули. Ево како они сами опишу кнезу Милошу спор између Петка берберина и његове Јуле:

«Ми доле именовани јављамо вам за Петка Петровића здјешњена житеља, како је са својом супругом Јуллом ружно поступао и одвећ зло живио, коју је за себе венчану држао годину дана. Целу ову годину неваљали живот проводио је са женом. Будући човек проио се, сваки дан штогод стече то полије у механи а својој жени ништа не доноси, нити се брине за своју кућу, како што принадлежи мужу за своју жену старати се. То Јула Петкова жена није могла подносити. Дошла је нама кметовима, жалила се и јављала своју нужду по реду. Ми смо га кметовски саветовали неколико пута и поучавали, да се остави пића и злога живота са женом. Он није хотио нас послушати. Ми по дужности нашој јавили смо Канцеларији. Тако привали су га кнезови, саветовали и заповедили му, да се остави пића. Он ни то није хотио послушати. Жена видећи себе у нужди и више је пута тужбу кнезовима предавала, да он све није како од пића и злог дела не одступа. Кнезови су га тад привали, под апс метали и судејски били, али он није послушати хотео, да се остави неваљалог поступка са својом женом».

Понто Петку и његовој Јули никаква српска власт није

¹⁾ Држ. Арх. Кнезови Милошу 21-VI-1830.

харем. Неки млади грк, Апостол, по цену свог живота ослободио је мајку и кћер из пашина харема и венчао се са Анулом. То Анули ништа није сметало да прими предлог моћнога господара Вучића. Од ондашњег владике фанариота за новац је било лако добити развод брака. И Вучић, мада је имао жену и децу, венчао се са лепом Анулом.¹⁾

Примеру кнеза и Вучића следовали су и многи други. Београд је једно време био прибежиште свих оних, који су из будикаких узрока желели да избегну своје брачне обавезе. Ако је коју жену напустио муж, дили ако је мужу побегла жена, прво ју је у Београду тражио.

Видели смо већ случај оне «прекрасне и младе» Гркиње, којој је Наум Ичко помагао да уђе у траг своме мужу. Још безброј је таквих случајева било.

У јулу 1830 године долазио је из сремског села Бечмена у Београд неки Исидор Воденичаревић, коме је пет година пре тога била побегла жена. Успео је да је у Београду нађе, али му то није ништа помогло. Она се већ била удала за неког Маринка Алексића и са њим пород изродила. И тако Исидору ништа друго није било остало, него да, из београдског суда извади «свидетелство» како се његова жена са Маринком венчала и децу изродила, па да се са том хартијом врати у Бечмен.²⁾

Још занимљивији је случај Босанке Луције, која је од мужа била отета, па ју је он после у Београду нашао и ослободио. Кад је београдски везир Абдурахман паша полазио из Београда повео је са осталом својом тевабијом и некога Турчина Мустафу, сина Мазура, служитеља у Мехџеми. У Босни Абдурахман паша учини Мустафу војводом (муселимом) у Фојници. Ту се Мустафа заљуби у младу Босанку Луцију, која је била католличке вероисповести и имала мужа Марка и једно женско дете. Да би до жене дошао, Турчин је толико прогањао Марка, да је овај најзад морао да побегне из паланке. Представник турске власти, војвода Мустафа, прода тада Маркову кућу, Луцију погурчи и узме себи у харем. Кад се Абдурахману «силе у Босни пресеку», Мустафа се врати у Београд, па доведе са собом и Луцију.

Почетком јуна 1829 дођу за Луцијом њена мати и брат «да

¹⁾ Куниберт, 199.

²⁾ Држ. Арх. Кнезови Милошу, 21-VII-1830.

могла помоћи, Петко оде турском војводи, да тражи заштиту, а војвода га пошаље кадији. Кадија их, сигурно за добар бакшиш, разведе и да Петку «писмо распуштено». Сад Јула оде кметовима и затражи «видјетелство», да је од мужа разведена, али јој кметови то нису смели дати без Милошевог одобрења. Училило им се да је најбоље решење овога спора, ако бивши сундружници даду једно другоме атестате т. ј. уверења, да се више за сундруге не сматрају. И тако је кнезу Милошу послат на одобрење овакав атестат, који је, по савету београдских кметова Јула издала своје неваљалом мужу:

АТЕСТАТ

Ја доле потписата, будући да са мојим мужем Петком нисам могла честни живот проводити, то отпунитам мога мужа Петка и нећу га више за мужа да имам и признавам и дајем њему ово писмо пред свидјетелима овде потписанима, за боље веровање како ја њега више га свога мужа тражити нећу.¹)

У Београду 9. јуна 1823. Јула, сундруга Петкова, бивша.

Међу тужбама и жалбама које су Београђани упућивали кнезу Милошу једна од највећих група жалби је она у којој се жене жале на своје мужеве. Изгледа да је Петко берберин имао доста сабраће, који су по тужби својих жена «под апс метани и судејски бијени.

Било је и случајева, да су жене, благодарећи љубазности власти, са својим тужбама постајале права напаст за своје мужеве. Неки Јанићије Вельковић толико је зла претрпео од своје жене, да је чак кнезу Милошу морао подносити жалбу против ње. А да би му кнез поверовао он је нашао међу својим комшијама шест угледних грађана, који су потписима потврдили, да је његова жена доиста онаква напаст, какву је он описује.

Ево како он почиње ту своју жалбу:

«Усуђујем се Вашем Слјатељству молбено прошењити пре-ставити чрез мојега неспособнога и тебнога живота, чрез женскога пола, које сам примио црквени брак и помешао сам се међу људе и мајсторе...»

Јанићије даље описује надугачко своје јаде. Он се, каже, као и остали мајстори труди и ради за кућу и за своју жену.

¹) Држ. Арх. Обшгство београдско 9-VI-1923.

Свако може потврдити да он ни по чему није гори од својих комшија. Али његова жена мисли само на белило. Непрестано роуће на њега. Узме најгору хаљину, па пође у суд кнезовима на тужбу, само да га осрамоти. Не обзире се чак ни на комшије, који је као увиђавни људи од таквих поступака одвраћају. На крају Јанићије каже:

«Ја се молим Вашему Слјатељству, дајте ми рукопомоћ, да сам ја од своје жене тужор, како и други људи!»¹)

Нису се кнезу Милошу жалиле само жене, већ врло често и још неударе девојке. У децембру 1833 жалила му се Јока кћи Анастаса Краиналије, како јој је неки Никола Секулић пре три године на пут среће стао, па и то му је мало било, него сад такве «речи бесчестне за њом говори» да нигде среће своје добити не може.²)

У лето исте године неки Бока Белкић испроси Кагарину Илић и дарује је по ондашњем обичају. Али после месец дана наједаред откаже просидбу. Није јој чак хтео ни објаснити зашто одустаје од венчања. На њене молбе и преклињања одговорио јој је кратко:

«Никаква фелера немаш, но те нећу!

Кагарина не буде лења, већ потегне тужбу кнезу Милошу. И кнез Милош пресуди, да јој Белкић исплати 3000 гроша. Колика је то одштета била, лако је схватити, кад се има на уму, да се онда у Београду могла кућа купити за сто гроша. Извесно је, да несрећни Белкић после овога није више експериментирао са просидбама.³)

При решавању брачних спорова кнез Милош је био врло експедитиван. Цитирали смо већ једно његово решење о разводу. У случајевима, кад му се чинило да разводу нема места, он је имао обичај да парничаре отера кући, пошто их претходно посаветује, а по неки пут и истуче. На крају многих жалби које су Београђанке подносиле против својих мужева налази се законско решење: «Отерана кући да чува кућу и гледа децу.»

Ево какво је распустно писмо добила некаква Цмиља Стефановић:

¹) Држ. Арх. Јанићије ељковић — Књазу 27-VIII-1827.

²) Држ. Арх. Јока Милошу 13-XII-1833.

³) Држ. Арх. Екагарина Илић књазу 6-VIII-1833.

РАСПУСТНО

Којим се супруге Димитрије Вукашиновић из Београда са својом супругом Цмиљом Ст.фановић од брака разводи из узрока, што је Димитрије тако пијанству, лењости и неваљалству предан, да је не само своје чмијеније упропастио, но кад би дууже у браку овом остао, Цмиљани и деци њиној кнежна пропаст и разореније престоји. од чега се она и деца разведом овим ослобођавају. Истим овим писменим, даје се Цмиљани слобода, да се може удал и тако дцу своју од пропаст и избавити.»¹⁾

Било је ислучајева да су се жене будзашто жалиле на своје мужеве. Нека Јулијана, Мџина кћи, тужала је кнезу свога мужа Стојана Петровића само зато, «што свако бесчестије о њој говори и пред светом је обличава»²⁾

Из овога не треба закључити, да су у оно доба сви мужеви пролазили као Петко берберин, који је због жене «под апс метан и судејски бијен» и као ова Цмиљана, којој је «конечна пропаст и разореније» претило од њенога мужа. Било је и примерних бракова. Ево шта је Ичко писао кнезу, кад му се жена разболела:

«Зхваљујем прво Господу Богу, затим доктору везировом, данас трећи дан Марија дође свести и поче познавати мене и проче људе. Опрости мени, љубезни Господару, што нисам вам се јавио. Тридесет и четири дана нисам им'о памет у главу. У мало не остадох удовац. И не би био за овај свет, него управо да одем у Туман манастир, кад чча Огњена. Повео бих и Ђелша и његова (жена) доста зло би, фала богу од јуче и она се поврати.»

Било је, ипак у Београду много несложних бракова, па и доста неморалних људи и жена. Исправничесто београдско поднело је 22 августа 1835 године Совету извештај, како у Београду има много блудница, заражених венеричним болестима. Од тридесет сумњивих жена, које је доктор Куниберт прегледао једном приликом деветнаест их је било заражено.³⁾

Већина неморалних жена било је, међутим, «из других ка-саба», како се и у већ поменутом акту Исправничества каже, а не из самог Београда. И они, који су по Београду правили

¹⁾ Држ. Арх. 1-VII-1832.

²⁾ Држ. Арх. 25-III-1825, Ичко Милошу.

³⁾ Т. Борђевић, Из Србије кнеза Милоша II, 196.

разне испаде били су махом скорашњи досељеници. Испричаћемо још један занимљив случај једног београдског љубавног авантуристе од пре сто година.

Међу осталима досели се у Београд 1827 године и Риста Диаманди, трговац из Сереза. Риста је у Београд дошао сам. Жену и децу оставио је «на вилајету», како се онда говорило, то јест код куће у Серезу. Некако баш у то време, кад се Риста доселио, умре у Београду неки Анђелаћи и остави за собом лећу и младу удовицу Ану.

Бели удовац Риста Диаманди загледа се у Ану, а и Ана, изгледа, бар у почетку, није била баш сасвим равнодушна према Ристи. И између њих двоје развије се љубав, али нека од оних фаталних љубави, у којима заљубљени ни сами не знају шта хоће. Риста, иако је у Серезу имао жену и децу, закуне се Ани, да ће је узети за жену. Чак јој је и неке новце био дао и од Београдског суда затражио дозволу за женидбу. Суд му дозволу није хтео дати, јер је некако дознао, да је Риста већ ожењен. Риста се онда обрати самоме кнезу Милошу.

Све је покушао, не би ли како успео да се венча са лепом удовицом Анђелаћи. Али док је он «колениприклоно» молио кнеза и Београдски суд, његова Дулчинеја једнога лепога дана побегне у харем неког београдског Турчина.

Ни то, међутим, није поколебало њенога упорног љубавника. Двапут а ју је, ко зна како, морао да извлачи из турског харема, док му најзад није пошло за руком, да се са њом и поред изричне забране кнеза, суда, и владице, ипак венча.

Крајем августа 1829 он је писао кнезу Милошу:

«Ја доле потписати усуђујем се вашему Сијателству молбено прошењеније предложити чрез оне жене, која је вама позната, Никако не могу да је извадим из харема турскога, да би је могао извести из Београда, где би ми Његово сијателство заповедило. Јербо ја од моје заклетве, коју сам њој дао, не одступаам. А особито ухватио сам, да је оне новце, које сам јој дао, дала под интерес некоме Цветку папуџији. Кад је разабрала да сам ја пронашао где је новце дала, она дође у мој квартал и помири се са мном. Ту се и обрекне, да ће поћи за мном. Не прође неколико дана, она опет побегне у турски харем и стегне тога Цветка папуџију, да му узме новце које му је била дала под интерес.»

На крају овога свога писма Риста је молио кнеза Милоша

да новац од Ане одузме и раздели сиротињи, па онда да изда заповест, да он, Риста, узме Ану од Турака и задржи за себе.

У лаконском одговору на ово «молбено прошење» кнез Милош нареди суду београдском, да проситељу оцели педесет батина и заповеди му, да се за увек окане жене. Пре тога још и кнез и суд су Ристи неколико пута били образложили, да се он са Аном не може венчати код живе своје жене и деце.

Међутим, ни оних педесет батина нису помогле. Чим се мало придигао Риста је успео да још једанпут ишћуна лепу удовицу из харема. Овај пут био је боље среће. Нашоа је попа Ђорђа из Палидуле и ко зна на који начин придобио га за своју ствар. Помоћу попа он наговори Ану да се венча са њим. И у пролеће 1830 године поп Ђорђе венча Ану са Ристом.

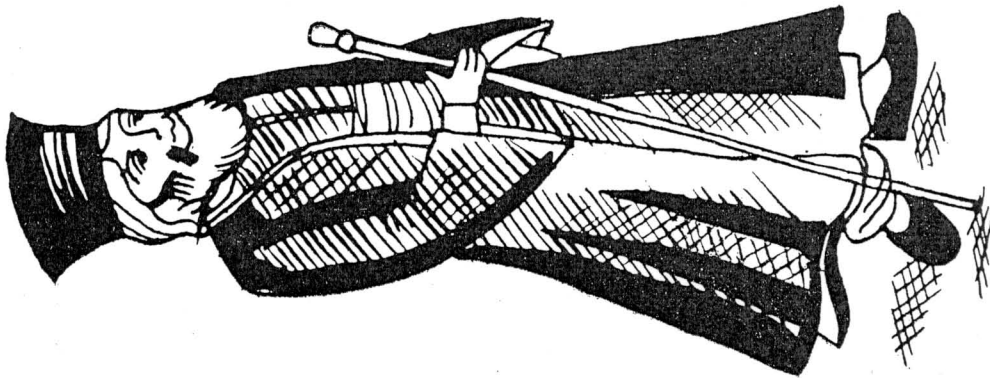
Венчање је обављено у једној палилулској механи. Кум им је био неки Манојло Кланеоглу, гост те механе, а стари сват механика Станица.

На њихову несрећу, или боље рећи на несрећу попа Ђорђа, београдски суд дозна за ово венчање и позове к себи сватове.

Поп Ђорђе се пред судом изговарао, да он то није својевољно учинио. Веровао је, каже, Ристи на реч. Затим је изјавио да их он није «дејствително» венчао, већ им је само читао «парацлис»

да бес из њих изађе и да се замилују. Исту ову причу испричао је и Риста. И он је рекао, да од попа није тражио да га венча, већ само да њему и његовој драгани прочита парацлис, не би ли бес из њих изашао да се некако смире.

Један свештеник пре сто година
(цртеж по слици из оног доба)

Суд је међутим даљом истрагом утврдио, да је венчање у палилулској механи било дејствително и зато је Ристу ухапсио, а попа Ђорђа је послао владици, да га он ухапси. Владика је држао попа неколико дана у притвору, па га је онда пустио изговарајући се, да он нема згоде за хашење и да дотле није никога хапсио. Могао би, одговорио је владика, попу епитрахиљ да узме.

На то суд сам затвори попа, па онда потражи од кнеза Милоша инструкције шта даље да ради са Ристом и попом. Милош одговори суду, да Ристу пусте, а попа да пошаљу њему у Крагујевац.¹⁾ Како се поп Ђорђе провео у Крагујевцу и какав је парацлис кнез Милош њему читао, то нигде није остало записано, а они Палилулци, који су попа Ђорђа познавали и његове јаде сигурно препричавали, одавно су поmrли. Ни кости њихове нису више на палилулском гробљу, јер је већ и оно ишчезло.

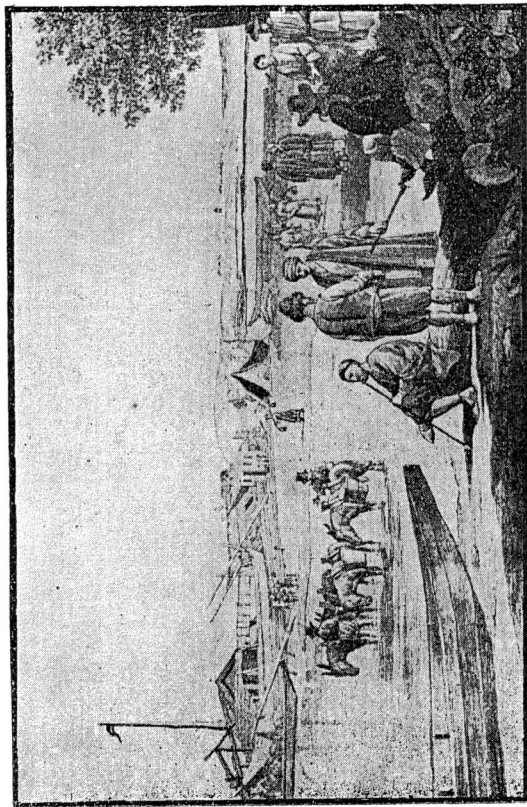
Оваквих случајева било је све мање и мање. Већ тридесетих година од занатлија, трговаца и чиновника, који су се у Београду стално настанили, образовало се Београдско друштво са одређеном физиономијом и са много вишим моралним нивоом

¹⁾ Држ. Арх. Риста Диаманди кнезу 20-VIII-1829 и 24-V-1830.

дари редовне војске и ландвере, сви у најсвечанијем оделу и велика маса народа.

Цар је одсео у кући некога Џине Вулка у главној улици. Док је он улазио у варош са града су пуцале прангије и звонила су звона на свима црквама.

Истог дана у вече стигао је у Земун карловачки архиепископ Слеван Стратимировић са три архимандрита и са својим архиђаконом. Митрополита, свештенство и угледне личности цар је затим примио у аудиенцију, а после аудиенције «свак је добио милост молествија своја цару представити.»

На Ади према Земуну

Сутрадан отишао је у Земун Марашли Али паша са свитом, која се састојала од близу 600 људи. Са њим је био и кнез Милош Обреновић са кнезом Вујицом Вулићевићем, београдским и нишким владиком и са још неколико српских народних вођа. За време везировог прелаза преко река и у Београду и у Земуну пуцали су топови.

Турци су на земунској обали разапели око тридесет шатора. Према овим њиховим било је разапето неколико аустријских шатора, међу којима један од црвене и беле свиле. Испод тог шатора «просто обучени» дочекали су везира цар и царица са својом свитом. Царица је седела на престољу, а цар је стајао поред ње.

Сусрет истока и запада

Кнез Милош је преко својих чиновника у Београду увек одржавао добре односе са аустријским пограничним властима. Ако између њега и Аустријанаца није увек било баш најискренијег пријатељства, комплименти и спољни знаци учтивости и предусретљивости нису никада изостајали.

Милошу је пријатељство аустријских власти било потребно, пре свега зато, што је он увек тежио да са Аустријом, као са најближом хришћанском силом буде у што бољим односима. А после тога он је из српских крајева под Аустријом доводио у Србију прве стручњаке и прве образоване људе, што се није могло чинити без дозволе, макар и прећутне, аустријских власти. Најзад он је из Аустрије могао да се снабдева кришном оружјем и муницијом само зато, што су му Аустријанци то гледали кроз прсте.

Све Милошeve везе са Аустријом пролазиле су кроз Београд и преко Милошевих београдских повереника.

Још 1816 године, 25 августа, прелазио је у Београд варшавински командирендег Сигентал, а сутрадан 26 августа Марашли Али паша са три стотине Срба и Турака врагио је Сигенталу посету у Земуну. Том приликом гости су се прошетали по вароши.

Милош лично прешао је први пут у Земун 18 августа 1817 заједно са везиром и Ђаја пашом. И тада се у Земуну налазио Сигентал, кога су посетили.¹⁾ Вероватно је на том састанку било речи о дочеку цара Фрање II, који је, обилазећи границу стигао у Земун 17 октобра исте године.

За време царевог боравка у Земуну су приређене велике свечаности. Улице којима ће он проћи биле су посуте песком и шљунком, а све куће у њима окречене. Цар је стигао 17 октобра (5 по старом) у четири часа по подне. Дочекали су га сви магистратски чиновници и чиновници контумаца, затим офици-

¹ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и написи 5428, 5435.

Кад је Марашлија ушао под царски шатор и видео цара где стоји, њему се учинило да цар Фрања стоји из дубоког поштовања према њему, београдском румели валису. Да га не би дуже остављао у том мучном положају, дао му је знак руком да седне и рекао му преко тумача, да се не устручава, већ да се слободно посади поред своје хануме. Затим је погледао око себе да види, је ли и за њега спремно седилште.

Цар се на ово насмејао и одговорио, да више воли остати на нстема.

— Кад је тако, онда ћу то и ја учинити! закључио је Марашлија.

После узајамних поздрава и комплимената везир се повукао у свој шатор, а цар се са пратњом вратио у варош, преобукао се у свечану униформу и у кући земунског генерала почео да прима аудијенције.

Поред осталих личности, које је примио, били су католички свештеник Дреновац и апотекар Тома Прешчик, који су цару предели лепо украшену историју Земунa на латинском језику.

Затим је цар примио везира у чијој су пратњи били Милош и још неколико српских вођа. Пашу и његове пратиоце од обале до Земунa допратио је ескадрон коњице.

После ручка, коме је од Срба присуствовао митрополит Стратимировић, цар и царица одвезли су се до обале и свечаних шатора, где су присуствовали тркама и цилитању турских делија. Цар и везир срели су се недалеко од царевог шатора и ту су преко «хоф-долмечера» четврт часа разговарали.

После тога цар се вратио у Земун, а паша се превезао у Београд уз пуцњаву топова са обадве обале.

Марашлија је предао цару и његовим великодостојницима богате дарове, који су им били послати из Цариграда, а још богаће, које је он сам сматрао за потребно да им учини. Било је ту арапских хатова, персијских шалова, драгоцености од бисера, мириса од руже и пуно других источњачких регности.

Са своје стране цар је пашу и његове пратиоце обдарио исто тако богатим даровима.

Најзад му је пружио драгоцен прстен и рекао му, да га да особи из своје пратње, за коју држи да је највреднија да добије тај поклон.

На ове цареве речи паша се окренуо Милошу и натакао му

прстен на прст, уверавајући цара, да је Милош достојан те части.

Та пажња пашина дирнула је цара и царицу, који су за време разговора више пута погледали у српског вођу¹).

При својим прелазима у Земун београдске паше су тежике да покажу што више сјаја, раскоши и силе, а Аустријанци са своје стране трудили су се, да источњаке запање каквим запедњачким изумом.

У лето 1818 године, 30 јула у једанаест и по часова стигао је у Земун командирендер Сигентал са «долмечером», а сутрадан се превезао у Београд са великим и отменим друштвом. Мђу осталима били су у том друштву спахџа Јанковић са господом и граф Пеачевић. Они су истога дана у 1 час отишли натраг у Земун, а у два часа Марашли Али паша вратио им је посету. У Марашлиној пратњи био је кнез Милош са још неколико београдских великодостојника и око 400 пратиоца. Они су командирендера поселили у његовome квартиру.

Говорило се тада у Земуну како су паша и командирендер преговарали о закључењу десетогодишњег мира између турског и аустријског двора.

После овог званичног пријема паша је пројахао кроз Земун, а остала господa возила су се за њим у каруцама. Везир је успут бацао дукатиће.

Кад је завршио шетњу Марашлија је свратио у стан земунског команданта Червенке и опростио се са Сигенталом, који је ту био одсео, па је онда изашао иза Београдске капије, где је присуствовао војним вежбама аустријских војника. Ту се поздравео и са земунским командантом и осталом господом, па се вратио у Београд.²)

Аустријски официри имали су обичај да често прелазе у Београд. То су обично чинили кад би у Земун дошла каква виђенија личност, која би сматрала за дужност да пређе и поздрави пашу. Тако је 1817 приликом посете Земуну у Београд прелазео Ерб, принц од Хесен Хомбурга, а 1824 неки бразилијански принц.

У мају 1820 долазио је у Земун варадински командирендер Сигентал са женом. Петог маја превезао се у Београд «с више

¹ Кунберт 147; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, 5435, П. Марковић, Земун 118.

² Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, 5442.

земунских бурлера». У Београду им је приређен ручак. «Ћенске персоне» биле су у везировом харему, где их је сам везир био одвео. А сутрадан зором отишао је у Земун Јеврем Обреновић са неколико српске госпoде и предао командирендеру једнога хата, кога му је Милош био послао на дар.¹⁾

Дванаестог августа 1830 године, пред вече, дошао је у Београд аустријски чиновник, кога су наши звали «толмачем», зато што је одржавао везу са турским властима и служио као тумач. Он је обавестио београдског везира, да ће га сутрадан изјутра посетити командирендер. Толмач је додао, да ће још исте вечери Аустријанци послати шајке на «Савешниц» и да ће приредити један «искуснејши фајерверк», то јест изванредан вагромет.

Аустријанци су тиме очевидно хтели да запање источњачке и да свој долазак учине што импозантнијим.

Та вест брзо се раширила по Београду. На Калемегдану се скупило мноштво света. Везир је сам сишао у Ђумрук (царинарницу) и одатле посматрао «фајерверк».

Ватромет је почео у пола један сат ноћи, по турском рачунању, и трајао је два сата. Панта Хаџи Стојилов писао је о томе ватромету кнезу Милошу:

«Обаче ништа друго важно нисмо могли видети, сем шест ракетли које су ишле у висину и које су као мале звездице изражавале и светлиле по неколико минута. При томе је Турцима било смешно, јербо није никаква мајсторија показана.»

Сутрадан пре подне командирендер Сигентал у цивилу, генерал Форт у униформи, генерал «од» Михајловић у цивилу и још неколико официра прешли су у Београд у трима војничким шајкама и уз грмљавину топова. Турци су им са Града одговорили пуцњавом из топова и послали им у сусрет своје шајке.

Пре њиховог прелаза, на београдску обалу биле су превезене њихове каруце, јер је у Београду било врло мало кола, а парадних уопште није ни било.

Аустријски официри сели су у каруце и одвезли су се у Град везиру. Од Савске капије до градске капије био је образован шпалир од турских топчија у униформама.

Пролазећи кроз шпалир командирендер је у гомили приметио Панту Хаџи Стојиловог и мауо му руком да дође у Град.

¹ Љ. Стојановић, Стари српски записи и написи 5451, 5461, 5133.

Кад је Панта отишао командирендеру, царски генерал му се извињавао због неког дуга Милошу и преко њега молио је Милоша, да се не љути, јер ће му он дуг са благодарношћу вратити. Знајући колико је његов поверилац, кнез Милош, био жељан вести и колико су га оне интересовале, Сигентал је Панти Хаџи Стојиловом испричао све европске новости, а између осталог и ту, да је Филип Орлеански постао француски краљ.¹⁾

*

Још свечанији је био прелаз аустријских официра 1836 године.

Петог маја те године обилазећи бачки шајкашки батаљон дошао је у Земун «главнокомандујући генерал, командирендер пограничне Славоније, царско-краљевски фелд маршал лајтнант барон Чолић». Барон Чолић је дошао са већим бројем војних шајки. Истог дана под командом пуковника Апела, уз непрекидну пуцњаву топова, шајке су изводиле војничке маневре на дунав у под Земуну.

Сутрадан командирендер се довезао под Београд уз непродуктну грмљавину топова и са аустријске и са београдске стране. На шајкама су свирале две «банде», шајкашка и митровичка.

Веће лађе поставиле су се у војни ред и бациле лентере на самом утоку Саве у Дунав и ту су стојале док се год није свршило «торжествено посјешћење». На мањим, укусно саграђеним и украшеним каицима, који су очевидно одударали од турских рогобатних барки, довели су се командирендер Чолић, генерал фелдмаршал лајтнант» Форт, генерал мајор Јанковић, пуковник петроварадинске регименте барон Јовић, пуковник шајкашког батаљона Апел, инжењерски пуковник Хагенмилер, шајкашки потпуковник барон Милер и још велики број пешадијских и коњичких официра.

На обали су их дочекали како турски тако и «њњажевеко српски отмени чиновници.»

Кад су изишли из каика аустријски официри и њихове госпoде ушли су у каруце, које су ради њих доведене из Земуне и одвезли су се да посете мухафиза београдског Јусуф пашу.

После посете паше гости су се одвезли до куће «Његовог Сијаљства књажевско-српског генерал мајора господара Је-

¹ Држ. Арх. П. Х. Стојилов Милошу и А. Симић Милошу, 13.VIII. 1830.

время Обреновића» где су срдачно дочекани и почашћени обилном закуском.

Ову свечаност гледале су гомиле света из Земунa, искупљене крај обале Саве, на оном врху до ушћа. На београдској страни сва узвишенија места на обали била су начичкана радозналим Србима и Турцима, који су по писању Српских новина гледали «романтическо и вељелепно ово позорије на води, које је благопријатним временом овог дана увеличано било.»¹⁾

Не само при овако свечаним приликама, већ и при обичним посетама појединих аустријских чиновника Београду, Аустријанци никад нису пропустили прилику да сврате и поздраве Милоша или бар његове претставнике. У априлу 1830, приликом завршења радова на Новом конаку, земунски генерал Фојт дошао је у Београд на «палителној лађи» и обишао новосаграђено здање. Тома Вучић Перишић, заједно са осталим српским чиновницима, лепо га је том приликом дочекао и угостио.²⁾

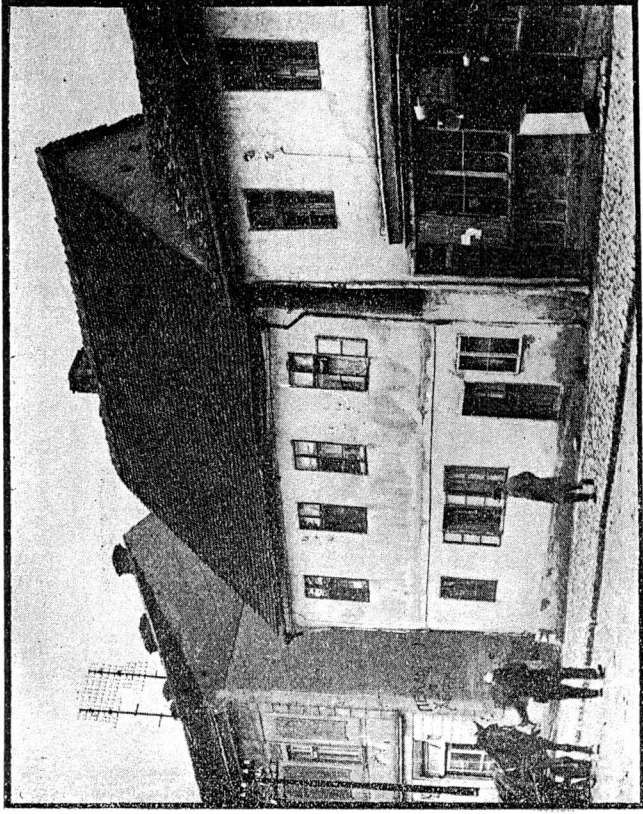
Нешто пре тога, 9 фебруара исте године, Панга Хаџи Стојилов писао је кнезу у Крагујевац:

Г. генерал командирендер из Варадина дао ми је препоручити да Вашем Сијатељству покорњејше јавим, да је њима веома тешко било да њихов млади син г. ритмајстор, кад је пређе неколико недеља овде био, није по налогу њиховом своју дужност учинио, Ваше Светлости двор посетио и пристојно подвореније учинио. За које се моле да би благоизволели њима опростити додавајући да оно друштво и толмач са којима је њихов син овде био, нису га на то упутили.»

Млади ритмајстор, како изгледа, није много марио да «чини подвореније» очевим поверицима и зато је царско краљевски генерал морао да се извињава.

Нису Аустријанци били љубазни према Милошу само при својим посетама Београду. И у самоме Земуну они су били веома предуретљиви.

Кнежевићи Милан и Михаило са својим нећацима Лазарем и Милошем Хаџи Бајићем, са кнезовима Алексом Симићем и Вулом Глигорјевићем и са васпитачима Зорићем и Теодоровићем прелазли су 7 маја 1834 у Земун, да посете своју сестру Петрију Хаџи Бајић. У земунском контуману дочекао их је генерал Фојт са плаћ мајором и више официра. После тога

Кућа Глигорија Вазаровића у Поп Лукиној 18

кнежевићи су посетили Фојта у његовом двору, где су били послужени кафом и слаткишима. Приликом проласка кроз Земун младе кнежевиће пратило је «мноштво Земунца!»¹⁾

Сви ти дочеци извођени су са много свечаности и ласкавих комплимената, који очевидно ни једној ни другој страни нису долазили од срца. Милошева предуретљивост несумњиво је била срачуната, а шта су стварно о њему и о Србима уопште мислили Аустријанци, то се касије испољило у многим приликама.

¹⁾ Српске Новине 9 мај 1836.

²⁾ Држ. Арх. Т. Вучић Кнезу 16-IV-1831.

¹⁾ Српске Новине 7-V-1834.

Блажени потпис увек победоносног Султана Махмуд Хана

Девет и по месеци после великог народног весеља поводом подизања звона, Београд је доживео још једну свечаност, која је била исто тако одушевљено прихваћена од свег православног живља, а поред тога и од званичне стране раскошно припремљена.

На дан Свеог Првозваног Андрије, 30 новембра 1830 године, извршено је у Београду пред народом свечано читање султановог хатишерифа и берата.

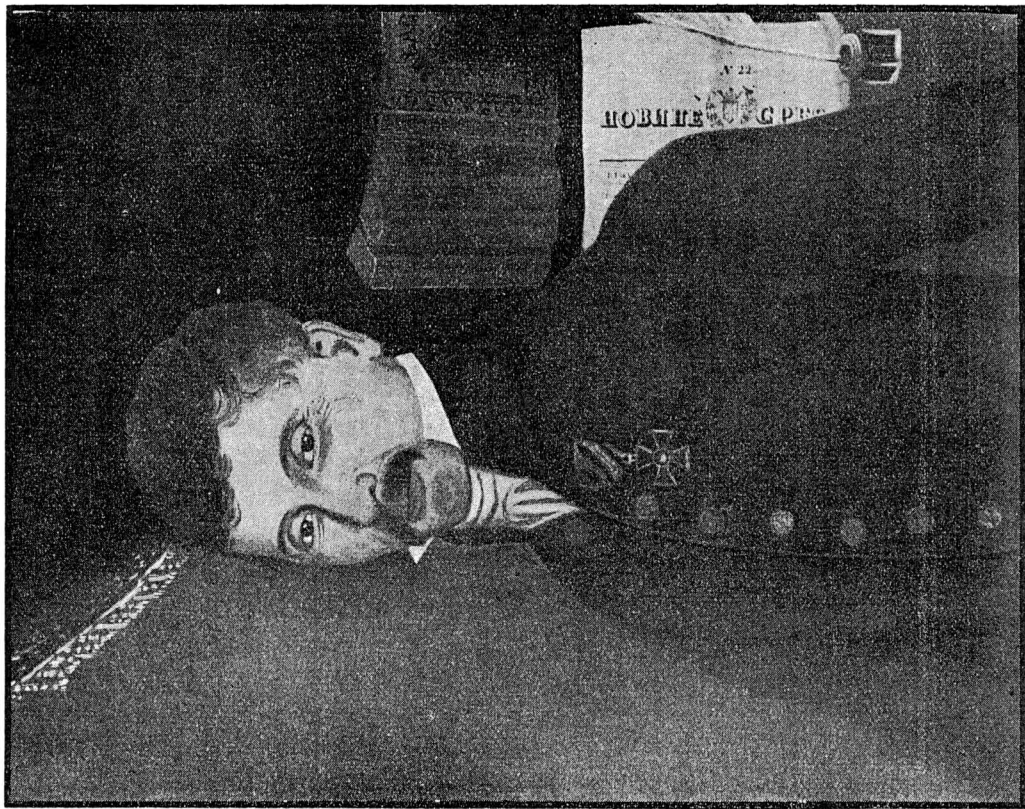
Та два акта имали су велики значај за тек зачегу српску државу. Дотле је Србија још била само београдски пашалук са неким фактичним, силом извојеваним правима. Хатишерифом и бератом њој је званично призната извесна самоуправа, а кнезу Милошу дато је наследно кнежевско достојанство. Зато је тај догађај био од првокласне политичке важности и од далеких последица. Одредбама хатишерифа, поред осталог, створени су и повољни услови за развој Београда изато, са обнародовањем тога акта у Београду отпочиње доба дотле невиђеној грађевинског, привредног и културног напретка.

Још 3 септембра изјутра Александра Симића примио је из Крагујевца писмо, у коме му је јављено, како је Милош признат од султана за наследнога кнеза Србије.¹⁾ Та вест изазвала је велику радост у Београду, мада цела ствар још није била дефинитивно свршена. Тек 8 октобра белгички ефендија предао је српским депутатима у Цариграду копију оригиналног хатишерифа са султановим потписом.²⁾

У Београду, међутим, већ 3 септембра ствар је сматрана као окончана. Чим је примио писмо из Крагујевца «с најра-

¹⁾ Држ. Арх. П. Х. Стојилов Милошу 3-IX-1830.

²⁾ М. Гавриловић, М. Обреновић, III, 276.

Димитрије Давидовић (слика Н. Музеја)

доснијим вестима» Александра Симића честитао је кнезу «наследствено књажевско достојанство». Затим је отишао у Град и саопштио везиру вест, коју је добио.

Везир је рекао Симићу, да у име његово честита Милошу одликовање. Затим га је питао да ли је била некаква конференција на Паша капији у Цариграду. Везир је очекивао да ће после те конференције и њему доћи тагарин из Цариграда

са извештајем о одлукама, које су по српском питању тамо донесене.

Истога дана Панта Хаџи Стојилов писао је Милошу:

«Прећи ћу данас у парламенту — каже се поред осталог у том писму — и г. генералу Фојту изручићу Вашег Сијатељства учтив и љубазни поздрав и јавићу му радостан и увеселителни глас, који сте из Цариграда о прељубезном нашем отечеству примили, с примјетан јем, да Ваше Сијатељство г. генерала пријатељство веома много уважава». ¹⁾

Седмога септембра Панта Хаџи Стојилов већ је јавио Милошу како је био у Земуну и како је саопштио генералу Фојту и бургермајстору Лазаревићу веселе гласове. Они су поводом тога изразили своју радост и преко њега испослали Милошу своја честитања. Фојт је обећао да ће и сам писати Милошу и честитати му. ²⁾

После овога отпочеле су велике припреме за свечан чин обнародовања хатишерифа. Сматрало се, да ће том свечаношћу Милош стати у ред владалаца, па су се чак правиле алузије и на његово свечано крунисање. Седамнаестог септембра Панта Хаџи Стојилов писао му је:

«Част имам Вашем Сијатељству једну књигу важну послати на прочитанје, коју сам из Русије добио. Садржаније њено је о целој церковној церемонији бившој у Петербургу на 1827 љету, то јест о свечаној коронацији императора руског Николаја Павловића, молећи покорно да би се оставила у архиви або ће бити временом потребна».

На крају овог свог занимљивог писма Панта Хаџи Стојилов моли кнеза, да не помеша ову књигу са Вуковим књигама, које су написане «новоизмишљеним шокачкџем и будаљастим словима», јер она је писана «славеносрбским словима, као што су и наши премудри праоци пре 900 година писали». ²⁾

У Београду, а нарочито у кнежевом конаку журно се радило да се све припреми и да све буде беспрекорно кад гости за свечаност стану придолазити.

Још у септембру месецу спремана су дрва и сено. Средном септембра М. Анђелковић је ишао до Гроцке да отуд доведе дрва, која су на обали била спремна. Крајем октобра

¹⁾ Држ. Арх. П. Х. Ст. Милошу 7-IX-1830.

²⁾ Држ. Арх. П. Х. Стојилов Милошу 17-IX-1830.

Стефан Паварац наредио је Арсенију Андрејићу да све лађе дрварице од Колубаре до Смедерава крене на Дубравицу, да доведу сено у Београд. Овај је ту заповест сдмах и извршио. Чак је по сено послао и вишњачку скелу. Сено из првих лађа које су стигле садено је на Калемегдану, где се обично саденовало. За остало су тражена упутства од Милоша.

У исто време из Пожаревца су пренесене и ствари тамошњег конака, посуђе и остало. Кад су стигле у Београд Андрејић је известио Милоша, да уснут ништа фалило није. Из Смедерева је тражио једно момче за подрумцију, а и некоме Тоши у Дубравици писао је, да нађе једног искусног подрумцију за конак. ¹⁾

Панга Хаџи Стојилов бринуо се за стране госте. Он је 20 септембра писао кнезу:

«У призренију дочекивања пристојног разне госпде, која нами овде у конак долазе, као прије што су били сардински и шведски елчија (посланик), а сад пак ови русиски комесари, који се овде наоде, као из иностраних европских царстава господа и пријатељи наши, треба да их дочекамо пристојно у овдашњем књажеском дому.

«Обаче ова поменута господа, будући су научена по обичају европском живети и владати се, кад уђу у одаје поменутог дома, чисто се устручавају и не види им се пристојно и обично, да по чистим и најбољим простиркама с њиовим блањавим чизамама газити и мрљати морају... Ја наодим за дочекаати подобне наше пријатеље, да ће добро и пристојно бити, да им се приготови једна здаја, која ће бити украшена по европејском начину, т. ј. једно канабе, 6 столица, астал за писање и прочаја, која принадежи једноме *visitimer*, или одаји посјешенија. А за спавање можеду служити и оне одаје са простиркама. Истина још би пристојно је било, кад би им се и једна соба за спавање по начину европејском уредила, то јест два кревета, са к томе принадежаштим...» ²⁾

Поред ових припрема без непосредне везе са наступајућим свечаностима предузете су врло рано и припреме самих свечаности.

¹⁾ Држ. Арх. А. Андрејић Милошу 25 и 31-X-1830.

²⁾ Држ. Арх. П. Х. Стојилов Милошу 20-IX-1830.

Почетком новембра Милош је већ преговарао преко свога брата Јеврема са Хусеин пашом о месту где ће се свечаност обавити. И Милош и порта желели су да ова свечаност испадне што велелепнија и да јој се даде што већи значај. Зато је требало наћи што погодније место. Мислило се у један мах, да се свечаност обави «испод Марашлина чардака к Сави», негде у равници поред саме савске обале, али се после одустало од тога и решено је, да се султанови декрети прочитају на Врачару, у близини Батал џамије, на месту крај којег је касније подигнута црква Светога Марка.

Милош је био решио да позове на свечаност око три хиљаде људи из свих крајева земље, знатан број чиновника и да доведе неколико стотина војника. Зато је наредио да се по нешћу станова у Београду, Палилули и Савамали у којима ће се сви ти гости моћи да смеете. По списковима, које му је послао Јеврем, у Савамали се могло наћи места за 429 гостију код 138 Савамалаца, у Палилули за 323 госта код 90 Палилулаца а у вароши за 4102 госта код 146 лица. Домови 41 угледног грађанина резервисани су за 87 чиновника. У Београду су дакле спрењени конаци за 1941 човека. У околним селима: Вишњици, Сланцима, Великом Селу, Новом Селу, Миријеву, Мокром Лугу, Кумодражу, Бањици, Јајинцима, Раковици, Железнику, Жаркову, Остружници и Кнежевцу нађено је места још за 2855 људи.

За кнежеву породицу, чиновнике и војску набављене су нарочите униформе. Јеврему Обреновићу писано је 4 новембра, да направи себи и Милану бегу по једну херванију «на подобију оне што је Мања легос од честитог везира добио» и по један низамски фес. Затим му је препоручено да у Београду потражи или преко београдских трговца поручи једно сто низамских фесова «и то да јави честитоме везиру да би остали чиновници могли на бео ћулаф, кад би се актипочели читати, набити по један такав фес». Кнез је мислио «да би то највећи знак повинованија и признателности к порти могао бити».

Јеврем Обреновић, по Милошевој заповести 31. октобра предао је Хусеин паши хиљаду дуката за учињене заслуге у питању о наследном кнежевском достојанству. Том приликом изјавио му је, да му то кнез даје као знак своје дубоке благодарности, да га сматра као оца свога и да ће име везирово остати вечито у срцу српскога народа, који је толико задужио.

Везир је захвалио на поклону у неколико дирљивих речи и изјавио је, како се поноси тиме, што ће после себе оставити спомен у Србији, да је кнезу и земљи учинио добро.¹⁾

Деветог новембра стигао је у Београд портин комесар Лебип ефендија, који је имао присуствовати обнародовању хатишерифа. Јеврем Обреновић са осталим претставницима српских власти изашао му је на сусрет до Пашине чесме у Мокром лугу. Везир му је послао у сретане свога силихтара с неколико ичага и алајбега са неколико спахија и ерлијских ага. Тако свечано дочекао Лебип ефендија је са пратњом прошао кроз варош до Града.²⁾

Сутрадан Јеврем је посетио везира заједно са Алексом и Стојаном Смићем. Хусеин паша им је весело показао српски тинал хатишерифа и берата и изнео им херванију, коју му је порта послала, да је огрне кнезу приликом читања хатишерифа. Затим је својим гостима у знак благовољења и одликовања метнуо по један фес на главу.³⁾

После посете везиру Јеврем је ишао и Лебип ефендији на подворење. Портин изасланик га је лепо примио и преко њега честитао је кнезу берат и земљу, којом ће владати. Обећао је затим да ће доћи у кнежев двор да се поклони кнегињи Љубици, која је већ била у Београду, кнежевићима и Јеврему.⁴⁾

Није се забравило ни па иностранство. Предузето је све да се и иностранна јавност што више заинтересује за ове, по Србију знамените догађаје. Већ смо видели како су аустрijske пограничне власти обавештене, чим су прве вести стигле.

Деветог новембра, онога дана када је стигао Лебип ефендија у Београд, Панга Хаџи Стојилов примио је од кнеза два превода хатишерифа и берата и одмах је један примерак послао у Аугсбургу «да се стави у *Алгемајне Цајтунг* таки», а други је послао неком свом пријатељу у Беч да га штампа у *Беобалтеру*.⁵⁾

Око 20 новембра у Београд су већ почела стизати прва

1) М. Гавриловић, М. Обреновић III, 288.

2) Ibid. 286.

3) Ibid. 288.

4) Ibid. 289.

5) Држ. Арх. 9-XI-1830 П. X. Стојилов Милошу.

оделења војника. Једно одељење кнежевe гарде послано је да присуствује свечаном кнежевом дочеку.¹⁾

Тада с Београђани први пут видели српске униформисане војнике и први пут чули прву српску банду, која је свирала маршеве од српских аргја и песама као: *Каконице Иван ван, Болаи ми лежи Кара Мустафа* и друге.²⁾

Ти први униформисани војници имали су зелене копоране са црвеним оковратницима, плаве чакшире са црвеним ширитима и капе налик на фесове са сунцобранима и натписом *М.З*) Јоксим Милосављевић и Јованче Спасић довели су војнике из пожаревачке и смедеревске нахије, Даниловић из ваљевске, а Туцаковић из Груже. Тома Вучић Перишић имао је главну команду над војском.⁴⁾

Пред свечаност је цела варош добила нарочити изглед. На Сава капији и на Варош капији чували су страже, уместо Турака Срби, а по свима српским улицама виђали су се наоружани Шумаџици. Милошу је нарочито било стало до тога да се ове две капије предаду у руке Србима, па је то тражио од везира још 8 новембра, изјављујући, да у противном случају неће доћи у Београд. Везир му је ту жељу испунио.

Поред ових српских стража на Сава капији и на Варош капији, остављене су српске страже и на свима главнијим раскрсницама. Пред новим конаком стајало је на стражи један, а пред старим два војника. Турцима је био забрањен улазак у хришћанске делове вароши.

У недељу 23 новембра стигао је у Београд и кнез Милош. Тада је већ било прошло десет година откако га Београд није видео. Од 1820 године, када су београдски турци пуцали на његов конак и припремали му отровне ч.буке, он није долазио у Београд.

Милош је био допраћен многобројном и сјајном пратњом. Огромне гомиле света из вароши и околине, сакупиле су се на његовом пролазу, да га виде и да га поздраве.

На Екмеклуку су га дочекали Јоксим Милосављевић и Туцаковић, са једним одељењем војника. Таја бег, окружен оф пашима из пашине прагње, изишао је кнезу у сусрет на

¹⁾ М. Гавриловић, М. Обреновић 289.

²⁾ Ср. Л. Поповић, 11 писмо.

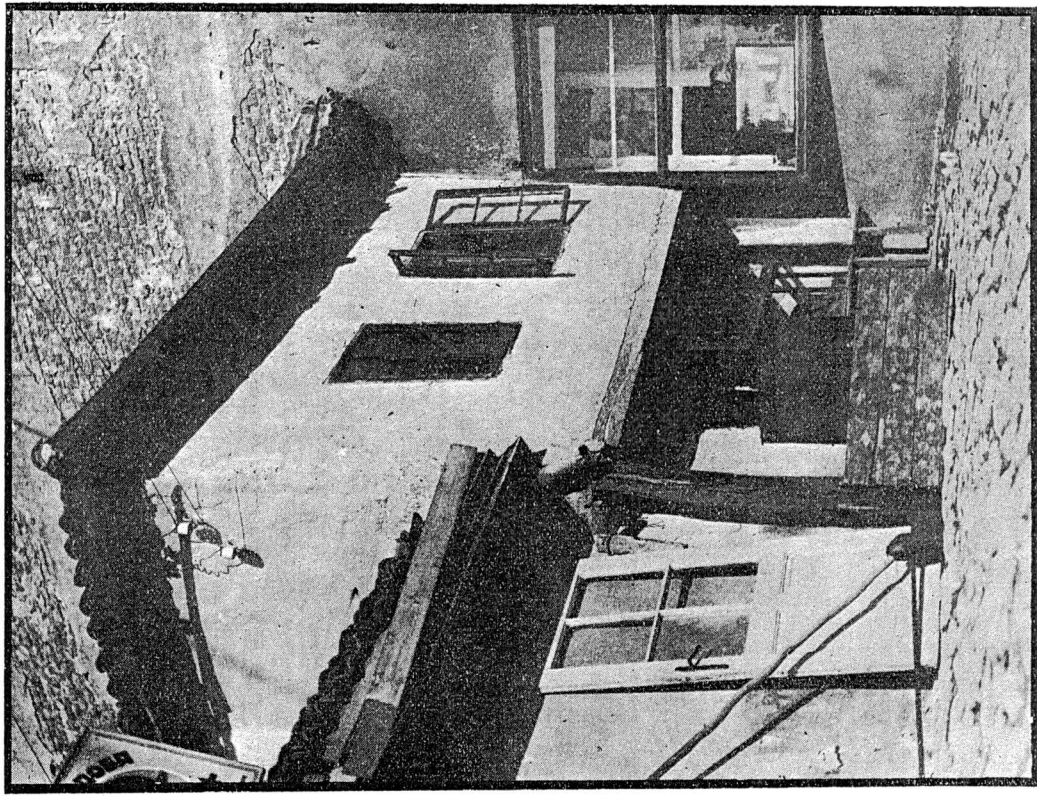
³⁾ Бршљан за 1880 г.

⁴⁾ Мих. Гавриловић, М. Обреновић III, 291.

Врачар, на један сат од вароши. Пошто га је поздравио у име везирово отпратио га је до двора заједно са Србима, који су били изашли да дочекају кнеза.

Кнез је свечано ушао у варош праћен српским и турским великодостојницима, музиком и војском. Свуда уснут одушевљено је поздрављан од гомиле искушљенога народа.

Пред конаком ~~кнеза~~ је дочекао ~~кнезов син~~ и придржао му узеније.

Варош капије

То су биле ретке и необичне почасти, које су ласкале не само кнезу, већ и свима Србима. Они су из њих извлачили најлешне наде за будућност.

«Ова одликовања, пише о томе Куниберт, која Турци ретко одају Хришћанима, а нарочито једном рајетину, показују царолију, која праћаше име и моћ Милошеву и његов утицај на дух Турака».

На вратима коначка кнеза су дочекали Јеврем Обреновић, кнегиња Јубица и кнежевизи Милан и Михаило. Свештенство у црквеним одежама отпратило га је у цркву, јер он је после свакога путовања ишао у цркву, да се помоли Богу и захвали му што је добро путовао.

Сутрадан Милош је послао везиру брата Јеврема са својим поздравима. Сем тога послао је у мехџему и код Алајбега неколико чиновника да утеше Турке, због продаје турских имања и селидбе, која се хатишерифом предвиђала.

Јер Турци су дотле већ били упознати са одредбама хатишерифа и берата. Бојећи се каквих нерета Милош је желео, да се ти акти не саопштавају једновремено и Србима и Турцима. И зато је још 16 новембра преко Јеврема тражило од везира, да везир прочита хатишериф у мехџеми и да посавегује Турке «да сви на миру буду и не праве какву гунгулу». И овај захтев Милошев везир је испунио.

Са Милошем и после њега, до дана свечаности, стигло је у Београд око три хиљаде позваних гостију и још много њих који су дошли на своју руку, не само из свију крајева Србије већ и из Аустрије. Међу позванима били су сви капетани, по један члан магистрата, све проте, игумани, намесници, виђенији свештеници, најугледнији и најпоштованији људи из народа.

Поред позваних гостију могао је доћи на свечаност свако, ко је хтео, само ако је «отмен човек». Позвани су имали спремљене станове, а остале трошкове сами су сносили. Непозвани су се за све потребе морали сами бринути.

Сви гости били су наоружани, али су оружје носили скривено испод гуњева, да њиме не би вређали осетљивост Турака.

Један део војске смештен је око цркве и Варош капије, остало је било размештено по вароши. Коњаници су распоредени по Савамали и Палилули.

Оних неколико дана, од кнежевог доласка у Београд, па

до свечаности, кнез је провео у најјерданијим односима са Хусеин пашом и са свим Турцима. Истичући себе на све могуће начине Милош је умео у исто време да поштеди и торску осетљивост. Са пашом је имао састанак 26 новембра. Сутрадан призвао је к себи угледније спахије и дрзије и љубазним речима покушао је, да их утешу и да ублажи неповољне утиске које су на њих морале оставити одредбе хатишерифа. Тај је састанак Милошев са Турцима Београђанима протекао, бар на изглед, у врло ердачном и пријатељском разговору. И Милош и Турци благосиљали су дугогодишњи заједнички живот и молили се узајамно за опростај, ако је ко кога увредио. Поред овога Милош је издао српским старешинама строге заповести, да не жалосте Турке и да са њима поступају са највећом пажњом, а сваки неспоразум са Турцима, да достављају њему, да га он реши. Турци су заузеле овако помирљив став нешто из страха од оноликог наоружаног народа, а нешто из урођене источњачке навике, да се мире са судбином, па ма како она окрутна била. Милош се пре свега руководио обзирима политичког опортунитета. «Ова умереност, писао је он депутатима у Цариград, чини ми се да је нужна у садашњим обстојатељствима по самој политици... а и човечество само изискује да тако поступамо с њима.»¹⁾ Он се осећао већ толико снажним, да је могао да мисли и на обзире које «човечество» налаже.

Сама свечаност обављена је на дан Светог Првозваног Андреје, у недељу 30 новембра. Тога дана 1806 године Срби су под Карађорђевог освојили Београд. Зато је, вероватно за обнародовање хатишерифа и изабран баш тај дан.

На одређеном месту иза Батал џамије, а изнад предграђа Палилуле, начињено је и одозго заравњено једно узвишење од земље. На томе узвишењу, које се и данас познаје у порти цркве Светог Марка, разапет је био велики шатор, а у близини њега још неколико шатора, један за везира, други за Милоша, трећи за портиног комесара, а остали за виђенију турску и српску господу.

На велику жалост искуљенога народа 30 новембар је освануо облачан и кишовит. Целога дана падала је хладна јесења киша, која је престала тек пред вече.

¹⁾ М. Гавриловић, М. Обреновић, III 292.

Милош је изјутра, пре свечаности прво ишао у цркву, на службу, коју је служио митрополит Антим. Са њим су у цркви била обадва његова брата Јеврем и Јован, млади кнежевићи, кнежеви и капетани и остали народни великодостојници, који су после службе отпратили кнеза у конач.

За то време народни претставници искипили су се око одређенога и спремљеног простора иза Батал дамије. Око њих слегао се био силан народ из Београда и околине. Али у тој толикој томили није било ни једне жене, јер онда није био обичај, да се жене појављују на оваквим скуповима.

Из коначка се кренуло прво Јован Обреновић на коњу, праћен једним одељењем коњаника.

После њега пошао је Милош у чијој су пратњи били кнежевићи Милан и Михаило и господар Јеврем. За њима су ишли највиђенији чиновници и народне старешине, а за овима кнежева гарда. Кнежева породица и чиновници били су у нарочито спремљеним сјајним униформама и огрнути плаштима разних боја. Милош је имао бело жућкасти плашт, кнежевићи црвене, Димитрије Давидовић и Алекса Симић морасте, остали чиновници отворено плаве.

Чим се кнез појавио са својом пратњом, пред њега су изишли да га поздраве: митрополит Антим, архимандрит враћевнички Мелентије Павловић, свештеници и угледнији кнежеви и капетани. Цела та група изгледала је врло свечано. Син кнежевог писара Лазе Поповића, тада ђак, носио је митрополиту патарицу. Пошто је одговорио на поздраве, Милош је отишао у свој шатор.

Ускоро затим нагшао је везир Хусеин паша, са порлиним комесаром Лебип ефендијом. Везир је био у кинтову и у немској униформи. У његовој пратњи било је педесетак Турака.

Појава везирова и комесарова јављена је одмах Милошу и он им је изишао на сусрет, дочекао их и поздравио, а после поздрава везир, комесар и Милош повукли су се у своје шатаре, где им је послужена кафа са чабуцима.

Кад су се тако сви искипили Тома Вучић Перисић са млађабегом пришао је комесару Лебип ефендији и саопштио му да је све спремно. Лебип ефендија је на то устао и изашао под велики шатор на узвишици. За њим су дошли везир и Милош са својим пратиоцима.

Тада је комесар развио један свежањ и из њега извадио аршин и четврт дугачку, а по аршина широку хартију, исписану црним словима. То је био хагишериф, који је комесар гласно прочитао везиру у лице.

Хагишериф значи свети или блажени потпис. Тај акт потписује сам султан и по муслиманској традицији његове одредбе не би се могле никад опозвати. Фермани, напротив, потичу, не непосредно од султана, већ од порте и они се могу мењати.

Хагишериф, који је Лебип ефендија пред искипљеним народом и његовим старешинама читао, почињао је овим речима, исписаним руком самога султана:

«Султан Маџмуд Хан, син Султана Абдул-Амид Хана, увек победоносан.»

«Нека садржинна буде извршена.»

Затим су се ређале поједине одредбе. Кад их је комесар до краја прочитао, пољубио је хагишериф и предао га Хусеин паша, паша га је такође пољубио, па га предао Милошу, а Милош је учинио то исто, па га пружио свом секретару Давидовићу.

Пошто је цела та церемонија извршена, Лебип ефендија одвије другу хартију, још дужу од прве и исписану златним словима. То је био берат о постављењу Милоша за наследнога баш кнеза Србије. Берат је комесар прочитао Милошу у лице, затим је пољубио хартију и предао му је. Примајући берат од комесара Милош га је такође пољубио.

Потом је узео реч Хусеин паша, који је у краткој беседи Милошу у главном понсвио оно, што је писао у берату. Сам берат је гласио:

Владјетељ свевисочајног царства, неумитниј, непостижмиј и безравнјнија благодјетељ, који је у вјечном својем свепогуђству и у неисцрпној милости благоволио оставити свјетлу нашу калифалну особу најблагороднијим свију султана и Високу нашу Порту пријезиштем монарха и владјетеља, равним начином и свију страдајућих људи и оних у којих има недовољених жељанија, благоволио је између осталих владјетелских дужности и ту наложити нам, да се, што више можно о томе старамо, да сви, царска наша благодјелјанија признавајући поданици, како благородни тако и слабољнији и несретници, који су Високој нашој порти вјерно пријезени,

уживају најсавршенију безбједност под сјенком височајше наше милости. Сљедством тога пристоји нам, сходно правитељственим основицама височајшег нашег царства, постављати по свим мјестима наших државних правитеље, поглаваре и друге чиновнике, који су способни управљати земљом и руководити дјела њена, тако да се тиранство укине, а мјесто њега дјела правосудија и благовости да се умноже и распростиму.

Ово је височајша наша и опредјелителна воља, да српски народ, поданик наше височајшег царства, најсавршенију безбједност и спокојство ужива и да се тога ради најдостојнији између њих избере, који би к породачком руководињу дјела способан био. Садашњи књаз реченог народа, притијажатељ овог нашег височајшег царског берата, прави образац християнских благородника, Милош Обреновић — кога конач пуњ среће да буде — уживаће благонаклоност ову височајшег нашег царског престола с отаца на сина. Способност његова к управљању с реченим народом, а особито чесношћу његова и вјерност к височајшој нашој царској особи јесу познате; и по сведочанству нашег везира Хусеин паше, садашњег управитеља београдског, тврдо се надамо, да ће се он и у напредак удвољстворително владати и да ће под нашим царским покровитељством по достојанију служити. Какогод што у осталом височајшем нашем достојанству пристоји дати свим оним учасија у височајшој нашој царској милости, који онакова сведочанства чесношти и вјерности дају, тога ради се је и наша к њему благонаклоност указала. Зато и сљедством височајшег нашег хатишерифа од 7 ребулмесела ове 1246 године даровано је књазевско достојанство српског народа реченоме књазу за живота његовог, а после његове смрти прећи ће на његовог најстаријег сина, а по овом на његовог знука и тим начином ограничава се то право у његовом семејству. У случају обудовленија књазевског достојанства, издиће се по опредјеленију височајшег нашег хатишерифа о уредбама српском народу дарованим гласећег, нови на ово достојанство берат. По томе је височајшом нашим царском вољом и у сљедству избора књазевство ово вишепоменутому књазу Милошу Обреновићу милостијејше даровано.

И зато смо издали срећни овај берат и заповједамо да честопоменути књаз Милош Обреновић по вишереченим условама управља књазевством Србије и да у свима случајима точно испуњује дужност вјерности и правосудија, а особито

на то да мотри и о том да се брине, да земљом доброуправља; пованике да обрађује и сва дела тако да води и уређује како ће и остали чиновници и поданици такође признати га за књаза, од нас височајше постављенога, да се они у свим дјелима к њему обраћају; да све што он рекне слушају и по ономе се владају; и да речи његове, које би се касале уредба земаљских, садржаних у овој нашој височајшој заповести почитују и у дјелство приводе; а он са своје стране постојан остајући на стази покорности, подвргсенија, вјерности, чесношти и чинећи сва усвољенија да дужности своје по височајшој нашој царској вољи испуни никад да не пропусти она дјела земаљска, којих би извршеније нужно било височајшем нашем престолу предлагати. Најпосле треба да све силе и средства, која су му у руци употреби у извршенију добром оних дјела, која су му наложена и поглавито о том постара се, да наврши мјеру својих дужности и зато не може се нико, ко био да био, мјешати у дела књажевства. Сваки ово да зна и сви да имају вјеру благородному овом знаку. По томе да се дјејствује.

Пошто је везир завршио говор Милошени пратиоци скинули су кнезу плашт, а везир га је огрнуо царском херванијом и заденуо му за појас, унакрет, хатишериф и берат. Херванија је била плава, баруту сличне боје, с великим, златом извезеним колиром и копчама са брилијантима од којих су два средња била прилично велика.

Везир се потом обратио народу, рекао му је да су то знаци царске милости препоручио свима, да се покажу достојни ње.

Милош је целивао берат, хатишериф и херванију, поклонити се везиру и изашао са Давидовићем мало напред, да га народ боље види у «владаљачком плашту», како се тада говорило.

Дочекан је са бурним поклицима: Живео!

Уместо кнеза Давидовић је тада прочитао овај говор: «Народе српски, љубезна браћо моја! Честити везир наш и београдски валија прочитао нам је сада два дјејанија. У једном од њих садржавају се права, која нам премилоштини цар наш, по нашим прошенијама благоутробно даје, а другим поставља ме он, по жељи свију вас, наследственим вашим књазем. Оба дјејанија потписао је цар сопственом својом и височајшом руком. Тим је излио и на вас и на мене царску своју милост, за којом је народ српски више од стотине година

тежио. Од данашњега дана почињу жеље наше испуњава-
ти се.

«Дјејанија поменута прочитана су вам сад на турском
језику. Данас ћу ји дати превести на наш матерњи језик, а
сутра прочитаћу ји вам и истолковати од тачке до тачке, да
и ви свиколици разумете и боље и потпуно сву важност ове
царске милости. За сад осведочимо овде пред честитим везиром
намесником истог цара, који нам ју даје, да знамо цјенити
исту милост по достојанију. Изјавимо пред њим да знамо да
треба благодарност наша и вјерност и ловинованије к вели-
ком цару нашем исто онако неограничена да буду, као што је
и милосердије његово к нама неискрпно. Помолимо се што
топлије можемо Свевишњем Творцу: Благослови, Боже, цара
нашега божественем Твојом десницом, благослови га и укрепи!
Амин! Воскликнимо сви у глас и од свега срца. Поживи,
Боже великог султана Махмуда другог! Амин! Поживи, Боже,
наследника његова! Амин! Поживи ји, Боже, и благослови
и укрепи и одуговечи на срећу и добро наше! Амин! И од
наших дана, Боже, додај њима! Амин! Амин! Амин!»

Тиме је свечаност завршена. Милош, везир и комесар
отишли су затим под један од шатора. Везир се ту задржао
нешто мало у разговору за Милошем, па се онда са својом
пратњом повукао у Град.

За њим се убрзо кренуо и кнез са својим пратицима.
Али, док је везир ушао у варош кроз Стамбол капију, Милош
је скренуо у лево и прошао кроз Варош капију, коју су чували
српски војници.

Српска поворка, у којој су поред кнеза и његове поро-
дице били и сви српски великодостојници, вратила се у варош
у «пристојном реду». Одушевљени народ клицао је раздра-
гано кнезу и новој слободи. Са звонаре, крај старе цркве,
звона нису престајала да звоне. Пред Варош капијом била је
постројена једна чета регуларне вјеске, без мундира, а од
Варош капије па до кнежевог конака још четири такве чете.
Пред црквом, према конаку, кнеза је чекала шеста чета, ова
у мундирима.

Долазак свечане поворке у варош чета пред кнежевим
конаком поздравила је почасним плетунима и громогласним
поклицима: Ура! ура! ура!

Кад је кнез стигао пред Новиконак сјахао је с коња, обу-
као опет царску хервану и упутио се пешке ка цркви.

Митрополит Антим био је дотле већ стигао у цркву са
свештеницима и спремио се да дочека Милоша. Око двадесет
и четири свештеника, стајало је упарађено пред црквом у
црквеним одеждама и са свећама у рукама. Митрополит је
имао на себи архиепископски окрут. Кад је Милош стигао, по
извршеним «церковним обрјадама изрјаднога сретенија»,
митрополит је поднео кнезу крст и јеванђеље да их целива.
Затим му је предао једну белу воштану свећу искићену цвећем
и украсену златом. Кнежевићи Милан и Михаило добили су
такође по једну свећу, али мању од кнежеве.

Кнегиња Љубица (Слика Н. музеја)

У цркву се ушло најсвечаније. Певане су услут црквене
песме и достојанствено носене свеће. Напред је ишао митро-
полит, а за њим кнез Милош, поред кога су били са леве стране
кнез Јоксим Милосављевић, а са десне Милосав Здравковић
Ресавац. Њих двојица држали су скуте кнежевога плашта.
За Милошем је ишао кнежевић Милан, коме су скутове од
плашта носили Стојан Симић и Вуле Глигоријевић. А за

стране и ухвати га за десну руку, а са леве стране приђе Мелентије Павловић, архимандрит и ухвати Милоша за леву руку, па га достојанственим ходом поведу преко цркве до већ спремног кнежевског стола. Док је Милош тако свечано вођен, певци су певали: *«Цар небесни за челокољубие на земљи јасисја»*.

Кад је кнез заузео своје место, митрополит Антим је прочитао кратак, али срдачан говор, којим је истакао сав значај и величину ових свечаних тренутака. Антим је био Грк и једва је знао нешто мало српски, али се ипак потрудио да у овој свечаној прилици говори народним језиком.

Милош на то пољуби митрополита у руку, а митрополит њега у главу, затим Милош пољуби митрополита у оба рамена па онда и митрополит њега. За митрополитом приђе кнезу архимандрит Мелентије и пољуби га у скут, а за архимандритом и све остало свештенство учини то исто. Кнежев скут и руку целивали су затим редом кнежевићи Милан и Михаило, кнежева браћа Јеврем и Јован, кнежеви и капетани и сав присутни народ. Док је то трајало, за певницама се без прекида певало, а напоље, пред црквом, пуцали су плотуни и прангије, звона су непрестано звонила и народ је клицао од радости и одушевљења.

Пошто су се у целивању кнежеве херваније сви изређали, опевано је *Тебе бога хвалим*, па су онда митрополит и свештенство испратили кнеза до западних црквених врата, а одагле до коначка одпратили су га кнежеви. Пред двором је Милош дочекан почасним плотунима и усклицима: Ура!

За време свечаности у цркви, чувени Јован ковач, који је некада окивао Милошутлове, истакао је на коначу са Десне стране султанове туре српски грб, који је он сковао. На средини грба био је бео крст са четири оцила. Хтело се очевидно, да се тада Милошу даду сви знаци владалачкога достојанства.

Кад су касније Јовану ковачу хтели да плате његов труд око прављења и истицања грба, он је одговорио:

«Ја сам од младих noktију мојих још неумино трудио се, к овој дели тежећи, да какву год услугу роду и отачеству мом укажем. Зато какову би ја већу награду за малу ону жртву, коју сам на олтар родољубија принео, изискивати могао, него што ми је свемогући то шфастје доживети допустио, да сам лично оном торжеству, које већ од столетија с великим срца ојиданијем очекивамо, присуствовао».

Миланом Михаило са једним момчетом, које му је придржавало скутове од плашта.

Митрополит је дошао до олтара и ту стао пред великим дверима. Око њега, са обадве стране, поређали су се свештеници са свећама у рукама. Кнез Јоксим и Ресавац довели су кнеза до митрополита, затим су се повукли. То исто су учинили Вуле Глигоријевић и Стојан Симић са наследником кнежевског достојанства. Милан је стао нешто ниже оца, а Михаило крај њега. Учинивши «простојно поклоније», Милош је погнуо главу пред митрополитом. А митрополит је подигао руке изнад кнежеве главе, упрво очи к небу и започео «велеласно и умилително читати свете божествене молитве благословеног венчања на високо достојанство књажевско Србије».

Сви свештеници и цео искушљени народ понављали су за то време тихо али једнодушно: Господи помилуј.

«Док су се молитве над главом светлога књаза читале, каже један од присутних, епископ шабачки Герасим Георгијевић, догле се у обштој богодарованој радости нашој млого радостна суза пролила; особито пак стојећи и ја у парадном свјаштеничком реду, могао сам приметити, гди свјаштеницима сузе из очију лију и низ браду летећи доле капљу на исто подобје, као кад уутру дан осване и сјајно сунце над босиљком сине, па росне капље низ босиљак теку и земљу напачавају. Овакову радост осећали смо сви у тај срећни и благословени дан».

Митрополит је кнезу на грчком језику читао молитву, која се чита при освећивању влашких кнежева. Само на оним местима, где је била реч о Милошевом имену, молитва је читана српски.

Целу молитву, која је била доста дуга, Милош и његови синови саслушали су стојећи погнуте главе. Пошто је молитва свршена, митрополит узгласи: «Аксиос» а свештеници и појци прихвате сви у глас: «Достојин». На то приступе кнезови, двојица Милошу, а двојица Милану, ухвате их за пазухе и подигну. Митрополит мироноше Милоша, скине му царску херванију, унесе је у олтар и освети је на Светој трпези. Док је херванија освећивана, господар Јован заогрнуо је Милоша огртачем у коме је овај био пошао на свечаност.

Назад митрополит приђе Милошу, стана са његове десне

* * *

Сутрадан, првога децембра, на истоме месту код Батал цамије берат и хатишериф прочитани су на српском језику. Кнез Милош дошао је на место свечаности заједно са књигом Љубицом и са онако исто свечаном пратњом, као и дан раније. Око шатора, кад је кнез стигао, већ су се били искупили народни претставници и мноштво народа.

Скупштина је отворена беседом, коју је у име кнеза Милоша прочитао Димитрије Давидовић. Давидовић је рекао: «Народе српски, љубезна браћо! Јуче смо тако срећни били, на турскоме језику чути височајши ферман содржавајући права наша и берат, постављајући мене насљедственим вашим књазем, на три собствена ваша прошенија, оба акта подписана седмог дана месеца ребулелева ове године, собственом височајшом руком премилостивог цара нашег Махмуда II. Данас ево саопштавам вам содржаније њино и на нашем матерњем језику.

Најглатији писар, Лазар Зубан, прочитао је после ових Давидовићевих речи српски превод хатишерифа и берата, па је онда Давидовић наставио читање беседе, у којој су редом све тачке хатишерифа и берата објашњене и растумачене. Та беседа завршавала се овим речима:

«Тако, браћо, постадосмо и ми од јуче народом, народом истина зависимим од султана, но народом који има собствена своја права. Од јучерашњег дана постадосмо народом, који има собствено своје правитељство, не по дјелу и отего на силу, као досад, но по закону. Од јучерашњег дана признаје нас наш, од свију држава за законога царапризнани, султан правитељством; од јучерашњег дана не проливне се ни друге државе признавати нас за такове. Сад се уподобљавамо Мацарима под Аустријом и Пољацима под Русјом. Они имају своја права, ми имамо наша, и они и ми под другим владецијем; но ово под којим ми стојимо не меша се у наша дјела, само што му данак плаћамо. Земље њихове имају истина високо име краљевства, но ни име књажевства, које нашем отечеству султан даје, није ниско. Ми смо више од стотине година желели, зашто смо више пута крв проливали, зашто смо себе, своју децу и имање своје губили, зашто сам се ја ево већ 15 година, и дању и ноћу трудио, зашто сам се и

премилостивом цару нашем султану Махмуду II и августјешим покровитељима нашим, благопочившем императору и самодржцу сверосијском Николају Павловићу толико година кољеноприклоно молио, све то получисмо јуче. Ја нисам у стању описати вам сву срећу, која одовуда за нас може проузизити. Двадесет тачака права, даних хатишерифом народу и содржаније берата насљедственисти моје и фамилије моје, сведоче саме по себи шта постајемо од данашњег дана и шта може у напредак од нас јоште бити. Благостојаније наше и срећа наша утврђена су, благостојаније и срећа наша растиће и напредовати све више и више.

«Не могу вам описати радост у којој пливам видећи вас око себе гди с вниманијем и задовољством слушате речи милости, које царев и над вама и нада мнош и над мојом фамилијом озобилно изливљају; описати радост коју сад чувствујем, нисам заиста кадар, но силно ју чувствујем, лице моје сведочи вам то, сведочи весеље моје; речима изразити не знам, сузе нек вам буду залог, сузе радости, које ми сада очи наводњавају.

«Гледећи, браћо, својеручни потпис премилостивог цара нашег и на хатишерифу и на берату и показујући се пред вама, огрнут одеждом његове милости, уважаван с вама заједно и признан не само од цара нашег султана и покровитељнице наше Русије, но и од свију сосједни држава, држим себе за најсрећнија човека на свјету, што је управ на мене жребиј пао, да ја роду оволику услугу учиним. Срећни роде, срећна Србијо, ко се икад надао да ћеш до ове тачке доћи?! Ко је икад мислио, да ће Србија, на пољу Косову и у познија времена, а имено при последњој пропасти, 1813 године, у ропство обраћена, даће, велим, икад главу дићи?! Сад ју диже! Радуј се томе, и ти света земљо отечества нашег, радуј се и ти роде, прељубезни роде мој! Ми нисмо достојни толикога благослова, више нам је Творац учинио, више су нам дали царев и него што смо ми заслужили. О всемогући Боже, прими хвалу, прими благодарност нашу за толика благодјејанија, која си јуче на нас излио! Први твоји падају пред тобом и моле ти се свесрдно, прими хвалу, прими благодарност нашу за та благодјејанија!

Прво, после Бога, благодаримо Њ. В. султану Махмуду II, који је сбратио на нас пуно отеческе милости око; благо-

даримо и нашем великом покровитељу, императору и самодержцу сверосијском Николају Павловићу, који је царско своје и благодјетелно покровитељство над нама тако силно развирио, те умилостиви срце султаново, да нас удостоји оволике милости. Обојица, а и наследници царског њиног престола да живе на многа љета, да живе благословени од всемогућага Бога!

Сад ми се, браћо, чини да сам своју дужност точно и совјесно испунио, с пожртвованијем живота мог и здравља мог и с непоштећењем неусишна труда извадивши вам права ова. Ислунио сам ју као човек, као син отечества, као љубитељ рода, као правитељ ваш. Совјест моја свједочи ми, да сам све, што сам знао и што је од мене зависило, употребио на ползу не само моју и моје фамилије, но и на ползу свију вас и све остале браће наше, која није сада овде. Да ми је свагда ваша корист од моје користи не само нераздвојимабила, но да сам свагда вашу корист мојој предпочитовао то свједоче дјела моја, свједочиће и они, с којима сам радио, да вас до ове тачке доведем. Довео сам вас, сад сам и задовољан и спокојан.

«Благодарећи вам на досадашњем послушанију и благодарећи и онима, који су ме у дјелу мом или совјетом или настојавањем са многом заједно подпомагали, не могу овај случај пропустити, да вам не напоменем да на вам од сад стоји и одржати у цјелости права, која сам вам издјестествовао. А одржаћете их, послушанијем к мени, к властима, и к старјешинама вашим, почитанијем к законима, који ће се до кратког времена у судовима нашим завести, бранећи правота, а строго казнећи кривога и бунтовника, а најпосле не ролтећи и не бунтујући против домородног свог правитељства. Да овом совјету посљедујете, то сам вас, браћо, досад молио, а од сада вас закљичавам и сада вам као књаз ваш заповједам да то чините. Сто хатинерифа царских, сто покровитељства Русије и хиљаде трудова мојих не би вам ништа помогле. Пропали би сви, и ја и ви, и изгубили би и ово што имамо, да не послушате што вас молим и што вам, као књаз ваш заповједам».

За све време читања хатинерифа, берата и беседе Милош је седео под шатором, заогрнут царском херванијом. А Милош сав Здравковић Ресавац и Јокса Милосављевић показивали су народу, искуљењем око шатора, оригинале тих аката.

На крају је и сам кнез узео речи препоручио народу љубав

и слогу, наложивши му, да за седам дана по свима црквама у земљи држи благодарења, због срећног свршетка великих народних послова. После кнеза говорио је шабачки прота Јован Павловић, који је између осталог рекао: «Храбри Милош Обилић пролио је крв своју за српство на пољу Косову. Овај пак Милош Теодоровић Обреновић, I, обновио је стотинама година тлачену милу нашу Србију, обновио је и довео до ове славе и слободе помоћу Бога, помоћу нас самих и помоћу средне нам велике Русије».

Сви говорници саслушани су са највећом пажњом и одушевљењем пропраћени бурним поклицима султану, рускоме цару Николи I и кнезу Милошу. Давидовићеве речи дочекиване су једнодушним одобравањем и узвицима: Амин! Многи присутни плакали су од радости и узбуђења.

Кад је завршен посао око читања султанових аката и њихово тумачење, свештенство је осветило оно место, на коме се тај свечан чин одиграо и наменило га за зидање цркве, која је касније у непосредној близини и подигнута.

Затим су се присутни разишли, а кнез са својом свитом вратио се у конач.

Тиме је завршена ова велика свечаност, прихваћена пре сто година од народа са радошћу, коју ми тешко можемо схватити, јер нам данас тековине 1830 године не изгледају онако значајне и епохалне, као што су изгледале нашим претцима пре сто година и као што су, по својим последицама, стварно и биле.¹⁾

¹⁾ М. Гавриловић, Милош О. III, 285 и 607; Бршлан за 1885; Г. Георгијевић: Знаменити догађаји новије српске историје.

Кнежеви конаци

Неких десет година, од 1820 до 1830, кнез Милош није долазио у Београд, јер се бојао Турака, али је зато у Београду имао своје конаке, око којих су биле сконцентрисане све српске власти.

Још 1817 године Милош је купио за 15.000 гроша једну стару зграду, која се налазила онде, где је сад патријаршијска зграда. Касније су подигнути Нови конак и конак у Топчидеру.

Живот у кнежевим конацима био је необично занимљив. У њима су живели и хранили се, као код своје куће, готово сви претставници српских власти у Београду. Ту су примани и чашћени сви виђени странци, који су кроз Београд пролазили. У зградама крај конака налазила је склоните сиротиња, коју је кнез желео да помогне.

Стари конак био је рабатна, стара зграда од слабога магеријала, на два спрата. Главни улаз био је на средини зграде, према цркви, као и данашњи улаз у Патријаршију. Више улаза високо је султанов грб, а од 1830 године и српски грб, који је сковао и истакао чувени Јован ковач, мајстор из Земуна. Над кровом старог конака вила се српска застава.

У дворишту, иза конака, било је још неколико споредних грађевина: шупе, штале и подруми. Ту се налазила и једна стара кућа у којој је становало неколико сиромашних породица, које је Милош био узео под своју заштиту. Та је кућа била толико рабатна, да се 1830 године сама од себе срушила.

Пошто је Калемегдан онда био пушта утрина, на њему се, отприлике онде где је водоскок, сачувало сено за конак и за везирове коње.

Наместај у конаку није се много разликовао од намештаја по обичним кућама. Врло дуго све су собе биле намештене по турском начину, без столова, столица и без кревета.

У староме конаку било је шест главних одељења. Ту је,

Господар Вучић

на првome месту била велика «шарена соба», која је у кнежевом дому играла, отприлике, улогу данашњих салона.

Наместај «шарене собе» био је сасвим прост. На зиду су висиле две «контрафе» од којих је једна претстављала кнеза а друга госпођу Савку. Зидове је још красило и једно султанско туре и велико огледало, што је за ондашње прилике било велика реткост. За седење и одмарање укућана и гостију служило је миндерлук, застрт црвеном чојом, затим 17 јастука од кадифе и једно шилте са два јастука.

Данас, кад су огледала обичне ствари и за најсиромашније грађане, тешко је и замислити колики је онда за Београд био луксуз «велико огледало». А у унутрашњости маса људи за огледало није ни знала. Сретен Ј. Поповић наводи поводом тога један занимљив догађај:

«Кад је Петар Цукић, бивши градоначелник београдски, који је у Београду прва звона 1830 године подигао, премештен за старешину у Карановац, догоди се овај случај: Кад се преселио, једном после ручка каже свом момку, Сјенгачину, да му из споредне, до трпезарије сарачане, собе где су све још несмештене ствари разбачене биле, донесе дувана из мушеме. Момак, наравно наоружан од пете до зуба, уђе у ту сарачану и тек што је у њу ушао, чу се из ње пуцањ пушке и у исто време чу се и нека звек, као од разбијених стакала. Цукић и његова жена улете одмах у сарачану и шта да виде? Сјеница стоји као укочен, са пиштољем у руци, а спрећу њега, бивше, само на зид наслоњено велико огледало лежи пробито у стотину ларчади. Питају га шта је било.

«— Шта је? Бавоља посла, одговори Сјеница. Кад уђох у собу, стоји човек код дувара наоружан. Ја за пушат, а он пиштољ те на мене. Но мој пре свати. Пушка пуче и ђаво цинну са хиљаду гласова и нестаде га. Буди Бог с нама! Али остави за собом, иљаду неких црепића од цакала!»

Огледала, нарочито она «велика», била су луксуз, који су дуго само кнез и највиђеније личности могли себи дозволити.

Соба у којој је обично становала кнегиња називана је «собом у аремлуку». И у њој је било једно «велико огледало», а сав остали намештај, као и у шареној соби, састојао се од шилтета, јастука и застора од чоје.

За разлику од «шарене собе» у соби кнегињиној стајале су постелне ствари: три јоргана са чаршавима, два чаршавица за душеке и 13 јастука од плаве чоје. Ту је била и једна мала икона Свете Богородице и једна воштана свећа из Свете Горе. Прозори су били застрти пердегима.

Опаклија у аремлуку имала је врло сличан намештај, а исто тако и «соба до шарене собе». У овој последњој, само, стајао је прибор за пушење: пет чибука са такумима и 7 таблица од тенеће за чибукe.

Намештај трпезарије јаче се разликовао од намештаја у осталим собама. Ту је било 25 столица дрвених, једна «велика

столица», један орман, један астал велики, један мали астал и један астал за чаше. Занимљиво је, да је посуђе у кнежевом двору тога времена било више него скромно. Ево списка свију ствари, које су се 1824 године налазиле у коначкој трпезарији: 38 пари ножева старих, 8 пари ножева и 4 сама ножа, 1 нож велики за транширање, 4 пара ножева велике за супу, 19 кашика кајајних и 13 сломљених, 2 кашике велике за супу, 2 мере винске од шимшира, 60 кашика шарених, дрвених, 2 мере винске (градус) 3 сланика стаклена, 20 сланика дрвених, 5 чаршавица за астал старих, 21 салвета асталска, 5 пешкира за руке.

Као што се из овог списка види, употребљаване су чак и у кнежевом коначу махом дрвене кашике и дрвени сланици. А многе друге, данас преко потребне ствари и не помињу се.

Соба до трпезарије била је нека врста канцеларије. Јастуци су у њој били превучени црном, а не црвеном и плаво-чојом, као у осталим собама. Ту је зачим био један мали астал за писање, па онда «сандук за азну» то јест каса, маказе за астал, дивит од земље, даска за бројање новца и «федермесер».

«И федермесери» били су један од модерних луксуза за ондашње Београђане. «Редак је био ђак, каже Сретен Ј. Поповић, који је имао федермесер и за тог би се говорило: «Болан, он има ведемесер». Тај би обично носио свој федермесер о врату у сашивеној, што се данас каже, футроли». «Федермесер» на столу канцеларије у кнежевом коначу био је, дакле, читава мала драгоценаост.

Собе у коначу осветљаване су на најпримитивнији начин, лојаним свећама. Сретен Ј. Поповић тврди, да се у Београду ни 1841 године још нигде нису могле купити миликерц свеће, већ их је за бал, који је кнез Михаило приредио, он поручио из Беча, преко некога свога пријатеља. Соба до аремлука имала је као једино сретство за осветљење један жути велики фењер; у соби до шарене собе налазила су се три бакарна чирака и један чирак са таблом, у соби до трпезарије три фењера. Ови чираци и фењери пренешени су, вероватно, по потреби из одаје у одају.

Поред ових одаја, конач је имао и споредне просторије: «каве оцак», момачку собу, мутвак, ћилер, три подрума, ма-газу и хар.

У мутваку и ћилеру чувани су: тенцере, тепсије, тигањи,

ражњави, тасови, леђени, ибрици, садаци, роштиљи, шерпење, лонци и остало кухињско посуђе.

У подруму је било до акова ракије и триестину акова вина, затим у јесен ту је смештана и сва зимница: по неколико каца киселог купуса, до хиљаду ока црног лука, неколико стотина ока сира, пасуљ, чабрице са туршијом и све остало, што се за зиму остављало.

Госпођа Томанија Јеврема Обреновића

У хару је био један коњ за саку, три коња са славим седлима и такумом, шест волова за рад, троја волујска кола, једна сака, једне таџиге, троје саонице воловске и двоје саонице за саку.

У конаку кнежевом два одељења називана су «кнезовошким конаком», зато што су ту одседали кнежеви, кад би у Београд долазили каквим послем. Једна од тих одаја била је намештена као канцеларија, а друга као соба за спавање. У овој другој намештај се састојао од три сламњаче, 12 јастука напуњених сеном, једног ибрика са леђеном и још неколиких ситница.

Тако је изгледао намештај у конаку 1824 године, према списку, који је направљен кад је Никола Ђироман предавао

дужност новоме економу Јероники. Све је, дакле, било просто и примитивно. Тада су се тек биле почеле јављати тежње за нечим новим, бољим и луксузнијим, али је са новачењима ишло прилично споро, јер их Милош није баш много марио, а и ондашњи Срби нерадо су гледали на кршење старих обичаја и увођење «швапских» новотарија.

Конак кнежев увек је имао по једног главног економа и по неколико људи на служби у њему. Од њих је један био Ђилердија и бринуо се о подрумима, а други ашчија, надзорник над кујном.

Кнежевим конаком управљао је до 1824 Никола Ђироман. Он је предао дужност неком Јероники. Касније је конаком управљао Марко Богдановић, а после њега Мита Анђелковић.

Марко Богдановић је смењен због злоупотреба и то на један веома занимљив начин. Стефан Обрадовић, Вуле Радвановић и Крста Михаиловић, који су се налазили на служби у конаку писали су кнезу 17 фебруара 1830 године:

«Ми, који се находимо у вашој служби у конаку у Београду, јављамо за Марка буљукбашу, кога је Ваше Служатељство дозволило за већларча у Београду. С вашим добром он раскошлук чини и кући носи. То ће потврдити и Ђилердија и ашчија».

По овој краткој достави кнез је тражио подробнија обавештења. И она су му дата. У тим обавештењима каже се, да је Марко 29 децембра однео из конака капак масти, 30 децембра пун капак меда; 6 јануара један од тројице достављача срео је ашчију кад је у 4 сат ноћи на терсији носио три сана јела Марковој кући; 7 фебруара однесен је ђуп меда, деветог двоје пилаци и 100 драма тучене кафе, 15 једна кушана пуна меда.

Пошто су побројали шта је све однесено достављачи су се овако жалили Милошу:

«Милостиви наш благодјетељу, толико смо пута остали гладни и жедни у двору вашем због њега. Што би слуге јеле то он носи кући».

Ова достава је успела. Кнез је наредио да Марко преда дужност економу Мити Анђелковићу и овај ју је већ 27 фебруара примио и о томе кнеза обавестио.

Мада Милош није долазио у Београд, он је строго водио рачуна о свакој ситници, која се у конаку догоди. О свему је

он примао опширне извештаје не само од оних, који су били дужни да му их шаљу, већ и од других, који су му дошаптавали шта се у конаку ради.

Он је увек тачно морао знати: ко се поменце у конаку налази на храни, ко је у конак долазио, шта се потрошило и колико је чега набављено.

Ако је требало брашна за хлеб, морало се Милошу писати, па да он нареди колико ће се и одакле набавити. Ако је настало ракије, морала се од кнеза тражити. Ако се вино покварило, морасе он лично питати, шта ће са тим вином да се ради.

Кад је у мају, 1830 године кнежев доктор Куниберт дошао у Београд, управник конака Мита Анђелковић није смео докторовим коњима да да сена и зоби док кнеза не упита. А кад су у зиму 1829 године, због јаког мраза, пчеле у кнежевом каванџку у Гоцндеру почеле страдати, кнезу су се морали редовно слати извештаји о томе, колико је кошница сачувано, а колико је умрло.

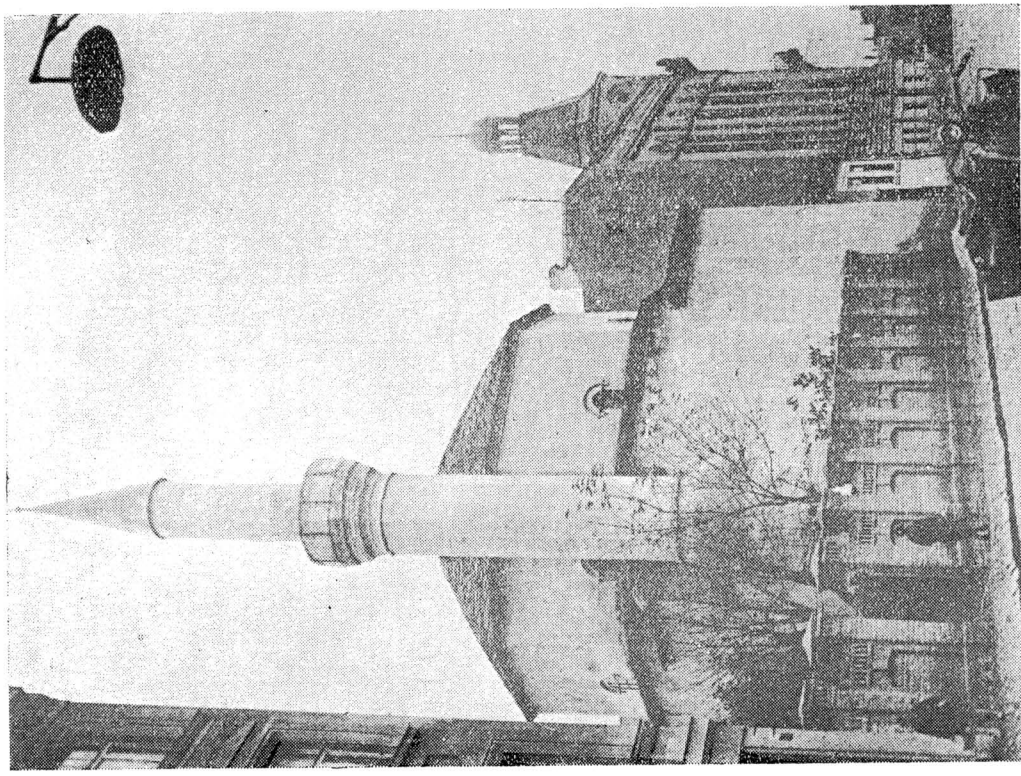
Првога новембра 1830 године тадашњи економ Арсеније Андрејић, по заповести Јеврема Обреновића послао је кнезу списак свију оних, којима су дрва из конака давана. На томе списку, поред магистратских писара Лазе Поповића, Лазе Арсенијевића и Максe Ранковића, били су кнез Петар Лазаревић, неки кнез из Пожаревца, који се у Београду лечио, Алекса Симић, Панта Хаџи Стојилов, Д-р Куниберт, па онда нека Стојанка, па удовице Пела и Стана.

Чим је добио овај списак кнез је наредио, да му се пошаље онај, који је дрвима руковао. Шта је несрећника у Крагујевцу очекивало, није тешко било погодити. Зато је економ Арсеније Андрејић покушао да несрећноме руковаоцу, писару Лази Поповићу, избегне то непријатно путовање у Крагујевац. Одговорио је кнезу, како управо не зна кога ће да пошаље. Дрвима, истина, рукује писар Лаза, али он се изговара, да он као млади само извршује заповести, према томе не може бити крив. Зато Арсеније завршава своје писмо овако:

— Кад ви дођете нек сви одговарају. Ја сам свима дрва пресекао!

Дотле је ишло Милошево старање о газдинству у конаку.

Чак и кад је господар Вучић једно време управљао конацима, морао се владати као и остали управници мањег ауторитета.

Барјак Цамија

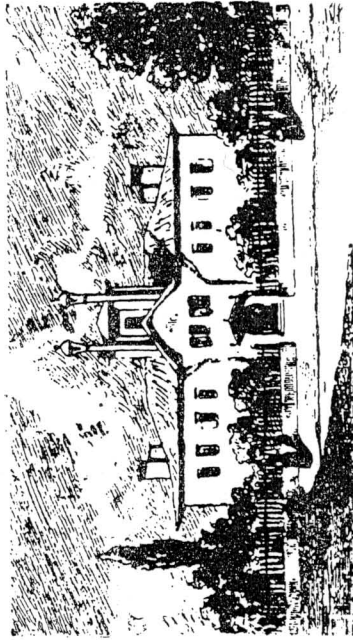
Осмога априла 1831 године он је писао Милошу:

«...Овде на конаку на косту до сада био је типограф и Цвек Рајовић, но будући да ће Јего Сијатељство (кнегиња Љубица) у Крагујевац полазити, зато неће се у мутваку као што је досада било готовити, зато питам Ваше Сијатељство обеду ли они и у будуће овде у конаку на косту бити, а протима, по обичају, даваћемо сваком тајин...»

У свом одговору на ово писмо, пошто је издао подробне заповести о томе, где ће се хранити први типограф прве београдске штампарије, а где први полицијски управник Београда, Цветко Рајовић, кнез се обратио овим речима лично Вучићу:

«Љубезни Вучићу,

Из писма Вашег од 8 т. м. у ком сте ми предлагали како ће се са Цветком и типографом, који у конаку рану имаду поступати, кад Љубица моја амо дође, разумео сам да неки кост оломињете, коју реч ја тек средством моји секретара чуо сам да она рану значи, коју особе у моме конаку имаду. Чувши то и г. архимандрит Ђорђевић рече: «Га откуд се Вучић научи по мода говорити, кад знамо да је из села Вучковице родом и бабе Стане син, што је врат с крушке сломила». Ово вам ја само с тим намјеренијем јављам, да знате како се овде стране речи у српском послу радо слушају. Ако је у више реченој речи ваша погрешка, а ви се поправите, ако ли пак вашег секретара, а ви га промените или га научите...»¹⁾

Стари конак

Кад није било новина

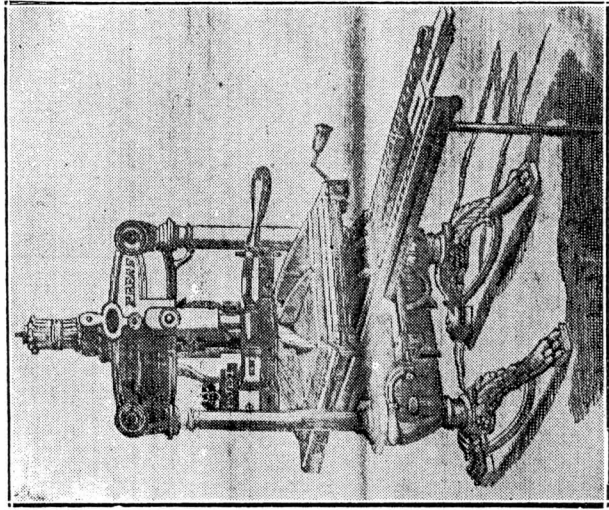
Из данашњег модерног Београда сваке вечери возови разнесе на све стране простране Југославије стотине пакета са хиљадама примерака дневних листова. О свему што се у току дана ма где на земљиној кугли догоди, у Београд до ноћи стигну извештаји, који се преко ноћу у новинама отштампају и до јутра разнесу по целој земљи.

Међутим, није тако било увек. До пре 94 године у Београду не само што нису излазиле ни једне новине, већ готово нико није читао ни листове, који су на страни излазили. Па ипак зато Београд је и онда релативно брзо сазнавао за све догађаје у земљи и на страни и те је вести после ширио по целој Кнежевини Србији. Необично је занимљив начин на који је та обавештајна служба вршена.

И пре модерних саобраћајних сретстава Београд је, благодарећи своје положају, био веома важна саобраћајна раскрсница. Можда још у већој мери него данас. У Београд су Цариградским друмом долазили каравани из Турске и из свих околних источних земаља. Уз Дунав су стизале лађе са робом из Видина, Влашке и са обала Црног мора. Низ Саву су се са својим ескапом спуштали Бошњаци. Низ Дунав и његове притоке долазиле су лађе са робом из целе средње и западне Европе. Поред тога, преко Београда су ишли аустријски курири, који су саобраћали између Беча и Цариграда, а и београдски паша, преко татара, одржавао је везу са «сјателном портом». Због свега тога, кроз Београд су пролазили многи трговци, кириције, лађари, курири, татари. Све су то биле плаћене и неплаћене гласоноше, од којих су Београђани сазнавали свакојаке новости. А стари Београђани, изгледа да су били још радозналији од својих унука. Сви путници, који су пре сто година пролазили кроз Београд причају, како су Београђани врло гостољубиви, како свакога странца лако дочекују и како се одмах око њега искупе, да га питају за новости из његове земље.

¹ Држ. Арх. Кнежев конак.

Београђани су ради новости често прелазили и у Земун и тамо се састајали са страним трговцима. Ти састанци бивали су у земунском контумацу (карантину), који се налазио онде, где је сада земунски парк. У годинама, кад је у Турској владала куга, Београђани су са прекосавским пријатељима могли општити само у нарочитој «парлагорији» земунског контумаца. Ту су између Београђана и Земунаца била два реда палисада, тако да се никако нису могли додирнути, а и писма су једни другима предавали преко нарочитих службених органа, који су их претходно дезинфиковали.

Штампарска машина пре 100 година (Дрворез из „Српског народног листа.“)

Кнез Милош је у Београду имао нарочите људе, којима је дужност била, да га о свему што дознаду поганко обавештавају. Један од најглавнијих међу њима био је београдски базрђанбаша хаџи Никола Брзак. Он је кнезу Милошу и његовим секретарима Николајевићу и Лази Теодоровићу дуго писао по неколико дугачких писама недељно и у тим писмима слао им подробне извештаје, не само о догађајима у Београду, већ и о догађајима из целог света.

Никола Брзак је примао «Новине Србске из царствујучако града Виене» и неке грчке новине. Поред тога врло је често прелазео у Земун. Имао је везе са многим европским трговачким центрима и у Београду поверљиве људе, Турке, који су га обавештавали о свему, што се догађа око везира у београдском граду. У томе му је много помагао кнез Милошев побратим Муста бег, који је за добар бакшиш одржавао везе између Брзака и Осман аге, а поред тога дошаптавао Брзаку све што београдски Турци међу собом разговарају.

Ево како изгледа један Брзаков извештај писан 1821 године, у доба великих немира по целом Балканском Полуострву. У њему је исправљен само језик, јер је оригинал писан врло исквареним језиком:

«Високоблагородному и Врховному Књазу Господ. Милошу Обреновићу.

Колико смо жалосних гласова ономад чули, толико нам је данас више радости донела пошта из Влашке и из Мореје. У Влашкој, кад су сви Турци ушли, који у Крајову, који у Букурешт, онда је отишао Кантакузин и пружисо своју војску крај Дунава и не да никоме ни да излази ни да улази. Близу Букурешта, у једном селу, Курти де Арс, била је једна баталија (белка) и тамо је много Турака погинуло.

Исплант тако у Трговишту седи и нико не зна шта ради, јербо никога напоље из логора не пуштају да слободно излази или улази. Сваки дан изводи само по 3000 војске на се езерцира и нишко му не зна колико војске има, зато јединпут кажу да има 600 а други 6000 и никада не могу да погоде. Јер њихове планове нико не зна. Војска његова носи сва црне хаљине и сваки мора браду пуштати. На капи носе смртну главу и пише на врх главе: «Смрт или слобода».

Тодора Владимиреска, кад су осетили, ухватили су и судили су му у воинственој канцеларији и све штогод је учинио морао је показати. После су га убили по закону воинствену.

Кад то чује Сава, да су Тодора распитали о свачему, преда се Турцима, сумњајући да Тодор није и за њега што рекао. Али не верује се за Саву, јер се његова војска састоји сва од Грка.

По гласовима из Оршаве пишу да је паши из Адакала заповеђено, да иде у Пореч, како и у прикљученом греческом писму пише. Даћете га Господину нека вам прочита.

У Видин, кажу, да су дошли многи Јералије Турци из

Влашке, али многи осташе тамо. Само поглавара чујемо да је толико изгинуло, а колико је тек скончало крај поглавара!

Писма из Триеста, из Пизе и из Ливорна сва сагласно пишу да многи Италијани и Неаполитани, који немају службу, иду у Мореју. Око последњег маја прешли су Империјалов брат Димитрије, Камтакузинов брат Јанко, Караџин син и маршал Вандам француски, кога су Козаци у Петерсвалду били узва- тили. Отишли сви у Мореју. Један из Италије дао два ми- лиуна гроша на греческу касу и још два сина његова послао тамо.

Свуда Грци наступају добро. Готово су све морске адике освојили, а особито велики Кипрос, Хиос, Наксос, Андрос и све око њих аде освојили. Будућа пошта, што ће доћи, донеће нам, може бити, још веселије гласове.

Један пријатељ из Земуна звао ме у крај и рекао, ако устреба олова, а и пушке може послати, јер је слобода дошла одово.

У Бечу је забрањено да се што говори за Влашку и за Мо- реју, већ сви да звале Турке. И у Земуни ће скоро доћи ова иста наредба. Пишу пријатељи ничишто да се не верује новинама, не подноси им свишта да пишу.

И молим покорно благодјетел моју, заради новаца, да ми пошљете, јербо сам се свуда задужио. Такође и у чаршији што сам где узимао сад траже.

*С тим остајем покорњиши раб
у Београду, 16 јуна 1821.*

ХАЦИ НИКОЛА БРЗАК.

У једноме писму пре овога Брзак је јавио кнезу, како се у Француској дигла «велика ребелија». Писао му је затим како је Хафис пашин син сургуњен, то јест прогнан, зато што је прелазило и харао по Влашкој и проносио лажи о Србији.

У писму од 12 маја 1821 године Брзак је послао кнезу ове узнемирујуће гласове:

«Писма из Беча пишу, да су у Цариграду обесили самог патриарха са три епископа. Други опет кажу, да су само архи- мандрита обесили са два калуђера, а неки да су у онај час сви што су се нашли у патриаршији погубљени. Говоре још да су били и кнезови тамо, ал' по речима, како не пишу сложно, ваљда је лаж и да Бог да, да није истина».

У ствари и није било истина да су и српски кнезови, који

су се онда налазили у Цариграду као депутати, страдали у земирима. Али у оно доба проношеће неистинитих гласова било је сасвим обична ствар, јер онда није било ни приближно овако савршених саобраћајних сретстава као данас.

Ево још једне Брзакове занимљиве вести. Исте године 26 маја писао је он у Крагујевац, да је из Одесе дознао, како су мртвог патриарха «Чивути купили за 10.000 гроша и почели да га по сокаци вучу. Грци кад су видели то, купили су тело патриархово за 100.000 гроша и одмах метнули га у једну галију и послали у Одесу, где је дочекао с литијом, као и свето тело».

Брзак је имао врло разгранате везе са иностранством. Он је примао писма и извештаје из свих већих трговачких центара, јер је свуда имао своје пословне пријатеље. Њему су писали из Беча, Сибина, Оршаве, Брашова, Цариграда, Сереса, Одесе, Видина, Трста, Ливорна, и многих других већих и мањих места.

Брзакви извештаји били су многобројни, ако не увек и тачни. Али, кад се узме у обзир каква је он онда саобраћајна сретства имао на расположењу, резултати, које је постизавао заиста су за дивљење. Његова писма била су праве мале, писаве новине за оно време и за двор кнеза Милоша.

Поред ових извештаја са стране, ол којих су многи садр- жавали новости, које су се и по земунској парлаторији и бео- градској чаршији препричавале, Брзак је обавештавао кнеза и о стварима поверљиве природе, што је дознавао преко својих пријатеља, којих је имао у приличном броју и међу Турцима.

Навешћемо један такав занимљив извештај, који је Брзак упутио кнезу преко кнежевих секретара Николајевића и Тео- доровића:

«Данас долазио Мулабег код мене и казивао за оно писмо, што је из Цариграда дошло да много вредно јест. Потом, кад су читали, заповедио везир кнез Паји, да дође усмено да вам каже и писма од кнезова донесе, што су из Цариграда дошла.

«Једне вечери, прејде него што су татари из Цариграда дошли, отишле ерлије у Град к везиру и рекли су: Ево иде господар Милош да нам бастиса са 10.000 ђаура. Јербо видели да су у једном селу носили литију с црквеним барјаком. Ал' везир наљутио се и пољући истерао све напоље. Прво је

звао неколико њих, па питао ко је видео ту војску, 10.000, што иде у Београд. Ал' нитко није дао одговор. Један каже други, а други трећи и тако ухватио им лажу. Кад су татари дошли из Цариграда и прочитао везир писмо, ону вечер звало је везир ерлија неколико и запретио, исујући, да беру мало памет у себе и да забране језику, да не говоре којешта, јербо ђаволи хоће их узети, пошто је видео њино масло, све што чине.

«Муста бег се разговарао с Осман агом и Осман ага се фалио, да му је господар поклатио 1000 гроша од више од пореза. И рекао је још Осман ага: «Не знам је ли господар дао штогод и Изед бегу, ил' није, јербо је и он наш човек и потребан јест».

Даље Брзак, по савету Муста беговом, препоручује Милошу да пише Осман аги и захвали му, што је увек «мукаел» за српске послове. При томе да му каже, како увек чује о њему да добре речи за Србе говори и још неколико сличних комплимената да му направи.

Своје писмо Брзак овако продужује:

«За тавиљ (признаницу) што смо вам ономад послали, Осман агин, моли се и Муста бег да му пошљете те новце, и то хоће му врло радо бити и новце чрез мене послаћете му... Питао сам Муста бега за оне речи ономадашњѣ, што се говорило да нам бастисају и он се заклео на једнога сина што има, да није било то истина. Откад су се она писма ономад читала, ерлије какогод убијене јесу и још како их везир псовао, нит се виде да оду по чаршији; какогод мртви су.

«Муста бег се разговарао с Беман агом и рекао му Беман ага, да су се врло уплашили по чаршији трговци. Осман ага рекао му да каже мени, да кажем трговцима, да немају никакав сум, сваки свој посао нек гледа. Доклегод је везир жив нико неће преступити преко његове заповести, а свету уста не можемо затворити.

«Муста бег врло се моли, каже: «Да поздравити мога побратима (Милоша) да ми пошље мало трошка за Бајрам, да ми се нађе, макар на зајам било».

Даље у том писму Брзак говори о дажбинама, које би требали београдски комисионари да дају.

У току врло бурне 1821 године Брзак је био један од главних Милошевих повереника у Београду. Услуге, које је он Милошу чинио многобројне су и разноструке. Милош у ино-

странству није имао своје посланике и агенте, који би га обавештавали о политичким догађајима на страни, а у прво време, изгледа, ни стране новине није примао, или их бар није примао у довољном броју. Брзкова писма и писма његових осталих повереника из Београда замењивала су му и новине и извештаје посланика на страни.

Поред овога Брзак је био и нека врста поверљивог агента, преко којег је Милош водио поверљиве разговоре и поврљиву кореспонденцију са својим депутатима на страни и са страним политичарима. Брзак је имао у Земуну свога повереника, познатог трговца Пангу хади Стојићевог, а у Бечу такође једнога пријатеља, и они су му у вршењу те поверљиве службе помагали.

Ако је са стране по неки пут имао претеране, па чак и лажне извештаје, о кретању Турака, њиховим намерама и њиховим сплеткама Брзак је био врло добро обавештен. Шестог априла 1821 године, неколико дана после почетка појачане буне, Брзак је писао Милошу:

«Кад је дошао везиру хабер за пожаревачку буну, одмах је послао Алит бега и Шишка алајбеговог, бајаћем да виде шта је, ал' с друге стране да метну више ватре. Јошт имали су и писмо на Стефана (Добрњца) и на Марка (Абдулића) у коме их ослобођава да чине што хоће и штогод чине везир и алајбег да имаду одговарати. Слободно што им под руком дође нек чине. Ал' то писмо нису могли изручити, јербо господар Јеврем трећио се тамо и нису допунили план».

Четрнаестог марта исте године Брзак је послао кнежевим писарима Николајевићу и Теодоровићу једно писмо пуно новости:

«Свуда је немирно, каже се у томе писму. У Цариграду су била толика чудеса. Многе велике грчке фамилије су посечене. Дућани су били три дана затворени. Из Беча су се полице вратиле натраг. У Букурешту су пропали многи велики трговци. По неким гласовима сви цариградски дењкови, што су из Беча стигли у Земун, морају се вратити у Беч, јер влада велики страх од цариградских догађаја. Говори се да је Ипсилант прешао са ове стране Дунава с великом војском и око 800 топова. У Француској се дигла врло велика револуција. У Наполитанској још имаду посла Аустријанци. Мислимо да су Карбонари скројили ђаволски план. Овај час

дошао је један кириџија из Параћина и испричао ми да је Шахит паша са везиром био помешан у (Абдулину) буну».

Брзак је био веома обазрив човек. А, изгледа, и врло лукав. Он ни своје сопственом писару није веровао, кад су биле по среди сасвим поверљиве ствари. У таквим приликама имао је обичај, да писару диктира безначајне ствари, па након, кришом да натера свога сина, да на унутрашњој страни табака испише поверљиви део писма. На тај начин, не само што је скривао од писара своје тајне, већ је избегавао сваку сумњу, коју би могло при експедицији да изазове писмо писано у потаји.

Због неких својих поверљивих послова, који су се прочули, он је 11 октобра 1821 писао Милошу дословно ово:

«Ја сам вам много пута писао, да се чувате, пред свакога да се не откривате, ербо видите, данашњи дан не треба многи да знаду за ова посла. Може бити исти ваши пријатељи еду и пију са вама, од они исти да излазу напоље оваки речи и да се гласу овде по кафанама».

Нешто више од месец дана после овога писма, Брзак је опет писао Милошу да буде обазривији:

«Пријатељи у Земуну чули су да се Вук у Бечу показао и пред једним се хвалио, да је сербски депутат у Аустрији и људи су чули да сте мењали секретара, а оставили сте пређашњег, које се разгласило свуда и многи сумњају на то. Видите, господару, што год се чини све непријатељи друкчије изјашњавају ствари и све се упуштају да нађу какав начин и ватру коју између вас да мелну, а после своју вољу да испуне...»¹⁾

Брзак није био једини Милошев повереник, коме је била дужност да кнеза обавештава о новостима. Сви српски чиновници, почевши од заповедника Београда Јеврема Обреновића, па до конзулског писара Дане, морали су достављати кнезу све важније вести, које сазнаду из земље или са стране. Врло често кнезу су слага писма, која су поједини трговци добијали од својих пословних пријатеља из страних земаља.

Па не само то, већ су и појединци били дужни да доставе властима што виде и чују. Димитрије, муж неке Јоке Дунавовић, пао је у априлу 1834 «под арест» зато «што је дознао

¹⁾ Држ. арх. Брзакова писма Милошу.

за речи и мутње поца из Босне, а није власти доказао». У априлу 1831 неки Турчин дошао је и испричао Томи Вучићу Першићу, како је трговце Бранка Марковића и Ристу Ђорђевића «видео ноћу на мердевинама алајбеговим». Вучић их је одмах обадвојицу подвргао судском испиту, али они нису признали никакву кривицу.

Није само међу Турцима било људи, који су долазили и достављали Србима шта се међу Турцима говори и ради. Било је и Срба, који су достављали Турцима оно што су Срби кришом од Турака радили. Ево једнога занимљивог извештаја о томе. Послао га је Милошу на захтев Николе Луњевице неки Јова Малетић:

«Случајно одем у Град код везирова доктора, а мога пријатеља у посету. Ту се трефи Ахмет ефендија и неки писар, који је код господара Васе био. Ту један каже, када су српски фермани читани, да је сам господар јавно рекао, да су негде Турци изгинули и да он више не може одговарати. На то више поменути писар рекне: «Шта они раде? Кад сам код господара Васе био, очима сам гледао, где Турчина у његовој соби у Карановцу убише». Он говори, а Ахмет пише.

«Други пут паки, отидем код више реченог пријатеља. Ту се трефи из Борче латов и поведу разговор за господара Милоша. Латов рекне: «Истина, далеко је отерао, али му дуговечно неће бити, он мора доле низвержен бити и они морају пропасти. Него да он имаде памети, да своје ствари изда у Немачку, пак да и он пређе са својом фамилијом». На то Турци рекше: «Вала, дали смо Србију без сабље и узвешемо је без сабље». Онда Ахмет рече: «Знате ли шта је ново у Пољској? Константиј једва је с осам стотина жив утекао и много је Москова пало». На то ја му рекнем: «Откуд знадеш? То није истина». Он на то рекне, да је чуо од везира. Њему је приватно дошло и да је цела истина. Го Турцима буде врло мило. На то доктор рекне, да су много пута намеравали Константијна убити, но његовом срећом увек се пројави и тако убиство изостане. На то ја рекнем: «Не може то бити. Ко би то чинио?» А Ахмет: «Може то бити, ја да вам кажем. Пред два месеца дана овде су два млада студента од велике фамилије из Пољске били, који су наређени били убити Константијна, паки се пријавило. Нису могли то учинити, него су морали побећи и како чујем овде су код везира у потаји били

на испиту, а после су оправљени у Цариград да нико не зна.»

«После неколико дана, управо у вече на наш Бадњи дан, паки поменути писар врло дође кући весео. Ја га упитам: «Шта је брате?» а он: «Фала Богу добро. Чуо сам да су она два кнеза затворена, који су у Карановцу Турчина убјели. Баш ми је мило то. Да ја нисам амо дошао, не би ништа од тога било, јербо ја сам казао Ахмету, а Ахмет везиру и тако се то пронађе, а било би заостало.»

Тај господар Васин писар, турски достаљач, звао се Георгије Јовановић. Кнезови београдског суда ухватили су га тајно, да везир не дозна и под јаком стражом послали га у Крагујевац да му Милош суди.¹⁾

*

По турским појмовима доставити некоме нешто и обавестити га о новостима и догађајима, које он не зна, значило је учинити према њему сеобити гест пријатељске пажње и оданости. То турско гледиште нису могли да не присвоје и Срби. При томе није увек било јасно повучене границе између пријатељских разговора и обавештавања с једне стране и шпијунске и сплеткарења са друге.

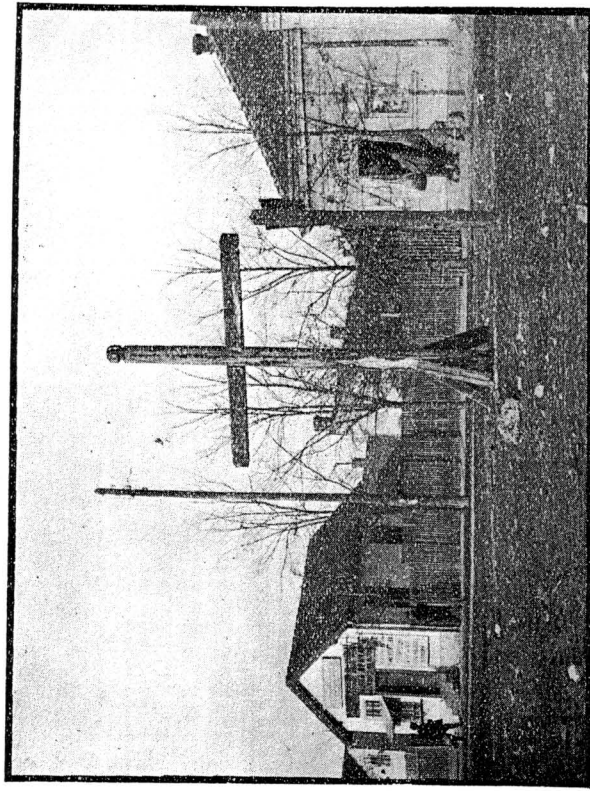
И код Срба и код Турака велики је страх владао од људи који «муте» и «банају вагру». Састанак неколицине пријатеља, нарочито увече, сматрао се већ као нешто завереничко и веома «подозриво». На све оне, који су примали и слали писма нарочито се мотрило. Проношење неповољних гласова строго се кажњавало. Видели смо већ како су два трговца узети на кривични испит само зато, што је неки Турчин тврдио, да их је видео на алајбеговим степеницама ноћу. Наши претци тога доба живели су међу вичитим сплеткама и у вечитој страху да им ко не «извади реч» или им не «баци вагру».

Приликом важних догађаја и сам везир се трудио да што пре обавести Милоша. Ево једног примера. Арсеније Арсенијевић, управник конака, писао је Милошу 5 новембра 1831 године:

«Јављам, како је тукцибаша сад у полак шест сати дошао овде у конак и каже, да је од честитог везира дошао пријавити, како је дошао везиру његов татарин и донео абер, да је Садрзан уватио Шкодру и да га је аремиле на галији отпратио у

¹⁾ Држ. арх. Кнезови Београдског суда Милошу, 16-1-1831.

Стамбол, придавајући да вама час пре пошљемо о овоме слушају известије, будући нећете бити пре чули. И каже тукцибаша да ће везир сад, овај час, двадесет топова за ову вест дат и казацити».

Возаровићев Крст

*

Поред Брака врло угледан и препреден Милошев повереник у Београду био је Наум Ичко, брат чувеног Карађорђевог дипломате Петра Ичка. Наум Ичко је био сопственик оне куће преко пута Саборне цркве, која се до данас одржала. Он је међу првима ступио у Милошеву службу. И до данас је сачуван врло велики број писама, које је он слао Милошу из Београда.

У једноме од најстаријих његових сачуваних писама, писаном 11 јануара 1818 он се извињава Милошу, што му не шаље новости. Каже, како то чини зато, што није сигуран да је све оно што дозна тачно. Недавно је послао неке вести, па се после доказало, да нису биле тачне.

После тог извињења он набраја Милошу ове занимљиве детаље о догађајима у Цариграду:

«...Може бити да је вама Ђока (Ђорђе Ђелеш) јавио, како су

великог везира сургунишали и од седамнаест рицала неке посекали, а неке сургун учинили и т. д. Муфтија из Софије био пошао на Кабу, па и њега посекали. Ако је све то истина ја налазим, да је томе узрок Енглез, чрез мира росијског. Може бити везир и рицали хтели су закључити са Русијом мир, који није био по вољи Енглезу...»

Као што се из ових редова види, београдски базрџанбаша и један од најугледнијих комисионара, кир Наум Ичко није био без извесних дипломатских способности и прилично је познавао односе у Цариграду и могућности енглеског и осталих страних утицаја, на ондашње расуто турско царство.

И Ичко је, као и Брзак, имао своје пријатеље и дописнике у свима већим европским трговачким центрима и преко њих је дознавао многе новости из иностранства. Како су ти дописници били већином Грци, и то људи умешани у грчке устаничке послове, они су били и прилично обавештени о политици ондашњих сила, јер су се интересовали њоме. Ево још једног занимљивог писма Ичковог. Оно је писано 25 марта 1823 године:

«У онај дан, кад сам пошао из Крагујевца, у онај исти дан послато је одавде једно писмо греческо вама преко Ђелеша од овдашњег Констатина Глараћа. Сад не знам јесте ли разумели шта стоји у њему. Мени је јавио Глараћи шта му пише његов господар из Беча. Два шпијуна у Цариграду отишли к Порти и казали да су ваши кнезови (депутати у Цариграду) добили писмо од вас, да нестану из Цариграда, јербо имадете намереније, да се подигнете против Порте. И Порта тако дала је она два шпијуна под чување. Људи сумњају они шпијуни да су били од хелерије. Особито Порта наредила људе да мотре: који улазе код кнезова да се испитају и визитирају. У том уфатили једног човека, који је ишао код кнезова и нашли му једно писмо ваше. Одма су га прочитали на Порти. У њему пишете кнезовима, да после смрти Халетове, може бити, султан смиловаће се на његову верну рају и дати им правичу. Пишете и то: Ако нисте бацили арзовал, тако да баците арзовал истоме султану. Дакле то ваше писмо је предато султану на прочитање. Видео је султан у вашем писму друго стоји, а два шпијуна друго су говорили. Ал' шпичуни несталоше из Цариграда. Одмах је султан заповедио Порти, да се кнезовима исполни жеља и даду све правиче.

«Ја се чудим, господару, одакле дакле тај трговац да пише те речи овдашњем Глараћу. Ако баш и није било тако, то ваља да се трефио какав случај између Порте и кнезова. «У Цариграду била је сад скоро велика вагра. Изгорео је и енглеског елчије конач...»

После Ичка и Брзака београдске базрџанбаше били су Алекса Симић и Панта Хаџи Стојилов. Мада се тада државни живот у Србији прилично већ био развио, мада се Милош тада већ био окружио приличним бројем образованих људи и почео да прима све најважније светске листове и директне извештаје, обичај да базрџанбаша извештава кнеза о новостима, које преко трговачких писама и трговачких курира сазна и даље се задржао.

Панта Хаџи Стојилов у томе је био нарочито марљив и тачан. Преко њега и његових пријатеља Милош је дошао у везу са великим европским редакцијама и покушавао је да у стране листове протури по некипут оно, што му је било потребно. Али то му, изгледа, није полазило увек за руком. Милошу је нарочито било стало до тога, да страна штампа објави берат и хагишериф од 1830 године. Али, из непознатих разлога, а највероватније зато, што су то били прилично дуги документи, листови их нису објавили. Панта Хаџи Стојилов писао је 23 фебруара 1831 Милошу, како је дваест писама писао редактору у Аугзбург, да се штампа хагишериф и берат, па није добио никакав одговор. Зато ће их, каже, послати по куриру у Париз својим пријатељима, да се штампају у «Констигиссионелу».

У оно доба, кад Србија није имала ни своје штампе, ни својих дипломатских претставника, морало се тако петљати и довијати. Али у исто време енергично се радило на грађењу права за подизање штампарије. И у томе се брзо успело. Већ 1831 године штампарија је инсталирана у бившој Ичковој кући преко пута Саборне цркве, а 1833 године почињу излазити и «Српске новине». Кад су се оне појавиле са извештајима из целога света, ишчезла је и потреба за писмима, која су их некада замењивала. Србија је добила своју штампу.

његовог наследника, митрополита Кирила, кад је 1827 године умро, нађено је свега три књиге, које, све три заједно, нису вределе више од 10 гроша, по званичној процени.¹⁾

Код оваквих београдских митрополита може се замислити какви су били попови, а какви тек парохијани. Ипак не треба им замерити због њиховога нискога ступња образованости. За то нису они сами били криви, већ прилике и околности под којима су живели. Какве су школе учили, онако су били и образовани.

Код Турака је ствар још горе стајала. И сами везири били су често сасвим необразовани људи и велике незналице. Кад је 1929 године десетогодишњи Милошев син Милан био са мајком у посети код Хусеин паше и ту прочитао српску адресу на једноме писму, то је у везировом харему изазвало велико изненађење и сажалење, што се тако мала деца терају да уче. А кад је Пирх исте године посетио везира, овај му је постављао таква питања, да је очевидно показао, како није обавештен ни о најглавнијим актуелним политичким догађајима. Па не само то. Он је Пирху постављао и оваква наивна питања: Има ли у Прусској водоскока? Каквим се путем иде из Пруске у Београд? Која је највећа варош у Прусској? Откуд долази да је код Берлина тако хладно и мрзну ли се тамо људи, кад је Берлин у равници, а у равници не расте шума?²⁾

Јоаким Вујић 1826 године ушао је у једну београдску цамију, крај које је била школа, и у њој затекао неколико «старијих ђака», који су читали своје лекције, али ни један од тих «старијих ђака» није му умео објаснити, шта значи написе више «предикалнице» у цамији.³⁾

У Београду су постајале грчка, јеврејска и турска школа. Изгледа да су све оне издржаване од стране приватних људи. Турска је школа била крај једне цамије. У њој се учио и арапски језик, а на каквој је висини била настава у њој најбоље се види из наведеног примера са Јоакимом Вујићем.

Најбоље је, изгледа, стајала грчка школа, јер су многи Срби, по свршеној српској школи, ишли у грчку, да допуне своје образовање.⁴⁾

1) М Гавриловић II, 644

2) Пирх, с. 20, 21, 22

3) Ј. В. Путешествије С.К.З. I. 32.

4) Т. Ђорђевић, Из Србије к. Милоша I 106-9

Школа и просвета

Већ смо видели да су Срби, у грађевинском погледу, крај старог, прљавог и запушеног турског Београда морали стварати сасвим нову варош. У културном и просветном погледу затечено стање било је још горе.

Без претеривања може се рећи, да у турском Београду после Другог устанка није било готово никаквих културних установа. А и оно што је било, било је на тако нискоме ступњу, да не заслужује ни да буде узето у обзир.

У вароши је владала готово општа неписменост. Писменост није сматрана као нешто, што је свакоме човеку потребно. То је у оно време била нека врста заната. Трговци, «комисионари», који су се бавили спољном трговином, па су се због тога морали дописивати са својим пословним пријатељима, држали су у својој служби свако по једног писара, а остали, ако им је било потребно да што напишу, обрађали су се људима, који су се тим послом бавили.

У Београду није било ни библиотека, ни књижара, ни књига. Чак се ни хартије за писање није увек могло добити, већ коме је затребала, морао ју је тражити у Земуну. Било је нешто школа, али и то горе, него што би се сада и замислити могло. Ни сами Београђани, што је најгоре било, нису сматрали да им је наука од потребе. Кад је Исавловић 1830 отворио у Београду своју Велику школу, није имао довољно ђака, јер су се родитељи бојали да им се деца не преуче.

Сасвим је логично било, да у тако нападном месту, какав је Београд онда био, бар митрополит буде на већем ступњу просвећености. Међутим ни београдски митрополити нису били далеко одмакли од своје наставе, која се бојала да јој се деца не преуче. Митрополит Агаангел, доцнији патријарх, 1824 године, о свадби Милошеве кћери Петрије, пио је вино из камилавке заједно са кир Наумом Ичком.¹⁾ А у заоставштини

1) М. Гавриловић II, 773

Српска је школа постојала у Београду још пре устанака. То управо и није била школа у данашњем смислу. Ђачки су родитељи просто плаћали једнога учитеља, да им учи децу и док су га они плаћали, управо док је он имао довољно ђака и док је желео, докле је и школа постојала.

После устанака у Београду је отворена српска школа већ 1815 године, вероватно иста онаква, какве су биле школе и пре устанака. Она се издржавала од улога родитеља имућнијих ђака, затим од прихода једнога од црквених тасова и од онога, што су ђаци добивали у новцу и у стварима при носењу ришида. Од 1824 године Милош је наредио да се приход са таса употребљава само за поправку школске зграде, за набавку учила и школовање сасвим сиромашне деце; а учитеља да плаћа Обштество. Како Обштество није било вољно да и на школу чини расходе, дошло је од кнежеве стране и до оштријих мера. Тек 1835 године основане су државне (правителствене, школе, чији су учитељи плаћани из државне касе.

Године 1832 било је у Београду 211 ученика и 16 ученица; 1833 године 267 ђака, а 1834: 300. Учитеља је било три. Нивоа је плата износила од 1000 до 2000 гроша годишње.

Према овим цифрама могло би се закључити, да је стање било релативно добро, кад се узме у обзир да је број Срба у Београду био прилично мали, али кад се има на уму на каквом су нивоу били учитељи и настава, онда се тек види, како је жалосно стање школства било пре сто година у Београду.

Пре свега учитељи у великом броју случајева нису имали ни моралних ни школским квалификација за та места. Неки Петар Радосављевић, који је 1826 године учитељавао у Београду, држао је пре тога месарницу у београдској чаршији. Михаило Ресничанин, београдски учитељ из 1832 године није знао «у правом смислу ни читати ни писати». Од друга два учитеља из 1832 године: Коста Зака, родом Цинцарин, био је «пропалица и скитница светска, који у своме веку никуда није мислио бити учитељ», а Тома Солар, родом Грк, «не само што је (био) пропалица и није нигда мислио бити учитељ, него и за злочинство своје био је на робљи». Поред тога учитељи нису били стални. Они су са својим звањем трговали: ишли су

1) Т. Ђорђевић I, 85.

2) Држ. Арх. Обштество београдско.

тамо, где им се више плати. Неки Михаило Борисављевић, учитељ из Ришња прешао је у Београд само зато, што су му Београђани дали већу плату¹.

Школа је била смештена у једној већој згради, која се налазила на истомеместу, где и данашња зграда основне школе код Саборне цркве. У једноме делу те зграде било је и београдско Читалиште.

Глигорије Возаровић

Најгоре се стајало са учбеницима. Дуго није било ни каквих учбеника, већ је учитељ списивао ђацима шта да науче. А није се ни учили ништа, сем буквара, часловца, псалтира, свештене историје, катихизиса, словенске граматике и рачуна. Па и то све нису сви учитељи били у стању да предају својим ђацима, већ је сваки децу учио онолико, колико је сам знао. Тек расписом Попечитељства просвешћенија од 11 авгу-

1) Т. Ђ. Из Србије Кнеза Милоша I, 90, 91.

ста 1838 прописан је први програм за основне школе. Учитељи су са ученицима поступали често врло сурово. Казне су биле свирепе. Клецање на кукурузним зрнимз и туча биле су свим обичне ствари.

Ђаци не само што нису имали књига, већ нису имали ни писаћег прибора. Место хэртије кидали су лишће од зове, па су по њему чиодом боли слова, и учили се писати. Ретко је који ђак имао таблицу, и писаљку. Пре сто година оне су биле новост, коју је био донео трговац Михаило Дрвењак и коју су само имућнији ђаци имали. Није било ни лењира. Шпартало се дашчицама или таблама оних ђака, који су их имали.

Кад би ко од старијих ушао у учионицу ђаци су устајали и сви у глас говорили:

— Поздрављајемо ?

А кад би тај хтео да изиђе, ђаци су га поздрављали сложено изговореним:

— Благодарствујемо!

Онда се још писао гушчијим перима. Ђаци су били дужни да доносе пера од куће, а учитељ их је резао. Свако треће перо, које му се донесе да зареже задржавао је за себе.¹⁾

Поред основних школа Милошу су Вук Караџић и Димитрије Давидовић саветовали да заведе и друге више и стручне школе. Али сва њихова наваљивања, остајала су безуспешна врло дуго, јер се Милош с једне стране бојао материјалних издатака, а са друге стране, није довољно увиђао од колике је потребе што скорије оснивање виших школа.

Ипак он је још од 1818 године покушавао да оснује «клиричку школу» у којој би се образовало свештенство, пошто је онда већина попова по Србији била скоро неписмена. Само Милош је желео да ту школу оснује митрополит Агаангел, да он о њој води бригу и од народа прикупља прилоге за издржавање школе.

Митрополит се са замисли о оснивању школе сложио. Похвалио је Милошеву идеју и истакао, да ће са образовањем просвећеног свештенства полако и народ мали почети да се просвећује. Чак је изложио и читав мали програм за ту школу. По његовом мишљењу будућим свештеницима пису биле по-

¹⁾ С. Л. Поповић 63.

требне геометрија, физика и друге сличне науке. Довољно је било да изуче црквене књиге, словенску граматику и по нешто грчког језика, јер би им у цркви могао бити од користи. Школа би имала бити нека врста пансионата у којој би се сакупила свештеничка деца.

Пошто је тако изложио своје гледиште о потреби отварања Богословије, митрополит Агаангел је одбио да у томе послу учествује онако, како је то Милош желео. Нарочито није хтео да купи прилоге за школу, да не би народ рекао, како га митрополит глоби, а још више због тога, да не би после народ мање лавао, кад он буде почео да купи своју димницу. И поред митрополитовог одбијања Милош није одустао од своје намере. Почетком 1819 године он је поново тражио да митрополит узме део труд и трошак око школе на себе. Митрополит је то поново одбио:

«За клиричку школу, одговорио је он, и ми ћемо помоћи колико можемо, а сами клиричку школу да држимо, то ни у каквом царству нисмо видели».

Митрополит је обећао да ће оснивање школе помоћи и да ће давати учитеља за школу.¹⁾ Али Милош је остао упоран. У јуну 1820, приликом Ичковог бављења у Крагујевцу, Милош је Ичку наредио да чим стигне у Београд, оде код митрополита и примора га да старање за школу преузме на себе. Ево шта је Ичко одговорио кнезу:

«Јављамо вам како смо на миру путовали и у здравље дошли. Сутрадан отидосмо Господину (митрополиту) на поздравленије. Такође и од вас поздрависмо га. Између многих разговора што смо имали, тако ја на један начин отворих разговор, да смо ми имали разговор с вама у Крагујевцу чрез његових дела. И дао сам му мало ватру да себе поправи и да се мане од тог среброљубија, него да почне себи конач градити (био је почео грађу куповати) и да гледа једну школу да направи. Дао сам му и ја један план, да може бити једна школа за коју и ја ћу му бити у помоћи сас 1000 гроша на сваку годину, од оних новаца што узимам по 40 пара на говор. Ондак сузе му потекосе и кроз плач ми одговори:

— «Ја за отачество наше рад сам у помоћи бити, за сва што ми је могућно и прилично».

¹⁾ М. Гавриловић II, 648.

„Онда устаде, отвори долап, издади тефтере, пак затвори врата и показа ми рачуне од оног времена, кад је дошао, колико је примио од епархије новаца и милости. Показа ми и трошкове: што је платио дуг бившему Господину, своју мирију што плаћа у Патриршију, трошак у конаку, слугама ак, бакшише и дарове што је давао до данас, све по имену. Од тога видим да му мала ствар остаје. Онда рече ми:

— „Молим те суди сад, је ли је могућно да ја сам наместим ту школу с мојим трошком?“

„Рече ми и то:

— „Је ли је велика ствар један сервијански митрополит? Седим четири године у Сервији, да имамем 500 дуката у сандуку, да ми се нађе за зло време. Ја сам био у Јашу учитељ, пак сам имао 40.000 гроша, а камо ли сада, један митрополит пак да немам 1000 дуката!“

Нисам се надао, господару, да тај човек има толики трошак у конаку. Кад сам видео тефтере, ја сам се зачудио. Како видим он је рад, чини ми се хоће вам писати сам, да наредите једног од синода и једног нашег писара да им преда сав рачун: што је узео до данас и што је дао, пак онда да му видите састојаније. А ја мислим да може бити једна таква школа по нашем захтевању, него треба да му и други помоћници буду. Он само да настоји као директор школски и са једном приличном сумом да помогне.¹⁾

На овоме је тада остало. «Клирическа школа» отворена је у Београду тек 1836 године. Међутим већ 1830 године Београд је добио Велику школу, то јест прву средњу школу.

На Вуково наваљивање доведен је у Београду 1830 године Димитрије Исакловић, дотадашњи професор учитељске школе у Сомбору. Њему је стављено у задатак да у Београду отвори «Велику школу». Дата му је плата од 3500 гроша.²⁾

Исакловић је прво био у Крагујевцу код Милоша. У Београд се довео у јануару 1830. Ту га је дочекао Стојан Симић. Симић је одмах по доласку Исакловићевом известио кнеза о свему што је за нову школу урадио.

«Овде дошавши, каже Симић, у том извештају, наместио сам Исакловића у опредељену кућу и по његовом предложе-

¹⁾ Држ. Арх. Ичко Милошу, јуни 1820.

²⁾ Т. Ђорђевић I, 99.

нију наређено је, да се начине астали, клупе и проча потребна. У највећој соби, где ћеду се деца учити, не може се више сместити за науку од двадесетчетворо, за које молим милостиво наставленије колико ћу од куда деце способне изабрати и хоћу ли наложити оцевима оне деце, која ћеду са стране бити, да сами постарају се својој деци за квартир и препитаније? Ја ћу чекати ово наставленије и онде ћу писати куда треба одакле ће колико деце доћи».

На ово је кнез одговорио Симићу:

«Одговарајући вам на писмо ваше од 19 т. м. јављам вам, да ћу наставленије у призренију деце за већу школу у Београду, позније дати, почем зданије с нужним асталима, клупама и полицима буде снабдевено.»¹⁾

Тако су у Београду извршене припреме за отварање прве средње школе. Она је отворена 15 октобра 1830 године. Исакловић је у њој радио сам, како је знао и умео. Главни му је посао био учење кнежеве деце немачком и француском језику. Сем кнежеве деце у школи је било у почетку још 13 ученика. Године 1833 Велика школа премештена је у Крагујевац.

Пре средње школе Београд је добио своју прву књижару. Године 1827 доселио се у Београд књиговезац и књигопродавац Глигорије Возаровић. Он је био родом из Земуна, а занат је учио у Бечу, те је знао добро немачки и био је лично образован човек и велики родољуб.

Његов дућанчић био је у близини школе, на месту где је сада школа код Саборне цркве. То место онда је сасвим друччије изгледало. У дућан се улазило на неколико степеница. Тај дућан би данас сигурно остављао прилично бедан утисак, али у оно доба он је много отскакао од осталих дућана са ћепенцима, зато што је имао прозоре са стакленим окнима. Турци су по неки пут улазили унутра, мислећи да је то берберница, пошто су у оно време у Београду само бербернице имале стаклене прозоре, а прозори свих осталих кућа били су затворени хартијом пенцеријом.

Возаровић је у својој књижари држао српске, немачке и француске књиге. Он је примао «Беобахтер» и аугзбуршки «Алтемајне цајтунг», поред «Новина Србских», док су оне излазиле. Његова књижара била је зборно место све ондашње

³⁾ Држ. Арх. С. Симић Милошу 19-1-1830.

српске интелигенције. Ту су долазили: Вук Карацић, Димитрије Давидовић, Димитрије Исакловић, Димитрије Тирол, Баталака, Ђорђе Зорић писар Лаза и многи други виђени грађани, жељни светских новости, што су се у Возаровићевој књижари могле читати и чути од људи, који су стране новине читали. То је била нека врста књижевног кружока, зачетак многих каснијих културних установа. Међу посетиоцима Возаровићеве књижаре навели смо већ Димитрија Давидовића покретача Србских новина и Забавника и Димитрија Тирола, иницијатора Српског ученог друштва. Сам Возаровић је оснивач Библиотеке вароши београдске, из које се после развила Народна библиотека. Он је био један од људи, који су се највише бавили истраживањем места, где је Свети Сава спаљен и изгледа да је прилично допринео, да се прослави Светог Саве по нашим школама даду размере, које та прослава данас има.

Из свега овога излази, као сасвим могуће, да су први разговори о оснивању Српског ученог друштва, о Српским новинама, библиотеци, прослави Светог Саве, штампарији и многим другим културним установама вођени баш у књижари Глише Возаровића, вероватно крај мангала, на коме се у цезви пекла добра турска кафа и крај дугих чибука по турској моди.

*

Један од најревноснијих посетиоца Возаровићеве књижаре био је сели Бура Милутиновић, Црногорац.

У нашем Народном музеју пуно је драгоцених старина, које се не могу изложити ни показати посетиоцима само зато, што је она зграда, у којој је сада музеј смештен, исувише тесна и неподесна за музејске сврхе. У једном собичку музеја налази се пуно старих слика, а међу њима и слика једног крупног, слепог човека, са завезаном марамом око врата и разбарушеном ретком косом. На полеђини те слике стоји написано лепим рукописом:

Образ

Ђуре Милутиновића Црногорца, родољубца српског и словенског, гласовитог писмоноситеља међу блажене памети господарима Светим Петром Петровићем, владиком црногорским.

и возжом српским г. Карађорђе Петровићем, рођеног у Црној Гори око године 1770 и преминулог месеца септембра 9, године 1844 у Београду, од којег је библиотека лицеума знатно число лепи српски књига наследила. Образ овај приложио је библиотеци његов господар Глигорије Возаровић књигопродавац београдски.

Мало је Београђана, који данас знају и за име слепога Ђуре Милутиновића Црногорца, а то је некада, пре сто година, била једна од најмаркантнијих и најпознатијих личности српскога дела Београда. Није било ни Турчина ни Србина у Београдској чаршији, који није познавао браћаЂуру или чича Ђуру.

Ђура Милутиновић, Црногорац

Први књигопродавац београдски, Глигорије Возаровић, или ко од ондашњих школованих људи, који су се у Возаровићевој књижари сакупљали, морао је Ђури да прочита сваку нову књигу, која би из штампе изишла, а Ђура је после ишао кроз варош да садржину препричава и коментарише «кушцима и житљима београдским» и да купи претплату на ту књигу. Тако је он био и први књижевни критичар у Београду.

Ђура је улазио у сва питања, која су се код Возаровића у књижари исправљала, а после, кад би оно, што је чуо, по чаршији препричавао, имао је обичај да каже: «Читали смо то у тој и тој књизи» или: «То *Беобагтер* пише, а *Алгемајнер* потврђује.»

Брат Ђура је био и велики проповедник морала и реда по чаршији. Он је ишао полако улицом и увек је знао, мада је био слеп, пред чијим се дућаном налази и коме по имену треба да назове Бога. А ако му се из дућана не би одговорило, он би ушао и прочитао онима у дућану проповед о учтивости и лепом понашању.

Једном се, идући улицом, саглео о неку краву, која је на сред улице лежала. После тога нико више није смео пуштати краве да леже по улицама, ни остављати сандуке испред дућана.

Мајке, кад би имале што да се покале на своју децу, прича Сретен Л. Поповић, и старији кад би на сокаку видели какво непристојно дете, достављали су то чича Ђури. Он је тада ишао у школу и питао учитеља како му се ђаци владају.

— У школи се добро владају, одговорно би обично учитељ. Ко неће, тога дотера фиргас и клечање просто или на кукуруз.

На то би чича Ђуро испричао шта је чуо да су неки ђаци радили на сокаку, али не би рекао који су то били. И покарао би све скупа и саветовао их, да то други пут не раде.

Најглавнија је његова заслуга била, што је неуморно радио на ширењу књиге. Њему је «ретко ко смео отказати да не купи књигу, коју он продаје и хвали. Он је био грубијан према ономе, ко се не би претплатио или не би хтео да купи понуђену књигу». Често је говорио онима, који су били слабе књижевне муштерије:

«А шта ће ваша деца од вас добра чути и научити, кад не купујете књиге, не читате их, те да можете деца штогод о зимњим дугим ноћима и нерадним данима приповедати.»

*

Возаровић није био знатан само по томе, што је у својој књижари створио тај мали интелектуални кружок и што је био први књижар у Београду. Његов издавачки рад, за оно време, био је необично плодан. Он је издао о своме трошку

прву књигу, која је штампана у Књажевској књигопечатњи у Београду. То су *Србска стихотворенија*, која садрже песме Г. Ковачевића и Н. Стаматовића.

Десетог августа 1832 године, кад је књига била готова Возаровић ју је «с дужним страхопочитанијем» и «колело-приклоно» поднео кнезу Милошу и младим кнежевићима на дар «аки прво из новозаведене Светлости Ваше печатње изишавше дело».¹)

Возаровић се није зауставио на овој првој књизи. Од око 90 књига, колико је изашло од 1832 до 1839 године из Књажевско ерпске печатње, на двадесет их је издано трошком Глигорија Возаровића²). То је за ондашње прилике био један ванредно велики издавачки напор, јер се може рећи, да тада читалачке публике готово није ни било. Свет није био навикнут да чита, а још мање да купује књиге. Видели смо већ како је митрополит београдски 1827 године имао само три књиге од десет гроша. Није онда тешко замислити како су књигама били снабдевени остали Београђани. О том Сретен Л. Поповић у својим успоменама пише:

«Возаровић из почетка није имао довољно посла са својим, што се данас каже, бухинтерским радом. Часловци и исалтири, које смо у школи учили, још су повезивани од старих неких мајстора, и то са дрвеним корицама, кожом обмотаним. И то је био сав повез, без икаквих шара и украса и натписа на књизи. И у читању књига била је велика оекулица. Тако, кад би се ко од наше браће из прека усудио да пређе на ову страну (као у турску земљу) и донео са собом по какву књигу као Доситејева *Басне*, *Касију царицу*, *Генезу*, или Видаковићева *Љубомора у Јелисејму* или Вукове песмарице, те би књиге ишле из руке у руку. И чини ми се онда је свет више жудио за књигом него данас. Често би виђао како у каквом дућану, један чита какву књигу окружен многим слушаоцима.»

Ово Поповићаво мишљење, да је свет тридесетих година више жудио за књигом, него седамдесетих година, кад је он своје успомене писао, по свој прилици биће једна од оних илузија старих људи, којима се чини лепше све што је било

¹) Т. Ђорђевић, I, 133.

²) Т. Ђорђевић I, 131.

У доба њихове младости. Све остале околности говоре, да су се Београђани онога доба веома мало бавили књигом. Па баш и сам тај факат, да су се људи окупљали око онога, који чита књигу, показује, да је онз била један куриозитет, а не насупна потреба.

Навешћемо неколико занимљивих примера за доказ свога тврђења.

Пред излазак Вуковог речника Јаков Јакшић писао је 6 септембра 1818 Вуку из Београда, како је у Београду народ «непросвештен» и како људи неће да се преплаћују, већ траже да прво виде књигу, па онда да даду паре¹⁾

На прву књигу Вукове Данице за 1826 годину из Београда се нико није преплатио. На другу књигу 1827 године преплату је скупио Ђура Милутиновић и добио је 29 преплатника. Године 1828 број преплатника попео се на 32.

Као што се из тих бројева види, није био велики број читалаца, ни њихов прираст из године у годину. Да би се могли изводити сасвим поуздани закључци, требало би, истина, поупити и упоредити бројеве преплатника и за сва остала издања, али и ови бројеви довољно јасно илустрју ондашњу књижевску пијаву у Београду.

Занимљиво је још видети, како су читаоци подељени по професијама. Године 1827 било је међу преплатницима на Даницу: 17 трговаца, 3 ђака, 2 трговачке калфе, 2 абаџије, 1 лицеџер, 1 терзија, 1 чизмар, 1 крчмар, 1 терзиски калфа. Следеће године био је овакав распоред: 18 трговаца, 6 ђака, и по један: конзул, полицај, везиров таминџија, кантарски мајстор, фабрикант(?), књиговезац, шнајдер и ћурџија.

Трговци су, дакле, били најбољи потрошачи за књиге. Они су, уосталом, били и најобразованији људи у Београду онога доба.

Ни сам кнез Милош није се показивао издашан према Возаровићу. Ево једног веома занимљивог случаја. Кнезови Петар Лазаревић и Стефан Пазарац послали су кнезу Милошу 7 фебруара 1831 године једно јеванђеље, које је Возароваћ опширио и уз њега ово Возаровићево писмо:

Почитами господару Перо Лазаревићу,

Изволите примити ово еванђеље, које сте ми дали да га

¹⁾ Тих. Борђевић, I, 126.

обновим и украсим, сасвим готово и украсиено.

И коштује 14 талира, за које ја Вас покорно молим, да ми гледате да ми новце што скорије дате, јербо морам да пошаљем новце које за злато, које за коњу, ово дана у Будим, по трговцима, који полазе сад у Пешту.

У Београду 6 фебруара 1831.

Глигорије Возаровић.

Кад је примио јеванђеље Милош је одговорио кнезу Петру Лазаревићу:

«С писмом вашим од 7 т. м. примио сам и еванђеље, послато ми заједно с коном од књиговесца Глигорија преданом вам. Зашто ви поделите кисте с њим, пошто ће он еванђеље везати? Каква је то цена за само везање 14 талира искати? Та само еванђеље не коштује више од предречени новаца! Како је то? Зашта нити ћете ви нити он добити икада колико шитете, будући да је опоменута цена сасвим бесприлична! А књиговесцу казисте и то, да ако он мисли и у наредак непрактичну цену за посао свој препињати, нека још и сад дућан свој затвори!»

У одговору на ово овако одлучно Милошево писмо Лазаревић је известио кнеза, како је призвао књиговесца и казао му, да су 14 талира сасвим неприлична цена за повез јеванђеља. На то је књиговезац направио другу конгу и у њу ставио 17 форинти и 30 хелера, или 8 талира и 5 и по цванџика. Да ли је Милош ову, скоро преполовљену цену исплатио, не види се из сачуваних аката.¹⁾

Прилике за развој књижевства нису, дакле, у Београду онога доба ни мало биле повољне, и утолико је већа Возаровићева заслуга, што је издао много корисних књига, међу којима и Доситејеве списе.

Већ је речено, да се он бавио и свима осталим културним покретима. У његовоме стану основана је прва јавна библиотека у Београду. Свечано отварање и освећење библиотеке било је на дан Светог Онисима апостола, 15 фебруара 1832 године. Чиновејствовао је протопрезвитер београдски Милошав Поповић. Та библиотека се у почетку звала Новозаведена библиотека вароши београдске, или просто Београдска би-

¹⁾ Држ. Арх. П. Лазаревић Милошу, 7-II-1831.

блиотека и Народна библиотека.¹⁾ Она је касније стално проширавана и усавршавана, док од ње није постала наша данашња Народна библиотека.

Пошто је тридесетих година прошлога века отпочело славење Светога Саве по школама, Возаровић се заинтересовао за место, где је Свети Сава спаљен. И нашао је једно место, које се сад налази већ у вароши, више Смедеревског Ђерма. Верујући да је ту Свети Сава сахрањен, Возаровић је откупио њиву на којој се то место налазило и на њој подигао велики дрвени крст. После смрти то је имање завештао цркви Светог Марка.

И данас на тој њиви, која је одавно већ окружена кућама, стоји дрвени крст, који околно становништво обнавља кад иструли. Пошто је крст дуго био фарбан дрвеном бојом, назван је Дрвеним крстом, заједно са околином. Успомена на Возаровића, који је крст подигао, скоро сасвим је ишчезла из народног сећања. Тај крст још по неки старији човек назива Возаровим крстом, мислећи да је то крст неког возара, за кога веле, да је ту сахрањен. Чак се око тога испрела већ, међу неким светом, и читава легенда. Прича се како је неки возар возио туда Светог Саву, на наишли Турци и убили га. Затим су Светог Саву однели у Београд и спалили, а возара су Срби онде погребели и подигли му велики крст.

Возаровић је помагао сиромашне и добре ђаке.

Кад се 1837 рушила стара црква, да се сазида данашња Саборна, он се старао о Доситејевом гробу.

Био је велики родољуб и много је заслуга стекао радећи на просвети онда, када је просвети требало пробијати пут кроз сасвим некултурно и нераскрчено тло.

Његова кућа и данас постоји у Поп Лукиној улици број 18.

¹⁾ М. Подољски, Мисао за март 1930.